

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
 OTTO PICK
 ŠÉFREDAKTOR
 ZDENĚK ZBOŘIL
 ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
 ROBERT SCHUSTER
 ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
 MILENA STREJČKOVÁ
 SEKRETÁŘKA REDAKCE
 IRENA KREJČOVÁ
 GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
 GRAFICKÁ ÚPRAVA MILENA BOUČKOVÁ
 AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
 DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

VOJTĚCH BELLING, MILOŠ CALDA,
 PETR DOSTÁL, MARTIN EHL,
 JIŘÍ FÁREK, JOSEF FUČÍK,
 RADEK KHOL, PETR KRATOCHVÍL,
 KAI-OLAF LANG, KRISTINA LARISCHOVÁ,
 PETR LEBEDA, PAVEL MÁŠA,
 OTTO PICK, MILOŠ POJAR,
 PAVEL PŠEJA, MICHAEL ROMANCOV,
 JIŘÍ SCHNEIDER, PAVEL SVOBODA,
 IVO ŠLOSARČÍK, JIŘÍ ŠTĚPANOVSÝ,
 FILIP TESAŘ, JOSEF VESELÝ,
 TOMÁŠ VESELÝ

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevýžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Jeřábová 1302, 263 01 Dobříš.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje L. K. Permanent, s.r.o. P.P.4., 834 14 Bratislava 34, tel.: +421 244 453 711, fax.: +421 244 373 311, e-mail: Herslova@lkpermanent.sk. www.predplatne.cz. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačovin povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISSN 0543-7962

INDEX 46911

Světozor	2
Přímé zahraniční investice a globalizace / -zz-	3
PŘÍMÉ ZAHRANIČNÍ INVESTICE	

EKONOMICKÁ GLOBALIZACE A PŘÍMÉ ZAHRANIČNÍ INVESTOVÁNÍ / Jiří Fárek	4
ČÍNA: ZAHRANIČNÍCH INVESTORŮ RÁJ / Rudolf Fürst	10
RUSKO: ZEMĚ INVESTICÍM ZASLÍBENÁ? / Karel Svoboda	12
PŘÍMÉ ZAHRANIČNÍ INVESTICE: FAKTOR MIMOŘÁDNÉHO VÝZNAMU PRO ČESKOU EKONOMIKU / Eva Zamrazilová	15
ČESKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA	

EVROPA SE BAVILA ČESKOU OPERETOU / Pavel Máša	17
ZEMĚMI SVĚTA	

GRUZIE DRUHÝ ROK PO „REVOLUCI RŮŽÍ“ / Andro Kuranian	18
MAKEDONIE PO IMPLEMENTACI RÁMCOVÝCH DOHOD / Přemysl Rosůlek	22
VZTAHY A PROBLÉMY	

„BAREVNÉ REVOLUCE“ V ZEMÍCH SNS: TO BE CONTINUED? / Jaroslav Šimov	24
ÍRÁNSKÝ JADERNÝ PROGRAM II / Cyril Bumbálek	28
ČÍNA A KRIZE EUROATLANTICKÉ JEDNOTY / Rudolf Fürst	31
TRANSATLANTICKÉ VZTAHY PO ZNOUZVOLENÍ PREZIDENTA BUSHE / Radek Khol	34
VOLNÁ TRIBUNA	

O FENOMÉNU KAVKAZOFOBIE A ČEČENOFOBIE	
V RUSKÉ SPOLEČNOSTI / Emil Souleimanov	36
CHURCHILLOVA ŘEČ VE FULTONU A JEJÍ OHLAS V NAŠÍ SPOLEČNOSTI / Michal Pehr	40
RECENZE	

DEMOKRATIZACE V EVROPE / Hana Vykoupilová	42
POLITICKÉ STRANY RUSKA: HLEDÁNÍ IDENTITY / Miloš Balabán	43

VYJDE V PŘÍŠTÍCH ČÍSLECH MP

Evropská ústavní smlouva a Charta základních práv a svobod ► *Institucionální aspekty Evropské ústavní smlouvy* ► *Integrační proces a demokratický deficit* ► *Evropská ústavní smlouva: Pro a Proti* ► *Problémy česko-čínských vztahů* ► *Nové aspekty americko-mexických vztahů* ► *Možné dopady nezávislosti Kosova pro balkánský region* ► *Muslimové v současné Itálii*



1. – umožnila nepřítomnost americké delegátky v Radě bezpečnosti OSN přijmout rezoluci, jež uvolňuje ruce Mezinárodnímu

soudnímu tribunálu v Haagu (ICC) ke stíhání pachatelů genocidy a zločinů proti lidskosti, ke kterým došlo v soudánském Darfúru. Spojené státy až dosud požadovaly ustavení zvláštního soudu.

2. – zemřel ve Vatikánu ve věku 84 let papež Jan Pavel II., občanským jménem Karol Wojtyła. Jeho pohřeb se konal 8. dubna.

3. – zvolil irácký parlament za svého předsedu sunnitského Araba Hádžima Hasáního, který byl až dosud ministrem průmyslu.

3. – oznámil zmocněnec OSN pro Blízký východ Torje Roe-Larsen, že syrské vojenské síly opustí v průběhu dubna Libanon. Stalo se tak po schůzce se syrským prezidentem Bašárem Asádem a ministrem zahraničí Farúkem Šarou.

3. – podepsal svržený kyrgyzský prezident Askar Akajev v Moskvě svou demisi. Nové kyrgyzské vedení předtím slíbilo nedotknutelnost jeho majetku.

3. – byly oznámeny výsledky voleb v Zimbabwe z 31. března. Drtivou většinou v nich zvítězil Národní svaz Zimbabwe-Vlastenecká fronta prezidenta Roberta Mugabeho, který získal 78 křesel ze 150. Dalších 30 křesel obsadí opoziční Hnutí pro demokratickou změnu, které obvinilo Mugabeho z volebních podvodů.

4. – přijal americký prezident George W. Bush v Bílém domě ukrajinského prezidenta Viktora Juščenka, který ve Spojených státech pobýval na třídní cestě s cílem přilákat do země americké investory. Mluvčí Bílého domu poté označil Ukrajinu za strategického spojence USA.

4. – potvrdili ruský prezident Vladimir Putin a běloruský prezident Alexander Lukašenko v Soči projekt měnové unie.

4. – založil bývalý vůdce rakouských Svobodných, populista Jörg Haider, nové politické hnutí s názvem Spojen-

ectví pro budoucnost Rakouska (BZÖ). Kancléř a šéf Rakouské lidové strany Wolfgang Schüssel vzápětí nato přijal BZÖ za koaličního partnera.

6. – zemřel ve věku 81 let monacký kníže Rainer III. Jeho nástupcem se stal princ Albert (47).

7. – byl irácký šéfský politik Ibráhím Džaaferi jmenován novým premiérem a pověřen sestavením vlády.

8. – navrhla OSN oficiální mezinárodní název pro bývalou jugoslávskou republiku Makedonii s cílem vyřešit spor mezi tímto státem a Řeckem. Název by měl znít Republika Makedonia-Skopje.

10. – se německý kancléř Gerhard Schröder ve Výmaru opět přihlásil k odpovědnosti Německa za to, že vyvolalo druhou světovou válku.

11. – se irácký prezident Džalál Talabání vyslovil proti rychlému odchodu amerických jednotek ze země.

11. – přijal americký prezident George W. Bush izraelského premiéra Ariela Šarona. Podpořil jeho plán na stažení izraelských osadníků z pásma Gazy, ale vyzval Šarona, aby nerozšiřoval židovské osady na západním břehu Jordánu.

13. – doporučil Evropský parlament členskými státy Evropské unie, aby 25. dubna podepsaly s Bulharskem a Rumunskem smlouvu o přistoupení.

13. – přijalo Valné shromáždění OSN jednomyslně mezinárodní úmluvu o právním postihu jaderného terorismu.

14. – provedla německá policie rozsáhlou razii proti přívržencům radikálních islámských hnutí.

14. – schválil zpravodajský výbor Senátu USA jmenování Johna Negroponteho do funkce ředitele zpravodajských služeb (DNI). Funkce byla vytvořena v rámci rozsáhlé reformy zpravodajských služeb zahájené v prosinci.

14. – se ministři spravedlnosti EU v Bruselu dohodli, že dojde k propojení trestních rejstříků členskými státy Unie.

14. – rozhodli ministři vnitra Evropské unie, že nová agentura pro řízení spolupráce na vnějších hranicích Společenství bude sídlit v Polsku.

14. – schválila Komise OSN pro lidská práva rezoluci, v níž požaduje další sledování dodržování lidských práv na Kubě.

14. – opustila italská Unie křesťanských demokratů a středu vládní koalice premiéra Silvia Berlusconiho. Jde o důsledek krize, která kabinet Silvia Berlusconiho zasáhla po prohraných regionálních volbách.

15. – pověřil libanonský prezident Emil Lahud umírněného prosyrského politika Nadžíba Mikatiho sestavením nové vlády.

17. – zvolili kyperští Turkové novým prezidentem Jehmeta Aliho Talata, který podporuje plán OSN na opětovné sjednocení Kypru.

17. – podepsali pákistánský prezident Parváz Mušaraf a indický premiér Manmóhan Singh úmluvu, že otevřou ostře střezenu kašmírskou linii příměří.

18. – se Indie a Pákistán shodly, že mírový proces mezi oběma státy je už nezvratitelný.

18. – vyzvala pekingská vláda Japonsko k omluvě za vydání nové učebnice dějepisu, která podle ní zkresluje japonské zločiny za 2. světové války. Kvůli učebnici se v Číně konaly od začátku dubna demonstrace.

19. – bylo oznámeno, že kuvajtský parlament schválil zákon umožňující ženám volit a kandidovat v regionálních volbách.

19. – zvolilo konkláve nového papeže. Stal se jím německý kardinál Joseph Ratzinger (78), který přijal jméno Benedikt XVI.

20. – sesadil ekvádorský parlament prezidenta země Lucia Guitérrezze, který se poté uchýlil do Brazílie.

20. – podal italský premiér Silvio Berlusconi demisi, kterou ovšem prezident nepřijal.

21. – podepsaly NATO a Rusko ve Vilniusu vojenskou dohodu, jejímž cílem je usnadnit společné manévry a přesun jednotek přes příslušná území.

24. – byl slavnostně inaugurován nový papež Benedikt XVI.

24. – zemřel bývalý izraelský prezident Ezer Weizman, který stál v čele státu v letech 1993–1998.

24. – se statisíce Arménů v Jerevanu poklonilo u památníku obětí tureckých masakrů v roce 1915. Turecko se odmítá ke genocidě 1,5 milionu Arménů přiznat a prohlašuje, že šlo o občanskou válku a obětí bylo méně.

25. – podepsaly Rumunsko a Bulharsko v Lucemburku smlouvu o přistoupení k Evropské unii. Pokud obě země splní všechny závazky, stanou se 1. ledna 2007 členy Společenství.

25. – prohlásil ruský prezident Vladimir Putin ve výročním projevu před Federálním shromážděním, že rozpad Sovětského svazu byl jednou z největších globálních tragédií minulého století. Vyslovil se pro rozvoj Ruska jako svobodného a demokratického státu a pro budování transparentního právního prostředí, které umožní rozvoj ekonomiky a příliv investic.

26. – na historickou návštěvu pevninské Číny přicestoval tchajwanský opoziční předák Lien Čan. Jde o první návštěvu představitele Kuomintangu od konce čtyřicátých let. Lien Čan se mj. sešel i s čínským prezidentem Chu Ťin-tchaeem a oba politici se dohodli, že se pokusí ukončit nepřítelství mezi oběma stranami.

26. – požádala Francie oficiálně Evropskou unii o zásah proti prudkému růstu dovozu textilu z Číny. Peking varoval před negativními důsledky.

27. – přijely tisíce Izraelců do pásma Gazy na protestní akci, při níž chtěly podpořit židovské osadníky v jejich odporu proti odsunu plánovanému na léto.

28. – schválil irácký parlament vládu Ibráhima Džaaferiho. Jsou v ní zastoupeni Kurdové, šitéé, sunnité a jeden křesťan.

28. – navštívil ruský prezident Vladimir Putin Izrael. Obhájoval zde mj. kontakty své země s Íránem a Sýrií. Trval na tom, že zbraně a technologie, které Rusko oběma státům dodává, neohrožují Izrael. Připustil ale zároveň, že Írán musí přesvědčivěji dokázat svůj nezájem o jaderné zbrojení.

28. – vyslovil po Poslanecké sněmovně také italský Senát důvěru nové vládě Silvia Berlusconiho.



6. – představil český prezident Václav Klaus šedesátistránkovou brožuru,

ve které doporučuje, aby čeští občané hlasovali proti tzv. Evropské ústavě.

6. – byla uveřejněna zpráva o dodávce amerických raket krátkého doletu českému vojenskému letectvu v hodnotě 500 milionů Kč. Rakety posílí výzbroj nadzvukových stíhacích letounů Gripen.

19. – vyzval předseda sudetoněmeckého krajského sdružení v Rakousku Gerhard Zeihnel rakouský parlament, aby vysídlení Němců z českých zemí označil za genocidu.

20. – vyslovili evropští poslanci Roca Vidal-Quadras, místopředseda Evropského parlamentu, a předseda ústavního výboru EP Jo Leinen jménem této instituce znepokojení nad odmítavým postojem českého prezidenta Václava Klause k přijetí evropské ústavy. Václav Klaus je podle nich jediným šéfem členského státu Evropské unie, který stojí vůči Unii v tak výrazné opozici.

Prezident Klaus poslal předsedovi EP Josepu Borrellovi dopis, v němž výroky poslanců označil za urážlivé, nepřijatelné a bezprecedentní. Borrell 28. dubna Václavu Klausovi odpověděl, že vyjádření poslanců nepředstavovala nedostatek úcty vůči svrchovanému státu, nýbrž reakci na osobní názory Václava Klause. Klaus považuje Borrellův dopis za úřednický byrokratický přehmat.

27. – představilo Lucembursko, které nyní předsedá Evropské unii, návrh na omezení dotací z Evropské unie v letech 2007–2013. Podle experta Jana

Jedličky by mohla Česká republika v důsledku toho přijít o 150 miliard Kč. Ministr financí Bohuslav Sobotka v reakci na návrh prohlásil, že je pro Česko v podstatě nepřijatelný.

28. – požádal Evropský parlament Českou republiku o zrušení vepřina v místech bývalého koncentračního tábora v letech u Písku.

29. – bylo zveřejněno, že Česká republika získala od vstupu do Unie do prosince minulého roku z rozpočtu 7 miliard korun. Do bruselské pokladny Česko odvedlo 563 milionu eur, zatímco zpátky získalo 798 milionů eur.

Přímé zahraniční investice a globalizace

Nejenom dnes se rozumí pod morálními nebo materiálními investicemi citové nebo fyzické angažmá ve prospěch obnovy, rozšíření nebo vytvoření něčeho nového a podstatného nebo alespoň toho, co může být za nové a podstatné považováno. Není asi lepšího příkladu než diskuse o *čestném dluhu* a *etická politika* nizozemských liberálů na přelomu 19. a 20. století, kteří se domnívali, že bohatství, kterého nabylí v Nizozemských Indiích během 19. století, a v absolutních číslech bylo obrovské, musí metropole vrátit tam, kde vzniklo, a investovat do materiálního a kulturního rozvoje země jeho původu. Paradoxem bylo, že trochu zapomněli na náklady vzniku tohoto ekonomického úspěchu (byly jimi výdaje na dlouholeté dobovatelské války), ale přesto dokázali přímo investovat uvnitř svého impéria nezanedbatelné finanční prostředky do rozvoje nových výrobních odvětví a technologií, do dopravy a do rozvoje intelektuálního potenciálu a pracovních sil.

Také brettonwoodským ujednáním předcházely diskuse o tom, zda a jak bude možné obnovit poválečné finanční vztahy na úrovni již celosvětové, a součástí debaty tehdy bylo, zda přímé investice mohou být v tomto kontextu nástroji obnovy a rozvoje ekonomiky. A tak v letech oné globální politické krize se tento diskurs stává i součástí uvažování o mezinárodní politice a mezinárodních vztazích.

Dobrym příkladem je nevybíravá kritika Josefa V. Stalina přistoupení ČSR k Marshallovu plánu, který na této věci demonstroval své výhrady k hospodářské pomoci poskytované válkou zničené Evropě Spojenými státy jako nepřátelskému počínání vůči Sovětskému svazu, což v roce 1947 znělo opravdu výhrůžně.

Dnes vnímáme tyto události skoro jako protohistorii současného stavu věcí v globalizovaném světě, ale už nelze tvrdit, že studená válka, vznik bipolarity, rozpad koloniálního systému a konečně nová industrializace nejsou významnými kontexty, do nichž zasahují významně i přeshraniční investice.

Zahraniční investice chápeme jako vklad do základního jmění v takové výši, která umožní ovládnutí určité ekonomické entity, konkrétní banky či podniku a dovolí ovlivňovat jejich hospodaření. O investici přímé zpravidla hovoříme, pokud se jedná alespoň o 10 procent z celkového počtu akcií nebo objemu hlasovacích práv. Pokud tomu tak není, hovoříme o investicích nepřímých. Tyto ukazatele jsou ale často jen orientační, protože závisí na dalších faktorech, například, zda investor dokáže své výnosy reinvestovat, zda dokáže zajistit nejen relativní stabilitu podnikatelské činnosti, ale i kontinuitu své účasti na ní.

Kdo jsme byli svědky masivní transformace ekonomických institucí a fundamentální změny vlastnických vztahů ve střední a východní Evropě, a také v bývalém Sovětském svazu a dnešní Ruské federaci, mohli jsme se poučit, že přímé a nepřímé investice jsou velmi různé povahy a jejich charakter často závisel na politické vůli nebo politických rozhodnutích nějakého administrativního centra.

Soustředíme-li se jen na investice přímé, ukázalo se, že podobně jako v jiných částech světa je lze rozdělit na aktivity akviziční, kterými bylo ovládnutí existujících firem nebo podnikatelských subjektů (často v tranzitivních zemích vnímané jako zcizení národního majetku) a na aktivity zdánlivě nové, originální, které ovšem

byly také limitovány existujícími ekonomickými a finančními strukturami.

Pružný pojem globalizace, flexibilní zejména s ohledem na argumentaci ve prospěch přímých zahraničních investic, umožňuje jít za lepšími daňovými, právními, technickými a z hlediska pracovní síly demografickými podmínkami bez ohledů na sociální nebo v evropském prostředí kulturní okolnosti. Vysoká mobilita pracovních sil, typická pro Spojené státy a atypická pro evropské země, pak opět umožňuje vyšší efektivitu práce a v Evropě, nikoli na posledním místě, nedbání různých místních omezení podnikatelských aktivit.

Celý systém umísťování přímých investic, jak se vyvinul zejména po roce 1973, po naftové krizi, zániku koloniálního systému a transformačních jevech z toho vyplývajících, mezi které patřily i obavy tzv. rozvojových zemí z neokolonialismu, jehož nástrojem měly být právě přímé zahraniční investice, vedl k neméně riskantnímu zadlužování těchto zemí, ale v této době vstupuje také do dneštiny stále ještě aktuální poslední své vývojové etapy. Ta začíná krátkodobým útlumem vývozu kapitálu do zemí tehdy označovaných jako země třetího světa, ale po druhém ropném šoku na počátku osmdesátých let naopak rychlým rozvojem přímých investic, když po pádu cen základních surovin se začaly rozvíjet masivní investice do těžebního průmyslu, i když jen v některých částech světa.

V době Reaganovy administrativy a po otřesu způsobeném zadlužeností, který se nejdříve objevil v Mexiku 1982 a hned nato v Brazílii a v jiných zemích Latinské Ameriky, však začalo docházet ke strukturálním změnám, někdy iniciovaným přímo Spojenými státy, někdy mezinárodními finančními organizacemi, a to ve prospěch přímých zahraničních investic.

Konečně se na světové scéně, v globálním prostředí nadnárodních korporací, objevuje to, čemu zde jen pro stručnost říkáme čínský finanční kapitál, který podle dobové terminologie a zemí původu bychom mohli ovšem označit i jako *jedna Čína a hned několik systémů*.

Čína se stala zaslíbenou zemí zahraničních investorů, i když jejich motivace se někdy zdá jen psychologická a pohybující se až v surreálu. Představa, že si každý Číňan koupí denně alespoň jednu coca-colu, fascinoval svou jednoduchou aritmetikou některé nadnárodní korporace a národně podporované investory natolik, že se jim Čína stala lákavějším opíatěm než nejběžněji dostupné drogy.

Přímé zahraniční investice kromě své funkce exkluzivně ekonomické mají tedy také rozměr mezinárodněpolitický. Jako u všech fenoménů mezinárodních vztahů nebo politiky stojí na jeho počátku obava z možných rizik a snaha vytvořit systém záruk, které tato rizika snižují na minimum nebo alespoň umožňují jejich kompenzaci. Díky tomu vznikala, zejména v posledních dvou desetiletích, poměrně složitá soustava mezinárodních ujednání a organizací, mezi nimiž lze na prvním místě jmenovat integrační prostředí, jako jsou NAFTA, EU, APEC, MERKOSUR, ale třeba i Světovou obchodní organizaci (WTO), další organizace a agentury spolupracující na úrovni OSN.

Chtěli jsme v tomto čísle Mezinárodní politiky poukázat na problematiku přímých zahraničních investic a na to, co je možné dnes považovat za někdy stagnující, někdy spěchající proces, který má i své politické důsledky. Když jeden z autorů tohoto čísla cítuje přehled regionální struktury celkových zásob přímých zahraničních investic, rozlišuje rozvinuté tržní ekonomiky a v tomto oddílu pak Spojené státy, tzv. západní Evropu a Japonsko, a také rozvojové země, kde vyděluje celky jako Latinská Amerika, Afrika, Asie, Čína a Střední východ. I když je toto rozdělení jen pomocné, přece jen se zdá, že pro studenty mezinárodní politiky je dnes svou vypovídací hodnotou užitečnější než *střet civilizací* nebo dělení světa na ty hodné a nehodné. Koneckonců, investovat znamená podílet se na *obnově a znovuzřízení* již od nepaměti, a pochýbovat o tom, zda má umísťování přímých investic svá pravidla a důsledky pro mezinárodní politiku, je nikoli jen zpozdilé, ale i nemožné.

-zz-

zboril@iir.cz

Ekonomická globalizace

a přímé zahraniční investování

Dnešní podoba světového hospodářství je výrazně poznamenána vzrůstající propustností národních hranic a liberalizačními procesy ve sféře mezinárodního pohybu zboží, služeb, kapitálu, investic a znalostí. Vývoj v oblasti informačních a komunikačních technologií ve spojení s privatizací a deregulací vnáší do ekonomického propojování států a regionů nebyvalou intenzitu a komplexnější dimenzi. Zvláštní pozornost přitom poutají aspekty zahraničního investování, přístupu ke kapitálovému trhu a vytváření celosvětové finanční sítě. Pro souhrnné zachycení či pojmenování souboru nových jevů a změn slouží termín globalizace.

JIŘÍ FÁREK

Ekonomická a finanční globalizace

Ekonomickou globalizací lze chápat jako všeobecné uvolňování bariér mezinárodního obchodu, migrace, toků kapitálu a transferů technologie. Jinak řečeno, jde o označení procesů informačního, technologického a hospodářského propojování světa a otevírání trhů. Stále více ekonomik se odkrývá okolnímu světu a země jsou těsněji provázané. Globalizace obsahuje silný potenciál prosperity a pozitivních efektů na produktivitu práce, na přínosy z obchodu, na rychlost inovací a modernizaci produkčních struktur, na posilování konkurence, na dostupnost kapitálu a na eliminaci historických bariér geografického umístění a vzdálenosti trhů.

Nové technologie zvyšují efektivnost prakticky veškerých aktivit, usnadňují vstup do podnikání a přispívají k poklesu či stabilizaci cen. Globalizace však neobsahuje záruky, že všichni budou mít prospěch a nepocítí náklady, konflikty a zásahy do tradičních společenských struktur. Břemeno adaptace vůči rychlému tempu transformačních změn (ztráty pracovních míst, přesuny výrob do zahraničí, vzdělanostní nároky, konkurence levných dovozů apod.) není a nemůže být zcela rovnoměrné. Problematiká se jeví i schopnost řady zemí vstřebávat technologické inovace a účelně využívat zahraniční kapitál, což se například projevilo v neefektivních projektech, v enormním růstu vnější zadluženosti a ve finančních krizích.

Bez ohledu na protikladné účinky je globalizace spjata se současnou vlnou technologické revoluce, představuje dlouhodobě cestu k efektivnosti a před ekonomikami se týčí úkol vytvářet příležitosti pro přizpůsobování, včetně územní a profesní flexibility pracovních sil a podmínek pro přechod do perspektivních oborů a směrů podnikání. Trvalým jevem se stává pronikání zahranič-

ních prvků do hospodářských procesů v jednotlivých zemích, ať již jde o fúze a akvizice, vnější dluhy, zahraniční investice, kontraktní formy výrobní kooperace, společné podniky, vytváření zón volného obchodu, anebo o mezinárodní sdružování vědecko-výzkumných a finančních kapacit.

Významným nositelem globalizace a faktorem technologického transferu jsou transnacionální formy podnikání a nadnárodní společnosti. Příznačné je stírání hranic korporací a prostřednictvím přemísťování některých aktivit (outsourcing a offshoring), společných podniků (joint ventures) a strategických aliancí vznikají sítě vzájemně provázaných partnerů, podnikatelů a kontraktorů. Na národní úrovni se prosazuje odlučování politického a ekonomického prostoru, přičemž mobilita kapitálu, technologií a manažerských dovedností umožňuje firmám využívat rozdíly daňového zatížení a nutí vlády zabývat se podmínkami pro zahraniční investory. Po hyperaktivním vývoji akciových trhů a jejich propadu na počátku 21. století operují nyní firmy na mimořádně konkurenčním globálním trhu, kde ziskovost je úzce spjata se snižováním nákladů, s důsledným outsourcingem, s přemísťováním podnikatelských aktivit do nákladově příznivějších zemí a regionů a s efektivním využíváním práce a kapitálu v oblastech s nejvyšší přidanou hodnotou.

Patrný je posun transnacionálních korporací k intenzivnějšímu využívání znalostního a vzdělanostního potenciálu některých rozvojových zemí, zejména těch, které nabízejí telekomunikační spojení, vstřícnost vůči investorům, hojný počet jazykově vybavených absolventů vysokých škol a solidní ochranu duševního vlastnictví. Příkladem je Čína, ale hlavně Indie, které se podařilo rozvinout síť sofistikovaných servisních center pro operace nadnárodních společností a učinit z exportu služeb výnosný zdroj

příjmů. Podíl sektoru služeb na tvorbě HDP zde přesahuje jednu polovinu, a Indie se tak stává první rozvojovou zemí, kde k „odstartování“ rozvoje vedla mobilizace intelektuální či mozkové kapacity spíše než těžba surovin anebo levná pracovní síla ve zpracovatelském průmyslu.¹⁾

V kontextu s výdajovými nároky technologické modernizace, rozvoje vědy a výzkumu a překonávání ekonomické zaostalosti stoupá význam jak vnitřní finanční infrastruktury, tak přístupu k různým formám zdrojů vnějších. Světové hospodářství dostává jakousi „globalizovanou finanční dimenzi“. Přispívají k tomu posuny ve směru uvolňování toků kapitálu, zavádění a rozšiřování nových finančních nástrojů, elektronizace transakcí a sekuritizace, respektive přetváření nejrůznějších pohledávek do obchodovatelných instrumentů. Odvrácenou stranou je ovšem potenciál destruktivních účinků a dopadů finanční otevřenosti a nesouměrných informací. Z nich pramení problémy adverzní selekce, morálního rizika a panické nakažlivosti, což demonstrovaly burzovní a měnové propady a důsledky finančních krizí 80. a 90. let.²⁾ Specifickým rizikovým faktorem se jeví jednak ukvapená liberalizace pohybů krátkodobého kapitálu a také uvolněná atmosféra bankovního úvěrování (pokud jsou například půjčky kryté spíše cennými papíry a nemovitostmi než analýzou dlužníka „cash-flow“, potud růst hodnoty zástav zvyšuje schopnost získávat další úvěry a připravuje půdu pro tzv. bublinový efekt).

Vedle interakcí obchodních a finančních aspektů globalizace se tématem diskusí staly zejména přínosy a rizika spojená s různými formami mezinárodního pohybu kapitálu, a to především v podmínkách rozvojových a tranzitivních ekonomik, respektive zemí s rozvíjejícími se trhy (emerging markets). Poměrně značnou těkavost vykazuje kapitál krátkodobý, jehož časový horizont nepřesahuje jeden rok. Jeho pohyb může pramenit z obchodu, změn úroků, výkyvů měnových kurzů a posunů v nazírání na hospodářsko-politický vývoj té či oné země. Má své přednosti (posiluje likviditu na domácím trhu cenných papírů, tlačí na pokles úroků, usnadňuje financování projektů apod.), ale také spekulativní „náboj“ s hrozbou destabilizace ekonomiky a finančních ořesů. Naproti tomu kapitál dlouhodobý je vnímán pozitivněji, neboť umožňuje financovat investice s delší návratností a technologickou modernizaci. Zpravidla má podobu nákupu cenných papírů (akcií a dluhopisů), anebo bankovních úvěrů. Zvláštní zájem poutají v této souvislosti soukromé zahraniční investice, které jsou nezřídka označovány za nejzřetelnější podobu globalizace.

Přímé a nepřímé zahraniční investice

V literatuře a statistických přehledech jsou soukromé zahraniční investice členěny do dvou kategorií: přímé a nepřímé (portfolio). Obsah těchto pojmů i kvantitativní

charakteristiky se postupem doby vyvíjely, a navzdory snaze mezinárodních organizací dospět k jednotnému pojetí přetrvávají dosud určité dílčí odlišnosti mezi zeměmi. V zásadě ovšem platí, že za přímé investice jsou označovány ty, které umožňují účinnou aktivní participaci investora na kontrole a řízení podniku či společnosti v zahraničí. K rozlišení přímých od nepřímých investic slouží v konkrétní praxi jednotlivých zemí empiricky zdůvodněná minimální výše (obvykle 10–20 procent) vlastnictví základního jmění (akcií) podniku. Ta by měla investovi již stačit k ovlivňování činnosti podniku, a nepotřebuje k tomu tudíž absolutní většinu.

Podílová účast na zahraniční firmě, která nedosahuje k uvedené hranici, je považována za investici nepřímou (ve statistikách figurují v této kategorii zpravidla i podnikové dluhopisy, instrumenty peněžního trhu a finanční deriváty).³⁾ V současnosti široce aplikovaná definice přímých zahraničních investic (PZI) podporovaná Mezinárodním měnovým fondem (MMF) a Organizací pro hospodářský rozvoj a spolupráci (OECD) – opouští myšlenku kontroly (tradičně spojovanou s aktivitami transnacionálních korporací v rozvojových zemích) ve prospěch poněkud vágnější koncepce tzv. dlouhodobého záměru, respektive setrvalého zájmu (lasting interest) o zahraniční podnik a významného vlivu na jeho management. Obě instituce v dané souvislosti doporučují považovat za přímou investici vlastnictví alespoň 10 procent akcií nebo hlasovacích práv.⁴⁾ Přímé zahraniční investice jsou zpravidla doprovázené transferem věcných činitelů výroby a obsahují v sobě různé prvky přímého výrobního spojení mezi zeměmi (předávání technologie, know how apod.). Přitom lze rozlišovat dva druhy investic: akviziční (získávání již existujících firem) a „na zelené louce“ (výstavba nových výrobních kapacit a podniků v zahraničí).

Příznačným rysem PZI je jejich financování nejenom vkladem do základního jmění podniku, ale i z reinvestovaných zisků a z mezipodnikových úvěrů zprostředkovaných mateřskou firmou. Obecně jsou méně náchylné k náhlým panickým zvrátům než ostatní formy pohybu kapitálu a nespouštějí akutní finanční otřesy či krize. K poměrně stabilité toků PZI napomáhá vliv reinvestovaných zisků, které sice kolísají s výnosností kapitálového vkladu, avšak pokud je firma „dobře usazena“, pak se jen zřídka dostávají do záporných čísel.

Motivace přímého zahraničního investování

Četné studie o přímých zahraničních investicích obsahují škálu úvah o hybných silách mezinárodního pohybu této formy soukromého kapitálu⁵⁾ a vytyčují otázku motivace přesunu výrob do zahraničí při možnosti využívání klasických i schůdných alternativ osvojování zahraničních trhů, jakými jsou obchod se zbožím, službami a licencemi. V ekonomické teorii se poměrně

rozšířilo vysvětlování zrodu transnacionálních korporací a jejich přeshraničního investování pomocí modelu uváděného zkratkou OLI (ownership, location, internalization). Toto paradigma zahrnuje i kombinuje následující faktory: vlastnictví, výhody místního umístění (lokalizace) a přenášení některých aktivit do zahraničí při zachování vlastní kontroly, respektive jejich udržení uvnitř firmy (internalizace).

Častým argumentem pro zdůvodňování zahraničních investic je mezinárodní diverzifikace investičního portfolia, neboť podnikání v globálním rámci představuje proticyklickou strategii, kdy horší situace v jedné ekonomice může být vyrovnána lepšími podmínkami jinde. Korporace tak „cestují“ za větší poptávkou, přičemž investice usnadňují vstup na zahraniční trh a mohou překonávat i obcházet nejrůznější obchodní překážky v hostitelských zemích. Přímé zahraniční investice zřetelně obsahují prvky volby. Na jedné straně, kde investovat, a na druhé straně, které aktivity přesouvat za hranice.

Rozhodování o umístění investic se odvíjí od velikosti trhu a podmínek pro zhodnocování kapitálu v zemích příjemců. Významnou úlohu mají náklady na pracovní síly a výrobní vstupy, jakož i možnosti firm využívat vyššího zisku k inovacím a ke zdokonalování stávajících a uvádění nových produktů. Nezanedbatelným motivačním aspektem je rovněž eventualita získávání progresivních technologií, know how a výsledků výzkumu a vývoje realizovaného v zahraničí, hlavně v ekonomikách s rozvinutou technologickou základnou. Zde spočívá jedna z příčin častého využívání fúzí a akvizic při vstupu zahraničních společností do Spojených států, kde je až dosud soustředěna největší zásoba ve světě realizovaných přímých zahraničních investic.

Změny a tendence pohybu zahraničních investic

Intenzifikaci mezinárodního pohybu faktorů výroby korespondují strukturální změny toků zahraničních investic. Zejména se prosazuje trend přesunu váhy investičních determinantů od převážně kvantitativních (suroviny, energie, půda, doprava, produkční kapacity apod.) k faktorům kvalitativní povahy, obecně představovaných korektní politikou a veřejnou správou, transparentními institucemi a stupněm otevřenosti ekonomiky. K tomu lze rovněž řadit úroveň profesní připravenosti, kvalifikačně intelektuální potenciál, vědeckovýzkumné zázemí, možnost vytváření efektivní sítě kooperačních vazeb s místními partnery schopnými práce s moderními technologiemi a dostupnost nejrůznějších podpůrných služeb. Tyto trendy se v současnosti projevují ve značné koncentraci zahraničních investic do rozvinutějších zemí, včetně nově industrializovaných rozvojových ekonomik.

Historicky probíhaly hlavní toky přeshraničního investování nejprve z průmyslově rozvinutých zemí do rozvojových teritorií,

a teprve po druhé světové válce získávaly převahu vzájemné proudy investic mezi nejrozvinutějšími tržními ekonomikami. Z celkové sumy 66 mld. USD zahraničních investic odhadovaných k roku 1938 připadal tehdy největší díl na Velkou Británii, přičemž kapitál směřoval hlavně do zemědělství, těžebního průmyslu a dopravní infrastruktury v rozvojových (převážně koloniálních) zemích, jejichž podíl představoval dvě třetiny (viz tabulka č. 1). Ve druhé polovině 20. století převzaly pozici největšího zahraničního investora Spojené státy a v sektorové skladbě zaujal dominantní místo průmysl zpracovatelský.

V období 50. a 60. let se většina rozvojových zemí přiklápěla k růstové strategii založené na substituci dovozu s akcentem na budování vlastního, rozličnými bariérami chráněného místního průmyslu. Přitom spolupůsobily obavy z takových dopadů příchodu zahraničních investorů, jakými mohou být upevňování hospodářské závislosti, politické vměšování a oslabování domácích podniků. Výsledkem byl útlum celkového dovozu kapitálu do rozvojového světa a také snaha zahraničních investorů obcházet protekcionistická opatření tím, že namísto exportu zboží budou přesouvat výrobu do zemí se slibným rozsahem vnitřního trhu (poměrně značný objem investic získala takto Latinská Amerika).

K dalším posunům v oblasti zahraničního investování docházelo v průběhu 70. let, kdy byl zaznamenán růst světových cen některých komodit, zvláště ropy a zemního plynu. Dopady na přímé zahraniční investice byly v zásadě dvojího druhu. Za prvé, povzbuzení přílivu investičního kapitálu do zmíněných sektorů a zemí s bohatými zásobami minerálních surovin. Za druhé, celkové zvětšení kapacity mezinárodního kapitálového trhu, a tím i dostupnosti dalších forem kapitálu jako alternativy k PZI. Přispívalo k tomu ukládání exportních příjmů ropných zemí (tzv. petrodolary) u zahraničních bank.

Nadnárodní banky vcelku velkoryse rozpouštěly získávaná depozita do syndikovaných (hlavně střednědobých) půjček zájemcům z rozvojového světa, hlavně v Latinské Americe. Dlužnické země dočasně těžily z tehdejších relativně nízkých a stabilních úroků a ochotně úvěry přijímaly. Úměrně klesal zájem o PZI, a to i v těžebních zemích, jejichž cenové podmínky obchodu se výrazně zlepšovaly a s tím i schopnost realizovat potřebné investice z vlastních zdrojů. Mnohé země přistoupily i k restrikcím vůči dovozu investičního kapitálu. Důsledkem byla jednak stagnace pohybu zahraničních investic do rozvojových zemí a jednak strmý nárůst čerpání půjček od komerčních bank, které pak měly za následek bezprecedentní zvyšování vnější zadluženosti v rozvojovém světě.⁶⁾

Útlum investičních toků do rozvojových zemí přetrvával zhruba do poloviny 80. let. Podepsaly se na tom hospodářská recese v rozvinutých tržních ekonomikách s poklesem cen komodit. Prudký růst reálných do-

larových úroků (podnětem bylo jejich razantní zvýšení po nástupu administrativy R. Reagana s cílem zabrzdění akcelerující inflace v USA) dále utlumoval hospodářskou aktivitu, vedl k celkovému poklesu poptávky a vydatně přispěl k otevřenému propuknutí dluhové krize (neschopnost splácet dluhovou službu veřejně deklarovalo nejprve Mexiko v roce 1982 a zanedlouho následovaly s obdobnými těžkostmi Brazílie, Argentina a některé další latinskoamerické země). Řada zemí zápolila s nedostatečnou efektivností státních podniků, s nízkou exportní výkonností, s rozpočtovými deficity a s enormní nerovnováhou platebních bilancí.

V reakci na uvedené problémy přijímaly vlády různé programy strukturální adaptace a reorientace ekonomik směrem k posilování soukromého sektoru a konkurenceschopnosti na světových trzích. Docházelo k rušení obchodních zábran, k uvolňování podnikatelského prostředí i kapitálových transakcí a v neposlední řadě i k deregulaci přímého zahraničního investování. Od druhé poloviny 80. let se přímé zahraniční investice do rozvojových zemí znatelně oživovaly. Bezpochyby k tomu napomáhaly faktory jako obava z izolace od růstových procesů ve světovém hospodářství, transnacionalizace firem, a zejména změněná geopolitická situace ve světě po pádu komunismu a opuštění marxistické ideologie. Změny postojů vůči PZI se prosazovaly posléze i v tranzitivních ekonomikách a v 90. letech dále pokračovala transformace ve směru k exportně orientovanému růstu, k privatizaci a k celkové liberalizaci přeshraničního investování. Podpurným podnětem byl i názorný příklad skupiny tzv. nově industrializovaných asijských ekonomik, které s pomocí PZI výrazně posílily svou růstovou dynamiku.

Nastíněné změny hospodářské politiky s odstraňováním kontrol a regulací, které do té doby odrazovaly vstup zahraničních investorů, vedly v průběhu první poloviny 90. let k zvětšování podílu rozvojových zemí na globální roční sumě PZI z 12 procent roku 1990 na 36 procent uprostřed dekády. Současně vzrostl podíl soukromého kapitálu ve struktuře využívání vnějších prostředků ze 44 procent na 85 procent. Přímé zahraniční investice se staly největším jednotlivým zdrojem zahraničního financování, vysoce zastínily oficiální rozvojovou pomoc a v roce 1996 poprvé překročily hranici 100 mld. USD ročního čistého přílivu (viz tabulka č. 2). Postavení druhého největšího dovozce PZI zaujala s předstihem Čína, kam v roce 1995 přišlo téměř 38 mld. USD. Na prvním místě figurovaly Spojené státy s přílivem 60 mld. USD.⁷⁾ V celkové struktuře vývozu PZI se začaly prosazovat i rozvojové země, jejichž váha (hlavně exportérů ropy) stoupla z prakticky nulové hodnoty začátkem 60. let až na téměř 10 procent koncem let devadesátých. Ve struktuře sektorové se propadal podíl primárního sektoru při zvětšování váhy průmyslu zpracovatelského a zvláště pak služeb.

Do začátku 21. století zaznamenávaly PZI setrvalý růstový trend a jejich příliv je vnímám za jeden z klíčových aspektů hodnocení hospodářské politiky a perspektiv dané ekonomiky. Celkový objem přímých zahraničních investic uskutečněných do roku 2000 činil téměř 6000 mld. USD, přičemž v samotném roce 2000 byl roční přírůstek (hlavně díky vlně fúzí a akvizic v rozvinutých tržních ekonomikách) odhadován na 1100 mld. USD, z čehož zhruba jedna čtvrtina připadala na Spojené státy.⁸⁾ Přibližně polovina celkové zásoby PZI byla umístěna v USA, Velké Británii, Německu a Číně. Podíl rozvojových zemí nepřesahoval podle těchto údajů 30 procent. Pokud jde o ukazatel podílu na obyvatele, umísťují se na předních místech Irsko, Belgie, Hongkong, Švédsko, Singapur, Nizozemsko a Velká Británie (USA zaujímaly 14. místo). Projekce do roku 2005 předpokládají vzestup globální sumy realizovaných přímých zahraničních investic na více než 10 bil. USD. Předpoklady o pevné dominantní pozici Spojených států v přílivech PZI však korigovala Čína.

Fenomén Číny je v kontextu s pohybem zahraničních investic opravdu pozoruhodný. Především schopnost setrvale přitahovat velké a rostoucí objemy PZI. Jejich roční přírůstky se zvyšovaly ze 40 mld. USD v letech 1999–2000 na 53 mld. v roce 2003 a kolem 60 mld. odhadovaných pro rok 2004. V obou případech to znamenalo první místo ve světě a více než desetinásobek hodnoty uváděné pro Indii.⁹⁾ Není bez zajímavosti, že v roce 2004 čínské firmy zahájily vlastní expanzi přeshraničního investování a vyvezly do zahraničí 3,6 mld. USD přímých investic, tj. o 27 procent více než v předcházejícím roce.¹⁰⁾ V období 1979–2004 získala Čína PZI v úctyhodném objemu 560 mld. USD. Příliv tohoto kapitálu se zvláště posílil po roce 1992, kdy byl přijat program urychlování hospodářské přestavby, decentralizace hospodářsko-politického rozhodování, uvolňování podmínek vstupu zahraničních investorů a širšího uplatňování tržních prvků v ekonomice. Napomáhala rovněž exportně orientovaná industrializace, účinně podpiřaná budováním zvláštních ekonomických zón, v nichž se uplatňují nejrůznější podnikatelské úlevy (vedle licenčních, celních, administrativních apod. jde hlavně o výhodnější zdanění zisků společnosti). Z hlediska investorů je velkou předností Číny jak potenciálně rozsáhlý vnitřní trh se stoupající koupěschopností obyvatelstva, tak poměrně rozvinutá dopravní, přístavní a telekomunikační infrastruktura.

Přínosy přímých investic pro hostitelské země

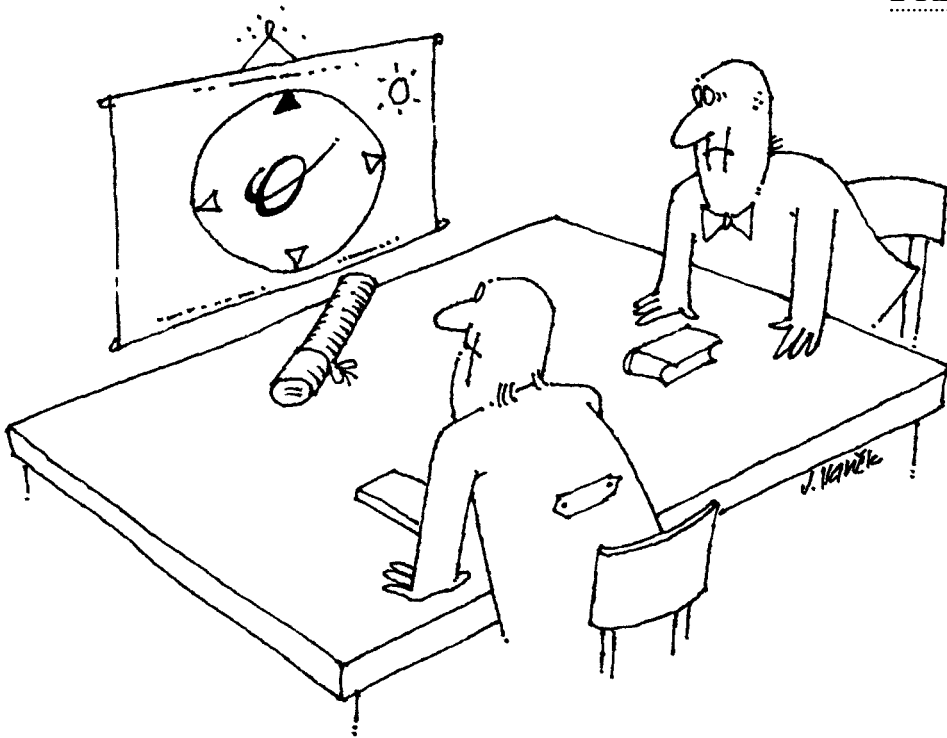
K potenciálu pozitivních účinků přímých zahraničních investic v hostitelských zemích se zpravidla řadí: zvětšování domácích investic a kapitálové základny v ekonomice, přenos technologie a znalostí (výzkum, marketing, management a inova-

ce), zkvalitňování institucionálního rámce (efektivnost trhů, transparentnost, mezinárodní standardy, vlastnická práva apod.), rozšiřování kvalifikačních příležitostí, podněcování růstu produktivity práce a získávání zahraničních kontaktů. Uvedený nástin možných růstových efektů by ovšem neměl být zcela bezvýhradně akceptován a ve všech případech tomu tak nemusí být. Vzhledem k řadě empirických analýz a nejednoznačnosti závěrů je ekonomická teorie v hodnocení různých aspektů přímého zahraničního investování obezřetná.¹¹⁾

Obecnější shoda se projevuje alespoň v přijímání následujících hypotéz o přímých zahraničních investicích. Za první, ztráty z negativního dopadu v ekonomice hostitelských zemí jsou spíše výjimkou než pravidlem. Za druhé, představují poměrně stabilní zdroj investic a jsou méně náchylné k náhlým panickým zvrátům než ostatní formy mezinárodního pohybu kapitálu. Za třetí, dlouhodobě přispívají k ekonomickému růstu v hostitelských zemích. Za čtvrté, vyvolávají vyšší produktivitu práce v podnicích se zahraničním kapitálem ve srovnání s čistě domácími firmami. Za páté, růstové efekty jsou výraznější v zemích s otevřenějším obchodním režimem než v těch, které sledují politiku dovozní substituce. Za šesté, generované zisky přispívají k výnosům ze zdanování příjmů právnických osob. Za sedmé, technologický „spillover“ (rozptyl či prostupování zahraničního know how do místních podniků a sektorů) přináší pozitivní efekty hlavně zemím nad určitým prahem absorpční kapacity, respektive vybavených lidským činitelem a potřebnou infrastrukturou pro působení zahraničních investorů.

Určité rozpaky při posuzování účinků výše uvedeného technologického průniku do ekonomik hostitelských zemí pramení z obtížného kvantifikování konkrétních přínosů v té či oné zemi. Za potenciální převodní mechanismy jsou zpravidla označovány demonstrační efekty, pohyb pracovních sil a vertikální vazby domácích a zahraničních firem. Podle předpokladů místní podniky napodobují vzory transnacionálních korporací a modernizují vlastní produkční postupy a metody. Přicházející investice přitom rozšiřují škálu technik dostupných v tuzemsku a zároveň technologickým rozptylem posilují pozici domácích konkurentů zahraničních firem. Pokud jde o přínosy pohybu pracovních sil, závisí na flexibilitě trhu práce, na přecházení zaměstnanců mezi zahraničními a místními podniky, na investičním klimatu a na příznivých podmínkách pro zakládání firem v sektoru malého a středního podnikání.

V případě vertikálních vazeb jde zejména o zapojování domácích podniků do globálních trhů, přičemž dodavatelé komponentů pro nadnárodní společnosti budou mít z uskutečněných investic s velkou pravděpodobností prospěch. Při vytváření vazeb s místními dodavateli (i zákazníky) je zahraniční investor tlačí k určité disciplíně



i ke kvalitě a laci subdodávek a nezřídka poskytuje technickou pomoc a spolupracuje při získávání surovin. To ovšem platí i obráceně, kdy domácí firma může získávat kvalitnější subdodávky od zahraničních výrobců. Zajímavá je také hypotéza, že příliv PZI vede k významnému snižování úniku kapitálu (capital flight) do zahraničí, případně až k jeho návratu do ekonomiky. Za přínosné jsou v dané souvislosti považovány i nepřímé investice, které jednak rozšiřují domácím podnikům přístup ke zdrojům a jednak je tlačí k transparentnímu hospodaření a pečlivé správě, což je pronikavě monitorováno ze strany mezinárodního kapitálového trhu.

V kontextu s institucionálními podmínkami příznivými pro příliv a efektivnost zahraničního kapitálu jsou nejčastěji zmiňované: právní systém zajišťující plnění kontraktů a ochranu vlastnických práv, dostupnost a kapacita trhů, zahraničněobchodní otevřenost, politická stabilita, transparentní hospodářská politika, profesní připravenost, vědeckovýzkumné zázemí, potenciál kooperačních vazeb s místními partnery, adekvátní audit i účetní standardy a v neposlední řadě míra korupce. Ta má zvláštní význam pro stimulaci či odrazování přílivu PZI. Čím je větší a rozšířenější, tím více brzdí příliv kapitálu a tlumí zájem investorů podnikat v takovém prostředí. Potírání korupce může být mnohdy účinnější a lepší cestou k přilákání investic než snižování daní a poskytování specifických výhod zahraničnímu kapitálu.

K otázce investičních pobídek a úlev

Mnohé rozvojové a tranzitivní ekonomiky stále otevřeněji vítají příliv investičního kapitálu ze zahraničí a vyjadřují ochotu od-

bourávat přežívající restriktce a překážky vstupu. Ve vzájemné soutěži často navíc nabízejí nejrůznější finanční pohybnky a výhody, kolem nichž se šíří diskusní polemiky. Na tomto místě není cílem do nich vstupovat, ani je dále rozvíjet, nýbrž pouze upozornit na některé obecnější poznatky, které tlumí případný spontánní optimismus z významu investičních pobídek. Zahraniční investoři o specifické úlevy finanční povahy pochopitelně stojí a nezřídka využívají situace a podmiňují svůj vstup „vstřícným“ zacházením. Naproti tomu je obtížné nalézt věrohodné důkazy o jednoznačném přínosu pro hostitelské země, přičemž preferenční pobídky mají svá vlastní rizika, mohou být kontraproduktivní a redukovat prospěch ze získaných investic. Zejména pokud mají za následek výpadky daňových výnosů a deformace místního podnikatelského prostředí.

Mezinárodní měnový fond například lapidárně uvádí, že „úloha pobídek v lákání nadnárodních společností je nejasná“.¹²⁾

Přirozeně mohou nastat okolnosti pro zvažování politiky stimulů a úlev zahraničním investorům na úkor domácích subjektů, avšak vidina dlouhodobého pozitivního účinku je zpravidla mlhavá. Zmínit lze snad výjimku, kdy podpora jedné výchozí investice zahraniční společnosti (např. v automobilovém průmyslu) může posloužit ke spuštění jakéhosi demonstračně dominovaného efektu a vyvolat příchod dalších obdobně zaměřených investorů. Tomu napomáhá silná konkurence na různých úrovních produkce, včetně součástek i komponentů, vzájemně soupeřící transnacionálních korporací o přítomnost na zahuštěných trzích, a konekců i snaha pružně reagovat na strategická rozhodnutí svých protějšků.

Nehledě na eventualitu stimulace následných investic obsahuje poskytování fi-

nančních výhod pouze vybrané kategorii investorů kontroverzní prvky určité diskriminace. Ať již mezi domácími a zahraničními podniky, mezi investory v odlišných odvětvích ekonomik, anebo mezi novými a již zavedenými firmami. V materiálu Mezinárodní finanční korporace (IFC), která je předurčena ke zprostředkování pohybu soukromého investičního kapitálu do rozvojových (nověji i tranzitivních) zemí, se explicitně uvádí, že „úvahám o režimu pobídek musí především předcházet zavedení moderního a umírněného všeobecného režimu daňového, který přispívá všem typům investování“.¹³⁾ Nejenom tato, ale i další studie upozorňují v souvislosti s využíváním selektivních investičních pobídek jednak na riziko zbytečného zbavování se daňových příjmů pro nepatrný – případně žádný – účinek na investice a jednak na skutečnost, že ve většině průzkumů je aspekt takových úlev řazen hluboko dole v pořadí faktorů ovlivňujících rozhodování o umístění investic v určité zemi.

Rizika a obavy z přímých zahraničních investic

Příliv investičního kapitálu ze zahraničí má svá úskalí a vyvolává obavy (mnohdy spíše psychologické či politicky motivované) z výprodeje domácích podniků, z cizího vlastnictví a kontroly a z potenciálu některých nežádoucích dopadů. K těm se řadí možnost nepřátelských převzetí místních firem a cíleného utlumování jejich podnikatelských aktivit, jakož i manipulace s vnitřními cenami poboček transnacionálních korporací (transfer pricing) a s tím přímo spjaté úniky daňových výnosů (viz uhlazený termín daňová optimalizace) a nepřímou i odvozenou daňovou znevýhodňování domácích podniků s oslabováním jejich konkurenceschopnosti. Rizika dále spočívají ve zpětném toku kapitálu z hostitelských zemí prostřednictvím odsávání (repatriace) zisků a rozličných finančních transakcí. Zahraniční firmy mohou například proti svým zárukám a zástavám mobilizovat peněžní prostředky na tuzemském úvěrovém trhu, ty pak dále půjčovat svým centrálám, a tím zužovat objem zdrojů dostupných ostatním zájemcům. Komplikace pro platební bilanci mohou nastat i při stahování vnitropodnikových úvěrů mezi organizačními složkami transnacionální korporace zpět do zahraničí.

Rozporné efekty přílivu přímých zahraničních investic přináší také eskalace mezd v sektoru zahraničních firem a případné vytváření jakési elity dobře placených zaměstnanců lobbisticky hájících existující privilegia. Z důsledků lze zmínit přetahování kvalifikované pracovní síly z místních podnikatelských subjektů a přelévání růstu mezd do domácího sektoru, kde však produktivita práce stoupá zpravidla pomaleji, konkurenceschopnost oslabuje a tlak na nezaměstnanost zesiluje. Koncentrovaným výrazem obav z přílivu PZI je vznik tzv.

duální ekonomiky, kdy na jedné straně působí prosperující společnosti se zahraničním kapitálem, na druhé straně zaostává domácí část s méně efektivními podniky čelícími hrozbě vytěsňování z trhu.

Poměrně samostatnou kapitolou se jeví souvislosti mezi přílivem investičního kapitálu, vnější rovnováhou a měnovým kurzem. Některé vzájemné vztahy lze snadno identifikovat jako například vliv přílivu investic na kapitálový účet platební bilance (přebytek) a následně tlak na zhodnocování kurzu národní měny, který přináší obtíže místním vývozcům. Jiné vystupují zprostředkovaně a souvisejí s formou investic a způsobem výchozího i následného financování potřeb zahraničního podniku. Pokud dochází k čerpání úvěrů ze zahraničí, vynořuje se problém vnější zadluženosti s jeho vnitřními i vnějšími implikacemi.

Současné jsou samotné přímé zahraniční investice citlivé na změny měnových kurzů (např. znehodnocování USD bude ovlivňovat, respektive podněcovat akvizice zahraničních firem ve Spojených státech, eventuálně v zemích, jejichž měny jsou fixovány k dolaru). Stranou pozornosti (zvláště z nedávné doby) nezůstává důležitý aspekt informační převahy včetně „inside“ informací o efektivitě a vyhlídkách podniků kontrolovaných cizím kapitálem. Zahraniční vlastníci mají výhodu proti jiným účastníkům operací na kapitálovém trhu a mohou se soustředit na majetkovou konsolidaci, udržení vysoce produktivních firem a prodávání méně výnosných podílů neinformovaným zájemcům o akcie.

Mezinárodní podpora zahraničního investování

V rozvinutých tržních ekonomikách se povzbuzování pohybu soukromého kapitálu datuje již od skončení druhé světové války. Postupně byly uvolňovány překážky a vytvářen institucionální rámec usnadňující vzá-

jemné investiční toky. Příliv různých forem kapitálu a technologií byl také považován za významný podpůrný nástroj ekonomického růstu chudších oblastí a regionů, což se odrazilo zejména v založení Světové banky a následně i jejich přidružených organizací.

První agencí specializovanou na sféru soukromého podnikání byla již zmíněná Mezinárodní finanční korporace (International Finance Corporation – IFC), založená v roce 1956. Je sice řazena ke skupině Světové banky, avšak právně i finančně vystupuje samostatně. Má poměrně široký mandát, jenž zahrnuje investiční spoluúčast a půjčky soukromým společnostem; mobilizaci jiných zdrojů k podpoře soukromého sektoru a investičních fondů a posléze poskytování poradenských služeb v zájmu kultivace prostředí pro zahraniční i domácí investování a nové emise cenných papírů. Ve své činnosti na sebe IFC bere stejná rizika jako ostatní investoři, nevyžaduje vládní záruky, je ziskově orientovaná a investuje do základního jmění (akcií) výhradně soukromých firem.

Za přínosnou je považována úloha IFC jednak ve vlastní finanční aktivitě (v rozsahu zhruba 5–9 mld. USD ročně) doplňované nepřímým financováním (úvěry a půjčky na akcie, rizikový kapitál, leasing, rozvoj místního kapitálového trhu) a jednak v samotné přítomnosti v dané ekonomice, signalizující vyhodnocení politického rizika a investiční důvěryhodnosti. V polovině 80. let vznikla Poradenská služba pro zahraniční investování (Foreign Investment Advisory Service – FIAS) společně sponzorovaná IFC a Světovou bankou, jejímž posláním je radit členským zemím v otázkách politiky, programů a institucí, které ovlivňují objem a kvalitu získaných přímých zahraničních investic, jakož i jejich vhodnost v těch či oněch sektorech a oblastech. Novějším prvkem činnosti IFC je řízení vznikajících agencí pro úvěrovou a technickou podporu malého a středního podnikání v chudších

zemích a regionech. Na IFC zpravidla připadá jedna pětina zdrojů a další čtyři pětiny jsou financované z příspěvků různých subjektů, z valné části nadnárodními společnostmi. Mezinárodní finanční korporace je rovněž aktivní v oblasti koncipování a uzavírání bilaterálních dohod o ochraně zahraničních investic, kterých bylo mezi zeměmi sjednáno již hodně přes tisíc.

V rámci skupiny Světové banky byla dále založena (1988) Agentura pro mnohostranné investiční záruky (Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) k podpoře přílivu PZI do rozvojových zemí poskytováním záruk investorům na politická neobchodní rizika (např. zestátnění, ztráty z ozbrojených konfliktů apod.). Zdroje tvoří základní upsaný kapitál (přes jednu mld. USD) a pojistné prémie od investorů. Výčet doplňuje Mezinárodní centrum pro řešení investičních sporů (International Centre for Settlement of Investment Disputes – ICSID), které představuje rozhodčí platformu a vydává jednotné standardy pro vzájemné uznávání i vynucování arbitrážních rozhodnutí a urovnávání sporů mezi investory a hostitelskými zeměmi.

Ochranu a podporu soukromých přímých zahraničních investic v rámci stávajících integračních seskupení (EU, NAFTA, Merkosur a další) upravují zvláštní dohody sjednávané všemi členskými zeměmi. Problematikou investic se zabývá i Světová obchodní organizace (WTO). Nejprve nepřímo z hlediska duševního vlastnictví, kdy vstupující státy podepisují mezinárodní dohodu (tzv. trade related aspects of intellectual property rights – TRIPS), obsahující minimální ochranné standardy, které musí právní systém poskytnout. V současné době je aspekt investic součástí nově navrhovaných okruhů negociací globálních pravidel WTO (tzv. singapurské otázky, k nimž se vedle investic řadí hospodářská soutěž, transparentnost veřejných zakázek a usnadňování obchodu). Přímé zahraniční investice představují také zájmovou sféru regionálních rozvojových bank, které vytvářejí své vlastní přidružené organizační články, jejichž aktivity jsou prakticky souběžné s Mezinárodní finanční korporací.

Kromě smluvně vázaných a právně vyžaditelných povinností a závazků vůči investorům, vyplývajících z mezinárodních i dvoustranných dohod, ovlivňují globální investiční prostředí i rozličné neformální modelové vzory, směrnice, pokyny a doporučené postupy. Patří k nim třeba pravidla Mezinárodní obchodní komory ohledně investic a korupce, ujednání (konvence) OSN o zamezení dvojího zdanění a zásadách kontroly restriktivních podnikatelských praktik, doporučení Výboru OECD pro mezinárodní investice a nadnárodní podniky, anebo vzorové přístupy Rozvojového výboru Světové banky a MMF pro zacházení s přímými zahraničními investicemi. Z nejnovějších příkladů lze zmínit iniciativu Rozvojového programu OSN (UNDP) k podpoře růstu

Tabulka č. 1

Regionální struktura celkové zásoby přímých zahraničních investic (podíl příjemců v procentech)

	1914	1938	1960	1999
Rozvinuté tržní ekonomiky	37,2	34,3	67,3	67,7
z toho: USA	10,3	7,4	13,9	22,8
západní Evropa	7,8	7,4	22,9	36,8
Japonsko	0,2	0,4	0,2	0,8
Rozvojové země	62,8	65,7	32,7	32,3
z toho: Latinská Amerika	32,7	30,8	15,6	10,2
Afrika	6,4	7,4	5,5	2,0
Asie	20,9	25,0	7,5	17,7
Čína	7,8	5,8	0,0	6,4
Střední východ	2,8	2,6	2,8	1,3

Pramen: Annual World Bank Conference on Development Economics 2001/2002. The World Bank, Washington 2002, s. 48

Tabulka č. 2

Rozvojové a tranzitivní ekonomiky*: vybrané čisté (net) roční toky kapitálu v letech 1984–2004 (mld. USD)

Rok	Rozvojové země				Tranzitivní ekonomiky			
	Státní (oficiální) kapitál	Přímé investice	Nepřímé investice	Bankovní (komerční) úvěry	Oficiální kapitál	Přímé investice	Nepřímé investice	Komerční úvěry
1984–1989	26	13	4	-5	-	-	-	-
1992	21,9	32,3	55,5	13,9	3,0	4,2	0,1	-1,2
1993	49,0	51,5	73,6	17,1	-1,1	6,0	8,7	5,6
1994	23,8	75,4	92,2	-27,7	-12,2	5,3	17,1	3,8
1995	35,0	82,7	19,1	33,2	15,6	12,9	-6,4	0,1
1996	-6,9	104,8	72,5	32,2	11,8	12,3	0,5	10,7
1997	25,1	128,2	39,5	18,3	6,2	14,9	20,7	16,1
1998	40,3	130,2	5,3	5,8	11,7	21,2	12,1	1,7
1999	26,0	142,7	3,4	0,2	-0,4	23,8	-0,9	-1,9
2000	1,0	131,9	-14,2	-8,4	-3,8	23,4	-3,4	0,1
2001	43,4	151,2	-49,9	-8,9	-5,6	25,9	-5,7	4,0
2002	24,3	116,6	-32,8	-11,0	-1,9	27,9	-6,7	14,8
2003**	26,0	116,0	-7,9	5,8	-2,7	25,8	-3,8	9,9
2004**	1,5	114,9	-5,4	9,1	-2,1	29,2	-1,1	7,8

Poznámky: * Klasifikace zemí podle MMF; ve skupině rozvojových zemí nefigurují v tomto přehledu tzv. nově industrializované asijské ekonomiky (Hongkong, Jižní Korea, Singapur a Tchaj-wan) ** Odhady Mezinárodního měnového fondu

Prameny: Private Sector Role in Accelerating Foreign Direct Investment Flows to Developing Countries. OSCE, Dublin 2004; World Economic Outlook. IMF, Washington May 2000, September 2003 a September 2004.

udržitelného podnikání (Growing Sustainable Business – GSB) prostřednictvím pěstování partnerství mezi transnacionálními korporacemi a nevládními organizacemi, případně i vládami, v zájmu omezení rizik a podněcování zahraničních i domácích společností k investicím do nadějných podniků v rozvojovém světě.¹⁴⁾

V závěru nezbyvá než podtrhnout, že přímé zahraniční investice se pevně usadily na prominentním místě v pohybech dlouhodobého kapitálu mezi zeměmi a představují významný faktor stimulace ekonomického růstu, strukturální adaptace a technologické modernizace, zejména v zemích rozvojového světa. Přitom nebyvale vzrostla finanční otevřenost zemí a zjevně přesahuje úroveň mezinárodní integrace dalších složek ekonomické aktivity. S tím pak souvisí určité dilema mezi přínosy a rozšířenými příležitostmi na jedné straně a vyšším rizikem s možnostmi finančních turbulencí na straně druhé. V regionálním průřezu se dále prosazují specifické problémy spjaté s interakcí obchodních a finančních aspektů globalizace. Její soudobé protiklady nelze zcela elimi-

novat, pouze tlumit dostatečným stupněm zahraničněobchodní otevřenosti,¹⁵⁾ odpovědným řízením domácích hospodářských procesů, funkčním dohledem nad subjekty kapitálového trhu, dobře fungujícím bankovním sektorem a spoluprací s mezinárodními institucemi činnými v oblasti přeshraničního investování.

¹⁾ Fárek, J.: Ekonomika Indie – po váhavém startu impozantní nástup. Mezinárodní politika 2004, č. 11, s. 4–8.

²⁾ Fárek, J., Foltýn, J.: Finanční aspekty čtyř regionálních krizí 90. let. Politická ekonomie 2001, č. 3, s. 383–396.

³⁾ Vedle přímých a nepřímých zahraničních investic je ve statistikách uplatňováno další třídící hledisko „ostatní soukromý kapitál“. Spadají tam různé časově ohraničené (vesměš krátkodobé) závazky jako obchodní úvěry, půjčky, finanční leasing a depozita.

⁴⁾ Srov. Foreign Direct Investment (Lessons of Experience No. 5). IFC, Washington 1997, s. 9 a OECD benchmark definition of foreign direct investment. OECD, Paris 1996, s. 8.

⁵⁾ Viz např. Feldstein, M. ed.: International Capital Flows. The University of Chicago Press, Chicago and London 1999.

⁶⁾ Fárek, J.: Problém zahraniční zadluženosti ve světové ekonomice a politice. Mezinárodní politika 2004, č. 11, s. 4–8.

⁷⁾ Srov. Feldstein, M., ed.: International Capital Flows, s. 333.

⁸⁾ The Economist, February 24, 2001, s. 90.

⁹⁾ The Economist, March 5, 2005, Survey s. 7.

¹⁰⁾ Financial Times, March 8, 2005, s. 6.

¹¹⁾ Obsáhlý přehled studií a názorů uvádí např. Saggi, K.: Trade, Foreign Direct Investment and International Technology Transfer: A Survey. In: The World Bank Research Observer, Vol. 17, no. 2. Fall 2002, s. 191–236. V české literatuře se problematikou PZI zabýval např. Benáček, V.: Přímé zahraniční investice v České republice. Politická ekonomie 2000, č. 1, s. 7–24. Nověji pak Jahn, M., Janáček, K. a Tomšík V. ve sborníku Proč skomírá evropská ekonomika. CEP, Praha 2005, s. 45–71.

¹²⁾ World Economic Outlook. IMF, Washington October 2001, s. 160.

¹³⁾ Foreign Direct Investment. IFC, Washington 1997, s. 47.

¹⁴⁾ Financial Times, March 31, 2005, s. 10.

¹⁵⁾ K tomuto aspektu se váže poznatek, že větší stupeň zahraničněobchodní otevřenosti omezuje finanční zranitelnost země tím, že zvyšuje schopnost i vůli dostát zahraničním závazkům. Případně snížení měnového kurzu zesiluje možnost získat devizy a vyšší úroveň exportu tlumí pravděpodobnost zvrátů v tocích kapitálu, neboť kapacita země dostát vnějším závazkům je vnímána příznivěji.

Čína: zahraničních investorů ráj

Stavba velké čínské zdi byla ve své době druhem investice do ochrany vlastní civilizace před nájzdy kočovných barbarů. Otevření země a její vřazení do globální ekonomiky od konce 20. století představuje průlom – čínskou redefinici vlastní role v moderním světě.

RUDOLF FÜRST

Potřebě staré Číny – jako soběstačného systému – obrnit se před okolním světem se nelze z řady důvodů divit. Zahraniční kapitál se mohl v Číně podstatněji uplatnit až poté, co byl Peking po tzv. „opiových válkách“ v 19. století donucen k otevření tzv. „smluvních přístavů“ a koncesí, ve kterých vykonávali správu cizinci a kde pŕatily jiné zákony a nařizení než ve zbytku Číny. Tyto enklávy, později tolik proklínané levicovými čínskými intelektuály, se staly epicentry průmyslového rozvoje Číny.

Podstatné je, že proces industrializace a výstavby moderní infrastruktury v Číně (viz např. též strategicky důležitou železnici přes Mandžusko) je bez přispění kapitálu zvnějšku nemyslitelný, současně v sobě také nese stigma imperiální agresivity zvenčí a sociálního útlatku. Odtud lze vystopovat i plebejskou xenofobii čínských komunistů, kteří se dostali po porážce Kuomintangu k moci a zkomplikovali vztahy se Západem a s Japonskem v rámci svého ideologického zápasu s imperialismem.

Industrializace s přispěním SSSR a jeho satelitů od 50. let v ČLR sice přivodila hospodářský růst, současně však předznamenala řadu strukturálních problémů trvajících dodnes. Dala také příležitost vybudet sovětizujícímu šlendriánu v prostředí státních průmyslových podniků, který se projevoval v nízké úrovni managementu a kvality výrobků.¹⁾

Nedostatek vlastních zdrojů a blokáda na Západě inspirovaly kampaň „velkého skoku“ (1958–60), během které se nedostatek technologií a kapitálu komunistická vláda z popudu Mao Ce-tunga rozhodla řešit formou mobilizace pracovních sil v lidových komunách. Cestou kooperace a bez odborné specializace uvnitř autonomních vesnických komunit mělo dojít k urychlenému překonání zaostalosti země a dostižení Západu. K tragickým omylům své doby také patřil bizarní projekt „třetí fronty“, v rámci kterého Mao v druhé polovině 60. let zavelel k alokaci průmyslových kapacit do od-

lehých horských oblastí (bez návaznosti na existující infrastrukturu) v předtuše války velkého rozsahu se SSSR a USA.

Ve po smrti Mao Ce-tunga se reformní garnitura komunistů mohla pokusit o korekturu ekonomické politiky, usmířit si Západ i svou movitou diasporu, zavést prvky tržního systému a pootevřít zemi pro nezbytný zahraniční kapitál a příliv nových technologií.

Návrat k tradici a ekonomické racionalitě

Vstup zahraničního kapitálu z nekomunistického světa do ČLR byl předem zkomplikován řadou okolností. Jednak samo podnikání bylo v Číně do té doby trestným činem a projevem „buržoazního“ životního stylu, vrstva kvalifikovaného managementu z předválečných dob postupně vymizela, neexistovala potřebná legislativa, a navíc použít kapitál ze zemí, které ještě nedávno ztělesňovaly vykořisťovatelský svět kapitalismu, se jevilo jako ideologicky neprůchodné.

Čínskému prostředí našťastí obvykle nechybí smysl pro praktická řešení situace a komunistické vlády postupně přijaly fakt, že bez kapitálu zvenčí a vstupu na světový trh se nelze obejít. Na podporu této spásné idey svědčily následující důvody. Zaprvé, proexportně zaměřená ekonomika se silnou rolí státu a s přispěním zahraničních investic se již očividně osvědčila v případě rychle rostoucích asijských hospodářství typu Thajska, Jižní Koreje, Malajsie, včetně Hongkongu, Singapuru a Tchaj-wanu – entit náležitých k čínskému kulturnímu prostoru.

Druhým důvodem byla návaznost na již existující tradici koncesí a smluvních přístavů na území Číny. Příklad Hongkongu coby „slepice snášející zlatá vejce“ a Macaa, ale i předválečných měst jako například Šanghaj, Kanton, Sia-men (Amoy), Ning-po, Čching-ťao, Tiencin, Port Arthur (Lü-šun) napomohl zrodu tzv. *zvláštních ekonomických zón* (ZEZ), ve kterých byl za

Teng Siao-pchinga zaveden zvláštní status pro kapitalistické podnikání a byly uděleny výjimky pro podniky se zahraniční kapitálovou účastí. Toto překonání ideologických zábran znamená zásadní obrat v poválečné hospodářské politice Pekingu.

Nerovnoměrný vývoj ekonomiky, tažené vyspělými enklávami s přítomností zahraničního kapitálu a cizinců, je v Číně od 19. století normální a není rozumné tomuto trendu vzdorovat. Nejedná se tedy ani tak o experiment,²⁾ jak bývá občas opakováno v českém tisku, ale spíše o návazání na moderní čínskou tradici. Tentokrát ale již bez kapitulace před cizinci a v pozici suverénního státu, bez vynucené exterritoriality, či přítomnosti cizích právních a například daňových a celních systémů na vlastním území (viz ale zvláštní status Hongkongu).

Třetí významnou okolností byla skutečnost, že prvními zahraničními investory v reformní ČLR byli etničtí Číňané žijící v zahraničí (*chua-čchia*), jejichž krajanské komunity jsou ekonomicky úspěšné. Jejich podíl na celkových přímých zahraničních investicích (PZI) v ČLR byl od počátečních fází rozhodující, a převládá dodnes. V devadesátých letech vedle nich roste také podíl vyspělých asijských zemí (počítá se ještě Hongkong, dále Tchaj-wan, Japonsko, Jižní Korea, Singapur), po roce 2000 jen mírně narůstá podíl USA a Evropské unie (oba zhruba okolo 10 procent). Čínští investoři se ve své pravlasti orientují snáze než cizinci, se svými krajany se vždy bez problému domluví a rozumějí dobře chování svých obchodních partnerů, s nimiž je pojí leckdy společný regionální původ, či dokonce příbuzenské a jiné osobní vazby. Ekonomické zájmy tak napomohly získat zpět na svou stranu čínskou zhruba padesátimilionovou diasporu, z ideologických důvodů do té doby zahrhovanou a odcizenou.

Dalším důvodem pro podporu zahraničních investic byl evidentní ekonomický úspěch ČLR v podobě rychle rostoucího HDP, který v 90. letech v dvouciferných hodnotách trhal rekordy. Zahraniční kapitál se tak stal jedním ze zdrojů růstu, v rozvoji čínského exportu pak činitelem prvořadým.

Továrna světa

Investiční klima ČLR je velmi specifické, dané cenou práce, úrovní infrastruktury a služeb. Státní podpora zvláštních ekonomických zón vytvořila zahraničním investořům příznivé, respektive exkluzivní podmínky (např. daňové úlevy), kontrastující s úrovní ve zbytku země. Makroekonomické prostředí reformní Číny bylo s mírnými výkyvy velmi příznivé, zejména od poloviny 90. let dodnes – díky zejména tempu růstu HDP, nízké inflaci a stabilnímu kurzu *jüanu* /RMB/. Vedle ekonomické stability lze s jistotou dávkou cynismu hovořit i o stabilitě politické, upevněné drsným způsobem v roce 1989.

Vlastní příliv zahraničních investic je charakteristický značnou časovou a prostorovou nerovnoměrností, s rozdílnou lukrati-

vitou a mírou rizika. Jako nerovnoměrnou lze charakterizovat především dynamiku zahraničních investic od nesmělých počátků (r. 1979) poznamenaných vzájemnou nedůvěrou investorů i čínské vlády. Příliv přímých zahraničních investic do ČLR se realizoval po etapách, daných experimentálním obdobím (1979–1983), po němž následovalo období růstu (1984–1991). Od počátku 90. let se za souběžných legislativních úprav pro podnikovou sféru (zejména Zákon o podniku, 1994) odehrával boom PZI, které dramaticky vzrostly z 4,4 mld. USD (1991) na 37,7 mld. USD (1995).³⁾ Od roku 1996 hodnota přímých zahraničních investic v Číně narůstala dále nad hranici 40 mld. USA ročně,⁴⁾ v roce 2003, který vzhledem k epidemii SARS byl pokládán za relativně neúspěšný, dosáhly přímé zahraniční investice hodnoty 53 mld. USD.⁵⁾

V absolutních hodnotách je Čína největším příjemcem PZI v rozvojevém světě,⁶⁾ za úhrnné období 1979–2000 akumulovala celkem 348,5 mld. USD (skutečně realizované přímé zahraniční investice, dle kontraktů 676,7 mld. USD).⁷⁾ Ve srovnání s Indií, ČLR v období 1991–2002 absorbovala ročně 3–10 procent celkových PZI ve světě, zatímco přímé zahraniční investice do Indie kolísaly ročně maximálně do hodnoty jednoho procenta.⁸⁾

První zahraniční investice se až do poloviny 90. let soustřeďovaly převážně do provincie Kuang-tung (*Guangdong*), kde byly zřízeny první zvláštní ekonomické zóny – Šen-čen (*Shenzhen*) a Ču-chaj (*Zhuhai*) sousedící s Hongkongem a Macaem. Z Kuang-tungu se v 90. letech proud PZI šířil dále na sever do Fu-ťien (prov. *Fujian*) a do dalších provincií při východním pobřeží (zejména Ťiang-su *Jiangsu*). Dalšími významnými příjemci zahraničních investic jsou velkoměstské aglomerace, hlavně Šanghaj a Peking. Nápadná disproporce v regionálním rozvoji pak vedla od konce 90. let čínskou vládu k vlastní podpoře zaostávajících regionů za cenu fiskálního deficitu a k podpoře přímých zahraničních investic do těchto oblastí, pro které se snaží získat zájem zahraničních subjektů.

Čína není jen pasivním příjemcem zahraničních zdrojů, ale také sama oplývá nadprůměrnými schopnostmi v obchodě a managementu, zejména pokud jde o přímořské regiony s dlouhodobou tradicí obchodování. Někteří Číňané se netají pocitem vlastní individuální výjimečnosti, vyjádřené průměrem o „Židech východní (resp. jihovýchodní) Asie“, která se zakládá na ekonomické úspěšnosti čínských migrantů pocházejících zejména z jižních přímořských oblastí a vlivu jejich lobby v zahraničí (Indonésie, Thajsko, Malajsie, též i např. USA, Kanada).

Nelze opominout ani propagační úsilí čínských vlád, snažících se přilákat zahraniční investory a ještě mezi nimi rozdílit pocit náruživosti a vděčnosti za zprostředkované kontrakty. Mediální show stavějící na odívání lesk bohatých regionů, selektivní prezentace makroekonomických veličin s dů-

razem na HDP a výši zahraničních rezerv a k tomu ještě aktivní lobbying diplomatů a ekonomických misí – to vše zcela uhranulo podnikatelské skupiny na celém světě natolik, že politici, kteří špitnou cosi o lidských právech, jsou okamžitě v domácím prostředí umravňeni.

Statistika UNCTAD (*United Nations Conference on Trade and Development*) prezentuje ČLR na druhém místě ve světě co do schopnosti získávat zahraniční investice.⁹⁾ Obrovský trh 1,3 miliardy zákazníků v ČLR působí jako magická *mantra*, přebíjející schopnost kritického uvažování. Například o tom, jakou kupní sílu tato masa vlastně reálně představuje (HDP na hlavu 5000 USD),¹⁰⁾ jak je strukturovaná s ohledem na uplatnění konkrétních druhů zboží nebo jakou absorpční kapacitu trh v ČLR ještě má s ohledem na konkurenci zboží z celého světa.

Fata morgana

Komparativní výhoda čínského prostředí, daná privilegiem a možnostmi individuální dohody (včetně dobře fungující „pozitivní“ korupce), vytváří obraz Číny jako vhodného místa pro přesunutí výroby, jinde zatížené vysokými pracovními náklady, mocí odborů či svěřací kazajkou ekologických norem. Multinárodní korporace a vlastně každý výrobce, který ve světě něco znamená, všichni o překot žijí v ČLR své filiečky nebo společné podniky, vedeni unisono heslem – „musíme být u toho“.

Ne každý však, kdo v ČLR investoval, dosahuje zisku. Časopis *Economist* na konci 90. let varoval, že zhruba polovina podniků v Číně se zahraniční kapitálovou účastí je prodělečná.¹¹⁾ Je pozoruhodné, že v návratnosti investic nepředstavuje Čína žádné terno, je dokonce mírně pod světovým průměrem. Podle jedné ze studií na toto téma, odvolávající se na statistiku UNCTAD, byla v období 1999–2002 míra návratnosti přímých zahraničních investic v Číně 5,9 procenta (srv. s průměrem 6,5 procenta ve světě). Hongkong dosahuje 12,5 procenta, Malajsie 12,3 procenta, Papua Nová Guinea 11,3 procenta, Filipíny 7,3 procenta. Návratnost v Číně byla tedy vyšší než průměr v rozvojevém světě (4,4 procenta), ale o něco nižší než v rozvinutých zemích (6,7 procenta).¹²⁾

Přesto existují silní hráči, kteří v ČLR vyrábějí a exportují do celého světa (např. Coca-Cola, Kodak, Motorola, Procter & Gamble). Subjekty, jež se orientují výhradně na odbyt v ČLR, narážejí ale na celou řadu problémů, od potíží s distribucí (před vstupem ČLR do WTO povinně čínští partneři), nedostatečné dopravní sítě, po místní spotřební nacionalismus, místní platební neschopnost a masivní konkurenci levnějších čínských výrobků. Závažným problémem je také nedostatečná ochrana autorských práv a výrobních značek, která způsobuje zahraničním subjektům značné ztráty (např. motorky Yamaha, nebo CD a DVD nosiče obecně).

Většina přímých zahraničních investic směřuje do výroby a služeb, menší část do nemovitostí. Čínská lidová republika nemá jako Japonsko či Jižní Korea žádnou světoznámou původní výrobní značku, nepočítaje státní kolosy typu naftařského *Sinopec*. Většinový podíl investic od etnických Číňanů (tj. většiny PZI) se realizuje v podobě velkého množství malých a středních projektů v oblasti obchodu, služeb (zejména restaurace) a výroby spotřebního zboží, zatímco firmy z USA a Evropské unie se orientují spíše na větší projekty v oboru průmyslové výroby, realit, veřejných služeb a dopravy.

Trh s cennými papíry je zatím silně regulován státem, je velmi netransparentní a neposkytuje dostatečnou ochranu minoritním akcionářům, navíc je charakteristický nízkými výnosy.¹³⁾ V Číně existuje zhruba dvojitý typ akcií, z nichž cizinci mohou kupovat jen akcie typu B (vedle typu A, určených pro subjekty z ČLR), a to jen do státem povoleného menšinového podílu.¹⁴⁾ Zkušenost z asijské ekonomické krize v letech 1997–98 nasvědčuje, že Peking s liberalizací kapitálového trhu a uvolněním směnitelnosti měny a jejího kursu nebude pospíchat, neboť jeho restriktive na příliv zahraničních úvěrů (zejména krátkodobých) a neschopnost *jiianu* – uchránily zemi před přenesením „nákazy“ z postižených asijských zemí.

Investice do bankovníctví a jiných finančních služeb a telekomunikací jsou zatím jen velmi málo přístupné. Vláda bude postupovat ústupky dle dohod Světové obchodní organizace, avšak s přetrváváním státního monopolu v těchto oblastech. Monopol státu ve finančním sektoru je jedním z neblahých specifíků ČLR. Tímto je ztížena distribuce kapitálových zdrojů pro dynamický privátní sektor, zatímco málo produktivní státní průmyslový sektor je protežován a udržován při životě státními bankami, zatíženými rostoucím břemenem nevratných úvěrů.

Impozantní kapitálové vstupy do čínské ekonomiky budí dojem, že tempo růstu HDP musí ještě dlouho pokračovat a že ČLR předežene zbytek světa a stane se jeho ekonomickým motorem. Růst v Číně v přepočtu na hlavu však nevypadá tak skvěle při porovnání s obdobným trendem sousedních zemí – a ne se zeměmi bohatého Západu, které jsou v jiné fázi svého růstu a jejich relativní růst se odvozuje z vyššího základu. Podle časopisu *Foreign Policy* lze růst HDP na hlavu v ČLR v období 1978–2003 (tj. od počátku reformu) při ročním průměru 6,1 procenta a při celkové sumě nárůstu 337 procent – srovnat s Japonskem, které zaznamenalo v letech svého hospodářského rozjezdu v letech 1950–1973 nárůst 490 procent. Jižní Korea v letech 1962–1990 rostla tempem HDP na hlavu 7,6 procenta a Tchaj-wan v letech 1958–1990 dosáhl průměrný roční růst HDP na obyvatele 6,3 procenta. Čínský růst, který je v počátečním stadiu, tedy není tak strmý, jak by měl být, neboť země dohánějící vyspělé ekonomiky vždy rostou zpočátku rychleji

(jako zmínění sousedé ČLR). Ve srovnání s nimi má ovšem Čína vyšší míru zahraničních investic, než měli její východoasijské sousedé v počátcích růstu. Z toho Foreign Policy vyvozuje závěr, že čínská ekonomika není ještě dostatečně efektivní.¹⁵⁾

Pohled na vysoké hodnoty přímých zahraničních investic v Číně může klamat. Hongkongský časopis *Far Eastern Economic Review* se pozastavil nad nápadným vzrůstem PZI do Hongkongu po jeho připojení k ČLR (1997), který je přitom sám stále největším zdrojem PZI do Číny. V roce 1998 činily přímé zahraniční investice do Hongkongu 14,7 mld. USD, následující rok už vyskočily na 24,4 mld. USD, a v roce 2000 na neuvěřitelných 62,3 mld. USD, víc než v ČLR samé (zhruba 40 mld. USD). Článek vyslovil podezření, že tak nadsazená čísla naznačují podivné rotace kapitálu mezi ČLR a Hongkongem, během nichž dochází k masivnímu přílivu peněz nejasného původu z Číny do Hongkongu, odkud jsou „recyklovány“ zpět jako přímé zahraniční investice. Část PZI z Hongkongu představují ve skutečnosti vlastní peníze z ČLR.¹⁶⁾ Pro Hongkong tento plod „jedné země a dvou systémů“ nepředstavuje problém a v Pekingu má tento mechanismus zřejmě spolehlivé politické krytí.

Závěr

Čínský ekonomický zázrak je převážnou měrou produktem specificky „čínského modelu“ ekonomiky, který je klientelistický, málo transparentní a funkční jen ve spojení s daným politickým systémem. Průvodním znakem tohoto oběhu zdrojů a výstupů je souběžná existence vynikajících makroekonomických dat se skrytými deficity (zahraniční dluh, špatné úvěry, podfinancovaná sociální sféra a ekologie) a systémovými nedostatky (nedostupnost kapitálu pro produktivní subjekty, korupce, obtížná vymahatelnost práva, neexistence zpětné vazby v podobě politické opozice a médií).

Pro zahraniční investory se nabízejí možnosti, které mají atribut mimořádnosti, jak dosvědčuje úspěch Volkswagenu ve srovnání s jinými zahraničními automobilkami v ČLR, tedy jako něčeho, co souvisí s protekcí a co nemůže zopakovat každý i při teoreticky stejných možnostech. Tento „nadpřirozený“ rys čínské ekonomiky je charakteristický a tradiční. Možnosti ekonomiky ČLR jsou v zahraničí spíše nadhodnocovány, avšak úspěch tvrdých a bezskrupulózních hráčů, kteří podstupují v ČLR podnikatelské riziko a pohybují se na pokraji v ČLR platných zákonů (např. francouzský obchodní řetězec Carrefour a americký IDB /International Data Group/¹⁷⁾), svádí k domněnce, že jej lze snadno napodobit. Přestože svět byznysu je obvykle chladně reakční, lze v něm paradoxně najít i romantický prvek v představě, jak se mezi chytré Číňany vmísí bílý cizinec a zbohatne. Více než skutečná rentabilita investic teď, víra v budoucí návratnost láká investory do Čí-

ny, bez ohledu na teoretickou možnost ekonomického zpomalení, či snad dokonce kolapsu. Důvěra zahraničních investorů je vskutku silnou stránkou čínské ekonomiky.

furst@iir.cz

¹⁾ Čína má přitom pozoruhodnou tradici předmoderní mechanizace a manufakturní výroby, nepřehlédnutelná je také precizní úroveň rukodělné práce v podobě tradičních uměleckých řemesel. Toto se naneštěstí nestalo součástí moderní průmyslové tradice, jako například v Japonsku a Jižní Koreji. Důvodů je celá řada, především zdržení průmyslového rozvoje vlivem přebytku pracovních sil, státní byrokracie nepřející podnikání, mezinárodní izolace, stagnace společnosti na konci dynastického období a také éra komunismu.

²⁾ Pokud se setkáme v literatuře s označením „experiment“, bývá tento termín užíván spíše v kontextu myšlení KS Číny, která se odhodlala k postupným změnám v ekonomickém systému.

³⁾ Wei, Yehuda Denis, *Regional Development in China, States, Globalization, and Inequality*, Routledge, London and New York, 2000.

⁴⁾ Viz např. Luo, Yadong, *How to Enter China*, The University of Michigan Press, 2000, tabulka str. 8.

⁵⁾ *World Bank Overview, China*, www.worldbank.org/cn, duben 2005.

⁶⁾ Viz ale pozoruhodné hodnoty PZI do Thajska, v 90. letech v průměru 10 mld. USD ročně, srv. v relativní hodnotě s podstatně lidnatější Čínou.

⁷⁾ Wei, Yingqi, *Foreign Direct Investment in China*, Lancaster University Management School Working Paper, 2002/2003, Tabulka č. 1 v příloze, s odvoláním na Statistickou ročenku ČLR r. 2001, www.lums.co.uk/publications, duben 2005.

⁸⁾ Hsiao, Frank S. T. and Hsiao, Mei-chu W., *The Chaotic Attractor of Foreign Direct Investment – Why China? A Panel Data Analysis*, Center for Economic Analysis, University of Colorado at Boulder, May 2004, s odvoláním na zdroj UNCTAD 2003, str. 4, též tab. č. 1, příloha, www.colorado.edu, duben 2005.

⁹⁾ *Inward FDI Indices*, graf první a poslední desítky zemí ve světě, www.unctad.org/Templates/Page.asp?intID=2468&lang=1

¹⁰⁾ ČLR na 122. místě na světě za Tureckem (6700 USD, 105. místo), Thajskem (7400 USD, 97.), Ruskem (8 900, 86.), Tchaj-wanem (23 400 USD, 30.); *World Facts And Figures: GDP per capita*, May 2004, www.worldfacts.com

¹¹⁾ *Red Alert*, The Economist, 24. 10. 1998.

¹²⁾ Hsiao, Frank S.T. and Hsiao, Mei-chu W., tamtéž, str. 4–5.

¹³⁾ O nízkých výnosech čínských cenných papírů viz např. Kohout, Pavel, *Čína, investice a růst ekonomiky*, Mezinárodní politika, č. 9, 2004, str. 9–10.

¹⁴⁾ O trhu s cennými papíry v ČLR viz např. Wang, Jiangyu, *Dancing with Wolves: Regulation and Deregulation of Foreign Investment in China's Stock Market*, Asian-Pacific Law & Policy Journal, Vol.5, 2004, str. 1–61, University of Hawaii, full text www.hawaii.edu/aplpj/index.html

¹⁵⁾ Wolf, Martin, *Why Is China Growing so Slowly?*, Foreign Policy, January/February, 2005, www.foreignpolicy.com. Autor je editorem a hlavním komentátorem ekonomické sekce Financial Times.

¹⁶⁾ Lague, David, *China Money Laundry*, Far Eastern Economic Review, 21. 6. 2001, str. 56–58.

¹⁷⁾ Studwell, Joe, *The China Dream, The Quest for the Last Great Untapped Market on the Earth*, Grove Press, New York, 2002, str. 275–6.

Problematika přisunu zahraničních investic je pro tranzitivní ekonomiky vždy velmi důležitá a ani Rusko není v tomto výjimkou. Zahrnuje v sobě mnoho aspektů, a to jak regionální, institucionální či politický a samozřejmě i čistě ekonomický. Celková studie zabývající se takovým výzkumem do detailu by sama o sobě vydala na celou knihu. Proto si tento příspěvek neklade za cíl téma vyčerpat, ale spíše načrtnout.

Rusko musí svádět o investice ze zahraničí boj s lidnatějšími státy, jako jsou Indie, Čína, nebo se státy s lepší infrastrukturou, jako jsou státy střední Evropy. Ministerstvo pro ekonomický rozvoj a obchod¹⁾ ve svých materiálech přiznává, že zatím soubor o zahraniční investice prohrává. Ministerstvo se ve snaze změnit tento fakt plánuje zaměřit hlavně na strukturální reformy. Ve svém střednědobém plánu rozvoje se zabývá hlavně sociálními reformami, problémy školství a zdravotnictví. Jde tedy spíše o vytváření podmínek pro jejich přilákání než o nějaký systém pobídek. Program tedy pracuje na zlepšení investičního klimatu zlepšováním lidského kapitálu, kultivací podnikatelského prostředí a dále diverzifikací ruské ekonomiky. Jak ale uvádí ve své zprávě za rok 2004 Gajdarův institut IET, celkové investiční klima se v Rusku spíše zhoršuje.

Rusko již druhým rokem není čistým vývozcem kapitálu. Zatímco jeho přisun do ruské ekonomiky činil 40,5 mld. dolarů (nárůst o 36,4 procenta oproti roku 2003), vývoz kapitálu dosáhl 33,8 mld. (nárůst o 42,9 procenta).²⁾ Je tedy možné opět sledovat tendenci k posilování jeho vývozu. Co se týče přímých zahraničních investic, Rusko jich v současné době přitahuje poměrně malý podíl. V roce 2004 to bylo například 9,4 mld. dolarů, což je při porovnání s Českou republikou pouze dvojnásobek.³⁾ Toto číslo znamená znatelný vzestup od roku 2003, kdy FDI dosáhly pouze 6,9 mld. Ze zdrojových zemí pro přímé zahraniční investice se na prvním místě ocitá Kypr (celkově 28 procent investic), následován Německem, Nizozemskem, Lucemburskem, Velkou Británií, USA a Francií. Na tyto státy připadá celkově 80,7 procenta všech investic. Přední umístění Kypru se tradičně přitom vysvětluje jako spíše navrácení kapitálu vyvezeného z Ruska než přímé investice v pravém slova smyslu.

Investiční klima

Rusko netrpí jedním z typických problémů postsovětských republik, tedy politickou nestabilitou, i když nelze situaci považovat za bezproblémovou. Výsadní postavení prezidenta Putina v politickém spektru a zatím absence jakéhokoli jeho možného nástupce se může jevit jako palčivá otázka do budoucnosti. Nečitelnost v této otázce se tak může pro dlouhodobé investory stát velkým problémem, zvláště s blížícím se rokem

Rusko: KAREL SVOBODA

země investicím zaslíbená?

2008, kdy skončí druhé, a tedy pravděpodobně poslední volební období prezidenta Putina. Tato otázka zatím není na pořadu dne, ale neznalost nástupce by se mohla stát zneklidňujícím faktorem.

Současné ruské vládě se pravděpodobně nedá upřít ochota k provádění reform. Zatímco ekonomické reformy se zdají postupovat správným směrem, i když se je ne vždy daří rádně uvádět do života, politické reformy vzbuzují nemalé rozpaky. Jsou prováděny bez plánování, jsou značně chaotické a nekoncepční, a přestože jsou zaváděny s cílem zvýšit efektivitu státu, panují silné obavy, že efekt bude spíše opačný. Střídání volitelnosti či nevolitelnosti gubernátorů, neustálé změny jejich pravomocí či přesuny pravomocí mezi federálními orgány jsou špatným signálem hlavně pro dlouhodobé investory. Pro ty je nestálost situace výrazně větším problémem než kvalita uspořádání. Zvýšení efektivity prostřednictvím přímé podřízenosti centru je velmi sporným cílem, výsledkem může být přímo pravý opak. Přeměnou gubernátorů z volených zástupců regionů na státní úředníky centrum přebírá velký díl odpovědnosti za jejich činy, aniž by měl možnost mít na události výrazný vliv.

Rusko čelí celé řadě často spolu souvisejících problémů: korupce,⁴⁾ chaos v zákonech a předpisech (zvláště v daňové oblasti), špatná vymahatelnost zákonů, slabá ochrana vlastnických práv.⁵⁾ Samostatnou kapitolou je ochrana duševního vlastnictví. V červnu 2004 byla schválena novela zákona o autorských a jim příbuzných právech, která má ochranu těchto práv posilovat. Realita je ovšem zcela jiná a prodej pirátských kopií počítačových programů a hudebních nosičů probíhá zcela veřejně za nezájmu policie. S vymahatelností práva potom souvisí reforma soudnictví, která se v současné době rozebíhá.

Dalším – a to neméně výrazným – jevem je dlouhodobě zvýšená míra byrokratické a administrativní překážky. Jedná se například o orgány státního dohledu, často se dublující, což vytváří zbytečnou konkurenci mezi nimi a jejich přehnanou a škodlivou aktivitu. V otázce administrativních problémů pro investory jde i o takové věci, jako je složité vydávání víz, potřeba mnoha povolení a různých certifikátů. Ty potom samy o sobě vytvářejí široký prostor pro korupci. Prezident Putin sice vyhlásil administrativ-

ní reformu jako jeden z hlavních úkolů, ale nezdá se, že by se situace zlepšovala.

Nejistotu do řad zahraničních investorů vnesla samozřejmě situace kolem JUKOSu. Protože je obecně považována za důsledek vměšování M. Chodorkovského do politiky, nemá sama o sobě dramatický vliv v podobě hromadného útoku investorů z Ruska, ale zvýšila jejich citlivost vůči politickým podnětům a posílila jejich opatrnost. Její opakování by již mělo účinky přímo zničující.⁶⁾ Již od začátku aféry v polovině roku 2003 vnímají investoři tento signál velmi vážně jako důkaz ochoty státu vstupovat do ekonomických procesů, všemocnosti státních orgánů a jejich možnosti si ve spleti nesmírně složitého daňového zákonodárství vybrat nejhodnější zákony. Ruské soudy potom nefungují zcela nezávisle a nepředstavují žádnou možnost obrany proti svěvolnému jednání těchto orgánů.⁷⁾

Při jmenování hlavních výhod Ruska oproti jeho konkurentům zaujme velikost trhu a vysoké tempo ekonomického růstu, které slibuje zisky i do budoucnosti. Jedná se o prostor se 145 miliony potenciálních zákazníků, v mnohých oblastech doposud nesaturovaný (moderní technologie, finanční služby atd.). Pro výrobce je potom zájmovou výhodou vysoká vzdělanost a kvalifikace pracovní síly, stejně jako oproti západní Evropě nižší mzdové náklady (s vědomím regionálních odlišností).

Z hlediska samotné země přijímající zahraniční investice je výsledným efektem zvyšování konkurence na trhu, které tlačí domácí výrobce k zlepšování produktivity práce, přinášení nových technologií a metod řízení, pro zaměstnance je zajímavé nejen finanční ohodnocení, nežádka lepší než u domácích firem, ale také mnohem lépe propracovaný systém osobního růstu, a tedy i perspektivy. Na druhou stranu ale právě vyjmenované výhody pro jednotlivce jsou důvodem pro různé odvětvové lobby k obraně vlastních zájmů. V ruském případě by se jako krystalický příklad dala označit situace s automobilovým průmyslem, který se brání zahraniční konkurenci poměrně efektivně. Výsledným efektem je potom nízká kvalita ruských automobilů za vysoké ceny.

Jedním z dílčích pokusů o zlepšení podmínek pro investování, stejně jako svéráznou obranou liberálů z ekonomických mi-

nisterstev, je zřizování tzv. Svobodných ekonomických zón. Investor musí vložit minimálně 10 milionů eur do výroby nebo výzkumu. Za to zóny poskytují investorům některé daňové úlevy, zjednodušují administrativu a poskytují ochranu proti agilitnímu úřednictvu. Jejich efekt nicméně bude patrný až v dalším průběhu, navíc podmínkou bude, nakolik se prosadí proti zastáncům státních zásahů do ekonomiky, kteří argumentují ztrátami rozpočtu v důsledku daňových úlev. Ekonomičtí ministři naopak doufají, že se těmito zónami prokáže výhodnost omezení státní regulace a pomůže lákání zahraničních investorů.

Sektorový rozměr

Pro Rusko je diverzifikace struktury jeho ekonomiky velmi důležitým úkolem, bez jehož splnění bude stát ekonomika na vratkých základech. Ruské hospodářství je doposud zaměřeno z velké části na těžbu a zpracování ropy a zemního plynu. Do těchto oborů se také soustředí nejvíce přímých zahraničních investic (podíl 42 procenta), dále potom na metalurgii (12 procent). Atraktivními obory se stávají maloobchod, služby a veřejné stravování a v neposlední řadě strojírenství.

Přestože je naprosto očividná potřeba přilákání investic, existují i některé motivy pro restriktce a omezení. Prvním důvodem je existence tzv. strategických podniků, tj. podniků, které mají v době ohrožení státu význam pro jeho obranu. Ty jsou tím či oním způsobem omezeny v účasti na privatizačních projektech. Z toho asi 1050 podniků s částečným či úplným vlastnickým podílem státu (min. 25 procent) potřebuje prezidentův přímý souhlas. Mezi takové firmy patří Aeroflot, Rossgosstrach (pojišťovna), jež jsou určeny pro privatizaci v roce 2005, nebo takové firmy jako Gazprom či Rosněft. Celkově se ale dá vysledovat tendence k omezení počtu takových podniků.⁸⁾

Omezení v investiční činnosti se týkají specifických oblastí trhu. Takto omezené je například pojišťovnictví (životní a povinné pojištění, stejně jako další restriktce), bankovní sektor (zahraniční banky si nesmějí zakládat v Rusku pobočky, pouze dečtiné banky) či letecký průmysl, zákon „o přírodních zdrojích“ z letošního roku omezil podíl zahraničních firem v ruských těžebních společnostech na méně než 50 procent. Zároveň jsou ale restriktce doprovázeny velkým množstvím výjimek, speciálních nařízení atd., která poskytují možnost mezi těmito předpisy účinně kličkovat. Většinou se v těchto případech zdůrazňuje nutnost připravit se na příchod zvýšené konkurence, spíše ale jde o tlak zájmových skupin.

Taková restriktivní opatření potom omezují i další rozměr vlivu přímých investic ze zahraničí, a to modernizační vliv. Vybavení ruských podniků je výrazně zastaralé (v roce 2002 průměrně stáří 20,1 roku), a na jeho obnovu nemohou ruské zdroje stačit. Podle odhadů samotných ruských orgánů bude ekonomika potřebovat kapitálové investice ve srovnání s představitelných rozměrech

dvou trilionů dolarů v průběhu následujících dvaceti let. Například v palivoenergetickém průmyslu jde o výraznou zastaralost produktovodů. Ta snižuje rentabilní zásoby ropy na krátkou dobu. Bez investic by tedy Rusko mohlo brzy přijít o tento značný zdroj příjmů. Výrazného zvýšení kvality a celkové modernizace by se měli v souvislosti s uvolněním restrikcí pro zahraniční investice dočkat ruští občané v oblasti služeb, jako jsou telekomunikace, bankovní služby a pojišťovnictví a doprava.

Regionální rozměr

Zahraněční investoři při rozhodování o umístění svých investic v rámci jednoho státu zvažují podle svého zaměření různé aspekty, jako je politické riziko, mzdová hladina v regionu, úroveň infrastruktury, velikost konkurence či dostupnost surovin. Z hlediska státu je rozprostření investic do více regionů důležité z politického i sociálního hlediska.

Regionální vývoj přísunu investic do ruské ekonomiky přirozeně souvisí se sektorovým vývojem. Moskva, Petrohrad spolu s oblastmi zabývajícími se těžbou a zpracováním surovin (Tjumeňská, Chanty – Mansijská oblast) zůstávají i nadále v popředí zájmu nejen příbuzných firem, ale také díky na ruské poměry vysokým platům maloobchodních společností. Zatímco v Moskvě se již firmy setkávají s ostrou konkurencí, na niž firmy reagují přesunem do jejího okolí, regiony jsou z tohoto pohledu stále ještě poměrně nedotčené.

Na druhé straně je, pokud pomineme naprosto zdevastované, neklidné a z hlediska investic ztracené Čečensko, například Ivanovská oblast v centru Ruska. Tyto oblasti trpí politickou nestabilitou – a zahraniční investory nijak nelákají, a přísun investic se jich tak vůbec netýká. Obecně se dá říci, že nejhorší je situace v jižním federálním okruhu a na jihu Sibíře, nejlépe je potom na tom centrální Rusko.

Regionální rozdíly prohlubují i různá podnikatelská prostředí. Normy se liší oblast od oblasti, což ztěžuje práci investorů. Z tohoto pohledu lze tedy hodnotit snahu prezidenta Putina o harmonizaci právních předpisů jako do určité míry prospěšnou, bohužel, v některých případech již překračující efektivní mez. Nicméně, v žádném z regionů není situace ideální. Podle nedávného průzkumu časopisu Expert není ani jeden z regionů v nejvyšší skupině investiční bezpečnosti (Expert 45/2004).

Pro zahraniční investice především do služeb vznikají i překážky v podobě odporu místní moci a také konkurenční boj. Tyto dva faktory spolu mohou souviset, neboť restrikce se často dějí ve jménu ochrany místních prodejců či výrobců. Pro maloobchodní společnosti je důležitou otázkou vlastnictví půdy, což je ale na druhou stranu možnost pro místní vládců, jak jejich přílivu zamezit. Takové praxi má zabránit reforma volitelnosti gubernátorů, ale lze mít oprávněně pochyby o tom, že by guberná-

tor, byť jmenovaný, mohl jednat bez ohledu na místní elity.

Institucionální rozměr

Vstup do Světové obchodní organizace (WTO) by měl být podle ruské vlády urychlujícím faktorem přísunu přímých zahraničních investic do ruské ekonomiky. Rusko aspiruje na vstup do této organizace již od roku 1993 (tehdy šlo ještě o GATT). Jednání jsou velmi složitá, neboť předpokládají vzájemné dohody s partnerskými státy o clech a dalších podmínkách. V případě Ruska šlo o nutnost dohodnout se s přibližně padesáti partnery, někdy si tyto pozice protirečí i s ohledem na zájmy vlastních výrobců. Japonsko, jehož firmy tradičně spíše vyvázejí automobily a investují až po jisté době váhání, prosazovalo co nejnižší cla na dovoz automobilů, Německo, jehož firmy jsou v otázce investic odvážnější, vyšší tarify pro dovoz automobilů, a naopak nižší pro dovoz autodílů, a ruská automobilová lobby prosazuje co nejvyšší cla na obojí.

Průlomem v bilaterálních jednáních o stanovování jednotlivých celních tarifů byla dohoda s Evropskou unií (celá EU vystupuje jako jeden člen) v květnu 2004. Ministr pro ekonomický rozvoj a obchod Gref odhaduje, že by Rusko mohlo vstoupit do organizace na konci roku 2005, což se zdá přeci jen jako poněkud optimistický odhad. V jednáních vedených v květnu 2004 si Rusko prakticky vymohlo zachování většiny kvót na dovoz hotových výrobků, stejně jako liberalizace trhu. Z hlediska přímých investic je potom důležité, že si Rusko vymohlo i omezení pro oblast služeb. Celkově se dá výsledek jednání hodnotit jako ruský úspěch, ale není nutné tento výsledek nijak přeceňovat, neboť vstup do WTO je chápán jako mezi-stupeň na cestě k Jednotnému

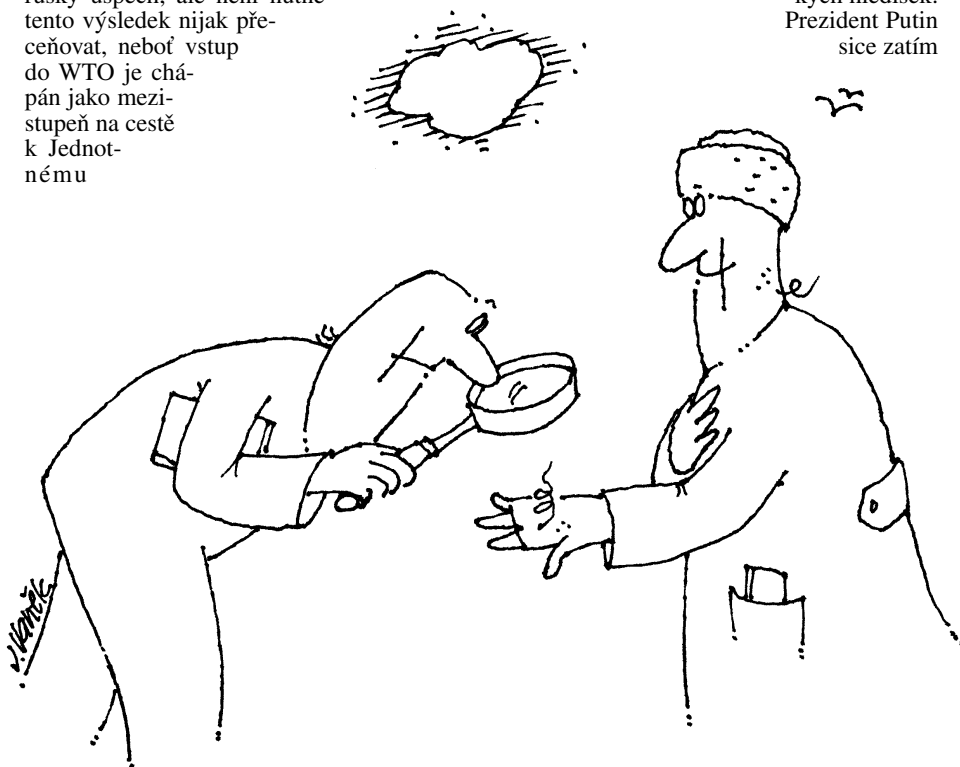
hospodářskému prostoru, kde by tyto kvóty odpadly.

Na poli institucionálním Rusko bojuje především o ceny energií pro ruské spotřebitele. Vlivní členové WTO podezírají Rusko z dotování nízkých domácích cen vysokými cenami vývozními. Tím potom získávají ruské firmy velkou výhodu oproti ostatním. Zdá se, že bylo dosaženo kompromisu v podobě zvyšování cen pro průmyslové podniky, zatímco pro domácnosti porostou ceny výrazně pomaleji.

Vyjednané podmínky vzbuzují odpor u konzervativnějších částí ruské politické scény. Oproti liberálnímu ministrovi Grefovi stojí poměrně silná opozice spíše silových ministrů, uvažujících hlavně v geopolitických intencích. Ti argumentují nebezpečím likvidace ruských subjektů, jejich pohlcením ze strany západních společností. Tím, spolu s velmi oblíbenou tezí o zlém Západu, který se snaží Rusko zničit, nezpochybňují údajně samotný fakt vstupu do Světové obchodní organizace, ale pouze jej „pozdrzet“. Nakolik je ovšem tato argumentace produktem geostrategického myšlení, nakolik způsobem obrany vlastních zájmů a nakolik výsledkem tlaku místních lobby, je nejasné.

Závěrem

Přímé zahraniční investice jsou zásadním zdrojem modernizace ekonomiky. Rusko nastoupilo poměrně správnou cestu ve snaze o zlepšení ekonomické situace, ale problémy jsou patrné a budou ještě vyžadovat mnoho úsilí k překonání. Zásadní v jejich překonání bude prezidentova podpora proti tradicionalistům, kteří na problém zahraničních investic hledí z dominantních geostrategických hledisek. Prezident Putin sice zatím



tuto podporu reformám poskytuje, ale někdy podléhá různým zájmovým skupinám (automobilová, bankovní atd.)

Bylo by chybou, pokud by se Rusko oddalo uspokojení z dobře vypadajících makroekonomických dat a současných vysokých cen ropy, spolehlo se na atraktivitu své země a polevilo v provádění nutných reforem. Pokud se chce ruská vláda alespoň přiblížit prezidentovu cíli na zdvojnásobení HDP do roku 2010, musí především vytvářet podmínky pro přísun investic.⁹⁾ Hlavním úkolem ruské vlády ale bude zvýšení vlastní efektivity v uvádění reforem do praxe tak, aby nezůstávaly pouze na papíře, popřípadě, aby se neopakovala situace s chaotickým a nedostatečně připraveným programem monetarizace sociálních výhod.

Jde o kultivaci prostředí, hlavně prostřednictvím zlepšování prostředí právního, omezením bariér na nejnutnější minimum, pokračováním či ještě lépe urychlením privatizace a vyřešením problému přirozených monopolů. Obrovský úkol ji čeká například v otázkách daňového zákonodárství. Naprostou nutností je také soudní reforma, kterou ministr Gref považuje za vůbec nejdůležitější. Bez takových kroků nemá Rusko šanci růst udržet a bude i nadále globální soutěž o přímé zahraniční investice se svými konkurenty prohrávat.

○

swoboda@iol.cz

Článek byl zpracován na základě různých analytických podkladů i statistik světových i ruských agentur a institucí, kromě jiných WTO, OECD, Ministerstva financí RF, Ministerstva pro ekonomický rozvoj a obchod RF (MERT) atd. Statistické údaje jsou převzaty z Federální statistické služby (Rosstat). Názory investorů potom byly čerpány z průzkumu agentury FIAC pro MERT.

¹⁾ Autor se zde přiklání k doslovnému překladu názvu oproti zkrácené verzi (Ministerstvo ekonomiky).

²⁾ Jedná se o čísla bez finančních institucí. Největší část z celkového přísunu investic tvořily různé druhy půjček (75,9 procenta).

³⁾ Autor si je přirozeně vědom problematičnosti každého takového srovnání. Vždy je nutné mít na paměti celý komplex faktorů, a proto jde o srovnání čistě ilustrativní. Podle Ruské centrální banky přímé zahraniční investice dosáhly 11,7 mld. dolarů. Tento rozdíl je způsoben rozdílnou metodikou výpočtu.

⁴⁾ Podle zprávy Transparency international za rok 2004 se Rusko umístilo na 90. místě ze 146. Ruské noviny toto umístění komentovaly hořkým vtipem: „V Rusku není korupce... Ve srovnání s Nigérií a Bangladéší...“

⁵⁾ Základním zákonem upravujícím prostředí pro zahraniční investice je zákon „O zahraničních investicích v RF“ z roku 1999.

⁶⁾ Velmi zostřeně byly vnímány požadavky berního úřadu vůči firmě Vimpelkom.

⁷⁾ Podle Transparency International nedůvěřuje ruským soudům 75 procent podnikatelů, nicméně i to se zdá být poněkud optimistickým výsledkem průzkumu.

⁸⁾ Asi těžko se splní představa ministra Grefa o maximálně dvou stech firmách z obranného průmyslu, ale tendence je patrná.

⁹⁾ Tento program je spíše politickým projektem než reálnou ekonomickou politikou. Nicméně se zdá, že zatím zůstává v platnosti.

Přímé zahraniční investice: faktor mimořádného významu pro českou ekonomiku

EVA ZAMRAZILOVÁ

V současném globalizovaném světě vytvářejí nadnárodní firmy přibližně třetinu světového HDP a téměř třetina světového obchodu probíhá v jejich produkčních sítích. Podíl nových členských zemí Evropské unie na celosvětovém stavu přímých zahraničních investic (PZI) nepřekračuje dvě procenta, nicméně pro fungování jejich ekonomiky mají PZI mimořádný význam. Česká ekonomika se z hlediska přílivu přímých zahraničních investic řadí mezi země s nejvyšším objemem PZI na obyvatele v rámci nově přístupujících zemí EU. Příliv přímých zahraničních investic za posledních 15 let dosáhl téměř 1300 mld. Kč. Na počátku transformace byl příliv PZI slabý a zintenzivněl počínaje rokem 1998. Nákupy českých podniků byly po ekonomické recesi z let 1997 a 1998 pro zahraniční investory velice výhodné. V letech 1999–2002 se hodnoty přílivu přímých zahraničních investic pohybovaly kolem 10 procent HDP s poměrně výrazným oslabením v roce 2003 a mírným zotavením v roce 2004. (viz graf 1).

Téměř polovina přílivu PZI směřovala do odvětví služeb, nejvýznamnější byl příliv do finančního sektoru související s privatizací velkých bank. Úctyhodný objem investic ale zaznamenal i obchod, kam se soustředila aktivity mezinárodních obchodních řetězců. Více než 40 procent přílivu přímých zahraničních investic připadalo na zpracovatelský průmysl,

s nejvyšším objemem PZI v automobilovém průmyslu. Zahraniční investice převyšující 50 mld. Kč směřovaly i do potravinářského průmyslu, rafinérského zpracování ropy a hutnictví. Zahraniční investoři získali zcela klíčový význam ve výrobě dopravních prostředků a v elektrickém a optickém průmyslu. Zatímco v automobilovém průmyslu se jednalo o privatizaci, v elektrotechnice převažovaly projekty na zelené louce. Z teritoriálního pohledu mají drtivý podíl na PZI v České republice – téměř 90 procent – západoevropští investoři. Celkově nejvýznamnějším investorem bylo Nizozemsko s třetinovým podílem, Německo s 20 procenty a Rakousko s cca 12 procenty.

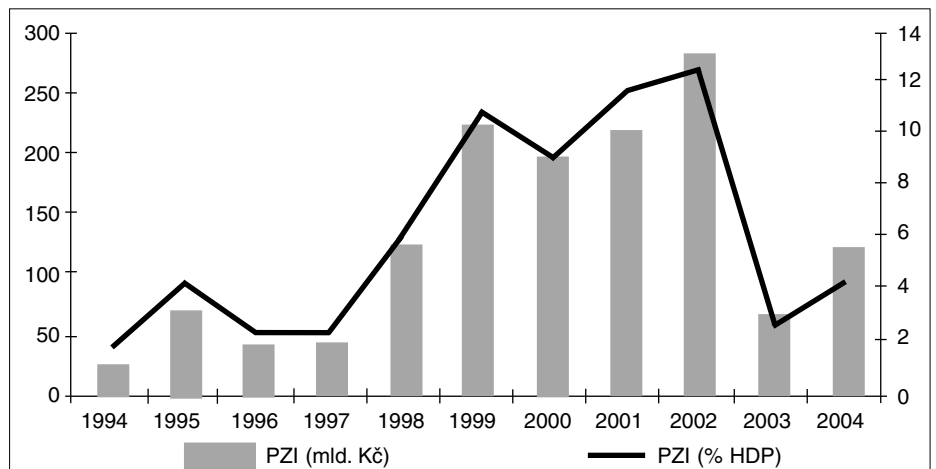
Významné finanční toky měly řadu přímých i nepřímých dopadů na domácí ekonomiku. V této stati stručně zmíníme význam přímých zahraničních investic pro postupující obchodní integraci se západní Evropou, jejich rozporuplný vliv na vnější rovnováhu a roli, kterou sehrály na českém trhu práce.

Přímé zahraniční investice: hlavní faktor obchodní integrace s Evropskou unií

Připomeňme, že na začátku transformace byla česká ekonomika jen velmi omezeně schopna vyprodukovat komodity v takové kvalitě a struktuře, jakou vyžadoval světový

Graf 1

Příliv přímých zahraničních investic, 1994–2004



Zdroj: ČNB

Tab. 1
Odvětvová struktura přílivu přímých zahraničních investic, 1993–2004

	Mld. Kč	Podíl v %
PZI celkem	1276,5	100
Zpracovatelský průmysl	541,8	42,4
– automobilový průmysl	118,7	9,3
Služby	602,0	47,1
– obchod	162,6	12,7
– finančnictví	208,2	16,3

Zdroj: ČNB

trh. Ve druhé polovině devadesátých let byly vyspělé západoevropské ekonomiky hlavním zdrojem vysokých obchodních deficitů, které ohrožovaly makroekonomickou stabilitu země. V současné době jsme na jednotný trh EU plně integrováni a se západoevropskými ekonomikami vytváříme od roku 2002 rostoucí obchodní aktiva. V roce 2004 vytvořila Česká republika se zeměmi Eurozóny úctyhodný obchodní přebytek 123 mld. Kč.

Hlavním faktorem, který stál za dobrou adaptací na západoevropské trhy v posledních několika letech, byl bezesporu silný příliv přímých zahraničních investic. Zahraniční investoři byli prvotními nositeli strukturálně kvalitativní změny nabídkové strany české ekonomiky. Tito investoři přinesli do domácí ekonomiky nejen finanční prostředky, moderní technické a technologické vybavení, ale také manažerské zkušenosti, přístup na evropské trhy a lepší adaptaci na měnící se podmínky poptávky na vyspělých trzích. Všechny tyto kvality se s určitým zpožděním projeví v růstu produktivity práce a exportní výkonnosti.

Není náhoda, že nejrychlejší expanze exportu je koncentrována právě do odvětví, do nichž v předešlých letech směřovala hlavní část PZI (dopravní prostředky a jejich komponenty, elektrotechnický průmysl). Zahraniční investoři – především v českém zpracovatelském průmyslu – jsou silně orientováni na export: více než 70 procent tržeb průmyslových firem pod zahraniční kontrolou připadá na tržby z přímého vývozu. Současně podíl firem pod zahraniční kontrolou na celkových průmyslových tržbách z přímého vývozu dosáhl na počátku roku 2004 53 procent. Pro ilustraci uveďme, že ve zpracovatelském průmyslu dosáhla v roce 2004 nejvyšších obchodních přebytků s EU 25 silniční vozidla a kancelářské stroje (100 mld. Kč a 63 mld. Kč), což jsou odvětví téměř plně pod zahraniční kontrolou.

Přímé zahraniční investice tedy mají významnou zásluhu na zlepšování celkové exportní výkonnosti, zvyšování flexibility exportérů i zlepšování obchodní bilance. Podniky pod zahraniční kontrolou dosahují vyšší produktivity práce i vyšší rentability, mají vyšší investiční aktivitu a jsou vysoce exportně orientované. Tyto kvality se značně podle-

jí na zvyšování konkurence a zlepšování podnikatelského prostředí v české ekonomice.

Efekty přímých zahraničních investic na vnější rovnováhu

Paradoxně došlo k tomu, že ačkoli PZI na jedné straně silně přispěly ke konsolidaci obchodní bilance, stojí v současné době v pozadí trvale vysokého deficitu celého běžného účtu. Zatímco do roku 2001 byla hlavní negativní položkou běžného účtu obchodní bilance, v posledních třech letech má rozhodující negativní význam pro běžný účet bilance výnosů – viz tabulka 2. Zatímco příjmy bilance výnosů se od roku 2000 prakticky nezměnily, výdaje vzrostly o více než 60 procent. Hlavními položkami růstu těchto výdajů jsou repatriace a reinvestice zisku, které jsou odvrácenou stranou přílivu přímých zahraničních investic. Česká republika potvrdila zkušenosti jiných hostitelských ekonomik: pozitivní vliv přímých zahraničních investic na vývoz a obchodní bilanci je doprovázen negativním dopadem na bilanci výnosů (viz např. Brada – Tomšík).

Tab. 2
Běžný účet: obchodní bilance a bilance výnosů

	2000	2001	2002	2003	2004
Deficit běžného účtu (v % HDP)	4,9	5,4	5,6	6,3	5,2
Obchodní bilance (mld. Kč)	-120,8	-116,7	-71,3	-69,8	-22,3
Bilance výnosů (mld. Kč)	-53,0	-83,5	-115,6	-119,9	-139,5
Bilance výnosů: příjmy (mld. Kč)	75,4	84,9	66,8	75,5	70,2
Bilance výnosů: výdaje (mld. Kč)	128,4	168,4	182,4	195,4	209,7

Zdroj: ČNB

Reinvestice zisku přesahují od roku 2002 každoročně 60 mld. Kč (v roce 2004 dosáhly 62 mld. Kč) a představují tak přibližně třetinu plateb bilance výnosů. Reinvestovaný zisk ovšem představuje v platební bilanci podvojně zapsanou položku, která se na finančním účtu objevuje na kreditní straně a na běžném účtu v bilanci výnosů na straně debetní. Bilance výnosů tak představuje určitou formu zpětné vazby mezi běžným a finančním účtem. Interpretací významu reinvestic zisku je značně diskutabilní, protože se nejedná o reálný finanční tok se zahraničím. Reinvestice zisku tedy opticky výrazně zvyšují deficit běžného účtu, současně ale nepředstavují velké riziko pro vnější stabilitu ekonomiky.

Reálný finanční tok oproti tomu představují platby dividend, jejichž objem nabývá na významu: v roce 2003 dosáhly téměř 50 mld. Kč. Tato tendence je o to nebezpečnější, že podniky pod zahraniční kontrolou mají vyšší ziskovost než domácí firmy, a vysoká část zisku z růstu exportní výkonnosti ekonomiky se tedy koncentruje v podnicích se zahraniční kontrolou s možností následné repatriace. Každý rok stojí akcionáři před rozhodnutím, zda zisky použijí na rozšíření výroby, nebo si je raději nechají vyplácet.

Přímé zahraniční investice a trh práce

Obecně převládá přesvědčení, že přímé zahraniční investice mají díky nabídce nových pracovních míst na trh práce převážně pozitivní dopad. Realita je však poněkud odlišná. PZI jsou v zásadě dvojího druhu: akviziční investice (tedy získání již existujících podniků přímým nákupem či privatizací) a tzv. investice na zelené louce. Akviziční investice byly v drtivé většině případů spojeny se zásadními organizačními změnami, cílenými na zvýšení produktivity práce, takže jejich úsporný efekt na pracovní sílu byl velmi silný. Druhý typ investic sice potenciálně vytváří nové pracovní příležitosti, i zde jsou však značné limity, protože zahraniční investoři nemají velký zájem o pracovní sílu s nízkou kvalifikací. Příchod investorů do oboru byl také často doprovázen zánikem domácích, méně efektivních konkurentů, nebo výrazným omezením jejich aktivit. Přímé zahraniční investice také obecně přinášejí nové technologie a pracovní postupy, které jsou méně náročné na pracovní sílu.

Příchod zahraničních investorů jakožto nositelů restrukturalizace ekonomiky proto vedl k zesílení tlaků na trh práce. Nejvýraznější tlaky vznikly v průmyslu, kde byl dopad restrukturalizace spojené s masivním příchodem investorů poměrně tvrdý. Restrukturalizace v průmyslu začala působit na snižování pracovní síly v průmyslu razantně v posledním čtvrtletí 2001. K nejintenzivnějšímu propouštění došlo v roce 2002, kdy pokles zaměstnanosti dosáhl více než 50 tisíc osob. Ke konci roku 2003 dosáhl počet uvolněných pracovníků z průmyslu celkově téměř 100 tisíc. Podstatná část uvolněných pracovníků je na trhu práce jen těžko umístitelná vzhledem k nízké kvalifikaci i celkově nízké flexibilitě. Proto měl příliv PZI doprovázený restrukturalizací za následek razantní vzestup dlouhodobé nezaměstnanosti. Podíl dlouhodobé nezaměstnanosti (déle než 1 rok), který se až do roku 1997 pohyboval kolem 20 procent (v mezinárodním měřítku velmi příznivá hodnota), v dalších letech rychle stoupal a v současné době přesáhl 50 procent. Podle ČSÚ je přibližně třetina nezaměstnaných bez práce již déle než 2 roky. I při vysoké nezaměstnanosti však podniky, které mají zájem nabírat novou pracovní sílu, nenaleznou často na trhu práce

pracovníky s odpovídající kvalifikací. Restrukturalizace tak prokázala především strukturální slabiny trhu práce.

Zahraniční investice významně přispěly k dnešní prosperitě české ekonomiky. Lze říci, že zahraniční investoři byli nositeli restrukturalizačního procesu v české podnikové sféře, především v českém průmyslu a obchodě, a celkově sehráli významnou úlohu ve vytvoření funkční tržní ekonomiky. Došlo sice k vzniku tzv. duální ekonomiky, nicméně pozitivní efekty restrukturalizačního procesu se postupně přelévají i do firem s domácími vlastníky. Celková restrukturalizace nabídkové strany ekonomiky přispěla k tomu, že od roku 2000 česká ekonomika roste na celkově zdravějším a dlouhodobě udržitelném základě. Masivní příliv přímých zahraničních investic na druhé straně měl – podobně jako v jiných hostitelských zemích – pro ekonomiku i méně příznivé dopady.

Ačkoli přímé zahraniční investice na jedné straně silně přispěly ke konsolidaci obchodní bilance, stojí v současné době v pozadí setrvalé vysokého deficitu celého běžného účtu. Během posledních několika let podstatně vzrůstají reinvestice i repatriace zisku, díky nimž se deficit běžného účtu platební bilance stále udržuje nad pěti procenty HDP. Je evidentní, že reinvestice i repatriace zisku budou i v budoucnu trvalým břemenem běžného účtu a nejsou (na rozdíl od obchodní bilance) nikterak manipulovatelné nástroji hospodářské politiky. Na základě zahraničních zkušeností lze odhadnout, že v budoucnosti bude hodnota repatriovaných zisků přesahovat hodnotu přílivu PZI. Zahraniční investoři sehráli podstatnou úlohu i v tom, že modernizace a restrukturalizace hospodářství odkryla značné slabiny českého trhu práce. Restrukturalizace ovšem pouze se zpožděním odkryla to, co v prvních letech transformace nebylo zcela jasné – český trh práce je nepružný a nezanedbatelná část pracovní síly nemá pro potřeby moderní tržní ekonomiky dostatečnou kvalifikaci. Trh práce se tak během posledních pěti let stal jedním z hlavních úzkých míst české ekonomiky.

○

eva-zamrazilova@kb.cz

Literatura

Brada, J.– Tomšík, V.: Reinvested Earnings Bias, 5% Rule and the Interpretation of the Balance of Payments- with an Application to Transition Economies. WD Working paper No. 543, Michigan, February 2003.

Jahn, M.: Zahraniční investice – cesta k prosperující ekonomice. In: Proč skomírá evropská ekonomika, sborník textů. Centrum pro ekonomiku a politiku č. 36/2005.

Janáček, K.: Foreign Investment and Czech Labour Market. Economic Trends 44, Komerční banka, February 2005.

Janáček, K. – Zamrazilová, E.: Rok 2002: Zpomalí česká ekonomika? Politická ekonomie 2002, č. 3, s. 307–326.

Srholec, M.: Přímé zahraniční investice v České republice. Praha, Linde 2004.

Zamrazilová, E.: Vnější rovnováha: cena za konsolidaci. Politická ekonomie 1999, č. 3, s. 291–300.

Evropa se bavila českou operetou

„Českou operetu“, jak si někteří diplomaté působící v Bruselu překřtili to, co česká média nazvala Grossovou aférou, v rámci Evropské unie zpočátku sledovali jen specialisté či fajšmekři. Stínový ministr zahraničí Jan Zahradil Mezinárodní politice potvrdil, že o změnu se zasloužila až prestižní média: „Dokud o tom nepsal European Voice, nikdo se o to moc nestaral.“ Ovšem ani kuloárové, respektive mediální diskuse o interním problému české vlády nebyly výrazem nějakého obzvláštního zájmu evropských partnerů. Bývalý šéf československé diplomacie Jiří Dienstbier charakterizoval jejich přístup následovně: „Pokud se jich někdo zeptá, tak se zamyslí a něco řeknou. To je asi tak vše.“ V tom, že problémy Stanislava Grosse byly pro Evropu „pouhou marginálií“, se s Dienstbierem ostatně shodne i jeho nástupce Josef Zieleniec.

V tomto případě nešlo ani tak o odraz „marginálního“ vlivu Česka na unijní politiku, jako spíše o důsledek postoje evropských politiků k vládním krizím k coby celkem běžnému fenoménu života demokratických států. Proč by se vlastně měli nějak víc starat o sousedovu kuchyni, když se v ní v rámci dnešní Evropy i přes hlasité domácí hádky jen málokdy uvažuje něco, co by bezprostředně obtěžovalo okolí či hrozilo stát se jedním pro demokracii v té které zemi. I výjimka, jíž byla bouřlivá reakce na vstup strany rakouského populisty Jörga Haidera do vlády, nyní zpětně umocňuje tuto blahosklonnost k národním specifickým. Při ohlédnutí za blokádou Rakouska a vášních, které s ní byly spojeny, totiž mnoho tehdejších aktérů evidentně cítí přinejmenším rozpaky.

Evropa tak z počátku viděla v patáliích Stanislava Grosse především příležitost k pobavení. Bavili se novináři i diplomatické kuloáry. Někomu – jak registroval třeba Zahradil – připomínal vzestup Sárky Grossové komedii Pretty Woman. Další přirovnávali odchody neodchody českého premiéra k mýdlové opeře či frašce. Podle komunistického poslance Evropského parlamentu Milošava Ransdorfa „lidé, kteří jsou (se situací v Česku) obeznámeni, pokládají za směšné, jak dva hlavní političtí partneři spolu nedokázali komunikovat“. Ministr zahraničí a lidovec Cyril Svoboda využil této atmosféry v rozhovoru pro deník Právo k tomu, aby snížil naléhavost morální dimenze krize akcentované stranickým šéfem Miroslavem Kalouskem: „Byl jsem atakován dotazy, včetně od jednoho premiéra: Co blbnete? Jeden z nich použil v této souvislosti doslova slovo crazy.“

Veřejnost ze zemí původní unijní patnáctky je sice citlivá byť k pouhým podezřením z politické korupce a praní špinavých peněz, ale částka, o niž šlo v souvislosti s bytem českého premiéra, jen posilovala „operetní“ charakter celého problému. Skutečné znepokojení tak nakonec cítili vlastně jen členové ČSSD. Český velvyslanec při Evropské unii a několikahodinový kandidát na premiéra Jan Kohout na chatu idnes.cz uvedl, že „vlekoucí se politická krize v ČR obraz

republiky v zahraničí poškodila“. A šéf zahraničního výboru Poslanecké sněmovny PČR Vladimír Laštůvka neskrýval znechucení, z „nekonečné telenovely“. V obou případech ale toto hodnocení spíše odráželo roztrpčení nad tím, že zprávy o „skandálem poznamenaném“ Grossovi pošramotily věrohodnost celé ČSSD.

Shovívavost tolerantního evropského prostředí ovšem není bezbřehá. Naráží na historicky vzniklé psychologicko-politické bariéry. Podobně jako v případě Haidera nevyprovokoval Unii ani tak jeho populismus, jako podezření z tolerance k nacismu, začala blikat varovná signální světla na kontrolních pultech evropských pozorovatelů v okamžiku, kdy podle nich slabost premiéra Grosse vytvořila prostor pro nástup komunistů. „Pro mnohé byla objevem síla naší de facto neostalinistické komunistické strany. A to, že je po patnácti letech po listopadu nereformovaná, tedy něco zcela jiného, než jsou postkomunistické strany v sousedních zemích,“ říká Zieleniec. Britský liberální deník The Guardian v této souvislosti psal celkem zdrženlivě o „kontroverzní podpoře KSČM“, ale čím blíž k českým hranicím, tím byly formulace razantnější. Rakouský Die Presse již například předvídal možnou „konfliktní situaci, která by mohla způsobit hněv v centrále NATO“ – a sice ukončení české mise v Iráku. Ransdorfovo tvrzení, že možnost nástupu komunistů starého ražení v Evropě „nikoho netrápí a nepobuřuje“, tak v tomto kontextu působí dosti nepřesvědčivě. Byť ho nepřímou podporuje Dienstbierův postřeh: „Všichni věří, že se to nějak vyřeší, stejně jako když se dal Schüssel dohromady s haiderovci.“ Jedna věc totiž je konsensus, že pokus o přímý zásah do vnitřní politiky, jak tomu bylo v případě Haidera, je kontraproduktivní, ale něco zcela jiného je „trápení“, které vyvolaly vyhlídky na účast komunistů starého stříhu ve vládě unijní země.

Celkově nicméně platí, že zobecnující dramatická tvrzení, jaká učinil třeba zpravodaj listu Die Welt Hans-Jörg Schmidt, podle něhož v očích Němců „obraz Česka tmavne“, byla přehnaná. Realitě spíše odpovídá odlehčený Zahradilův bonmot: „Vypadat trochu jako pitomci není nikdy dobře.“

K tomu se ovšem sluší dodat, že pokud by v důsledku krize posílily politické síly, které jsou krajně kritické ke konceptu sjednocené Evropy, platil by nejspíš jiný závěr. Stačí, že nám v souvislosti s vládní krizí otloukal o hlavu euroskeptické postoje prezidenta Václava Klause nejen německý soused Schmidt, ale i prestižní týdeník s nadhledem, jako je The Economist. Nepřímou tak potvrdil Zieleniecův názor, že daleko víc než detaily vládní krize unijní partnery zajímá postoj Prahy k ústavní smlouvě, neboť „ta se týká všech v Evropě a všichni v tomto ohledu cítí vzájemnou závislost“.

Pavel.Masa@lidovky.cz

Gruzie

druhý rok po revoluci růží

ANDRO KURANIAN

Za necelých patnáct let nezávislosti nedosáhla Gruzie výraznějšího pokroku v politické ani hospodářské sféře. Příznivému vývoji bránily nevyřešené konflikty s Jižní Osetií a Abcházií, ozbrojený převrat proti nacionalistickému prezidentovi Zviadu Gamsachurdioví, který na dlouhá léta rozdělil gruzínskou společnost, a obrovská míra korupce. Po zmanipulovaných parlamentních volbách 2. listopadu 2003 opozice v čele s Micheilem Saakašvilim, lídrem Národního hnutí, Zurabem Žvaniou a Nino Burdžanadzeovou (blok Burdžanadze–Demokraté) vyvedla gruzínskou společnost do ulic. „Revoluce růží“ vyvrcholila 23. listopadu rezignací prezidenta Eduarda Ševardnadzeho. V mimořádných prezidentských volbách byl 4. ledna 2004 více než devadesátí procenty hlasů do funkce zvolen Micheil Saakašvili. 28. března 2004 následovalo opakování parlamentních voleb, ve kterých nejvíce hlasů získalo Národní Hnutí a Burdžanadze–Demokraté.⁴⁾ Za priority vnitřní a zahraniční politiky nové gruzínské vlády byla stanovena reintegrace separatistických oblastí, boj s korupcí, zlepšení ekonomické a sociální úrovně, ustavení přátelských vztahů se sousedními zeměmi a euroatlantická integrace.

Vnitropolitický vývoj

Mnozí pozorovatelé vyjadřovali obavy z toho, že nová vláda nebude schopna účinně vládnout, a předpovídali, že její hlavní slabostí bude nejednotnost – poukazovali na určitou konkurenci mezi Saakašvilim a jeho přívrženci na straně jedné a dnes již zesnulým premiérem Žvaniou a předsedkyní parlamentu Nino Burdžanadzeovou na straně druhé. Obě skupiny měly a mají odlišné názory, ale prozatím byly vždy schopné učinit kompromis – například v otázce pozměňovacího návrhu ústavy, diskutované v únoru 2004.

Burdžanadze–Demokraté požadovali zavedení parlamentního systému, kdežto Saakašvili prosazoval posílení prezidentských pravomocí. Nicméně vláda prokázala flexibilitu a dosáhla kompromisu, na základě kterého byla znovuustavena funkce premiéra, zrušená v roce 1995. Ministerským předsedou se stal právě Žvania. Jednotnost vlády (přestože určité názorové rozdíly přetrvávají) byla potvrzena v listopadu 2004 spojením Národního hnutí a Burdžanadze–Demokratů do Sjednoceného národního hnutí.

Mezi prezidentem a premiérem panovaly názorové rozdíly zejména na postup vůči Jižní Osetii a Abcházi. Žvania patřil k umírněnému směru, takže jeho tragická smrt 3. února 2005⁵⁾ vyvolala obavy o další osud jednání, a o to komplikovanější bylo rozhodování o osobě nového premiéra.

Saakašvili do funkce jmenoval bývalého ministra financí Zuraba Noghaideliho, podle informací gruzínských masmédií však Burdžanadzeová se Saakašvilim jednala o kandidatuře gruzínského velvyslance v Rusku Valerie Čečelašviliho. Burdžanadzeová odmítala kandidaturu Nog-haideliho, přestože je ze Žvaniova týmu, i s poukazy na jeho flexibilitu a nekomunikativnost. Nový premiér byl nicméně schválen a 17. února parlament vyslovil důvěru novému kabinetu. Byla to již třetí změna ve vládě za poslední rok.

Nová vláda byla jednotná v názoru i na další zásadní ústavní změnu, a to snížení počtu poslaneckých mandátů. Souběžně s parlamentními volbami v listopadu 2003 proběhlo k této otázce referendum. Vzhledem k tomu, že se v něm občané vyslovili kladně, parlament schválil změnu ústavy a v příštích parlamentních volbách bude voleno pouze 150 poslanců.

Pokusy o reintegraci separatistických oblastí

Pod vlivem revoluční euforie a s celonárodní podporou se nová vláda rozhodla prosadit revoluci růží i v **Autonomní republice Adžárie**, ovládané klanem Aslana Abašidzeho. Přestože zde ústřední gruzínská vláda měla určitý vliv, Abašidze odmítal plně se podílet – největším problémem bylo odvádění daní do centrálního státního rozpočtu. Za staré vlády se problém vztahu s Adžárií

neřešil, neboť Ševardnadzeho vláda se obávala otevřeného konfliktu, který by mohl vyústit v odtržení Adžárie. Situaci komplikovala také ruská vojenská základna v Batumi, která byla Abašidzeho opěrným bodem. V průběhu revoluce se ovšem Abašidze postavil na stranu Ševardnadzeho, a tím se dostal do konfliktu s jejími vůdci. Nová gruzínská vláda zejména požadovala, aby adžárské vedení povolilo místní opozici bez překážek vést předvolební kampaň a uskutečnit svobodné volby. Vyhlásila také ultimátum, které požadovalo odzbrojení nelegálních vojenských jednotek a zavedení jurisdikce ústřední vlády v Adžárii.

Situace hrozila vypuknutím konfliktu 14. března 2004, kdy stovky ozbrojených mužů nepustily do Adžárie Saakašviliho a jeho doprovod. Vláda následně uvalila na Adžárii hospodářské embargo a uzavřela pozemní, námořní a vzdušné přístupové cesty, což bylo z krátkodobého hlediska dosti účinné a donutilo Abašidzeho, aby souhlasil s požadavky nové vlády (hlavním zdrojem obohacování klanu Abašidzeho byl totiž přístav Batumi a přechod Sarpi na hranicích s Tureckem). Nicméně Abašidze i nadále pokračoval v zatýkání představitelů opozice a rozhánění demonstrací. Parlamentní volby 28. 3. ale proběhly, zvítězil v nich blok Saakašviliho, Burdžanadze a Žvanii. Následovala jednání o odzbrojení a rozpuštění nelegálních vojenských uskupení, což Abašidze odmítal, a válka slovy pokračovala. Zprostředkování rozhovorů Tbilisi s Batumi se účastnili i představitelé mezinárodního společenství. V druhé polovině dubna začalo v Adžárii docházet ke vzpourám vojenských posádek, zatímco Abašidze pokračoval v obviňování Tbilisi z pokusů o převrat. 24. dubna byl v Adžárii obnoven výjimečný stav. Následovaly demonstrace požadující Abašidzeho rezignaci, brutálně potlačované bezpečnostními jednotkami, Saakašvili dal Abašidzemu ultimátum na rozpuštění místních milicí nebo rozpuštění vlády a obviňil ho z úsilí o destabilizaci země. Abašidzeho ozbrojení přívrženci uzavřeli administrativní hranici s ostatními částmi Gruzie a pokračovali v represivních akcích proti opozici. Nicméně systém založený na hrubé síle nakonec podlehl mírovým demonstracím tisíců Adžárců a Abašidze 6. května 2004 rezignoval a odletěl do Ruska.

Vyřešení krize mírovou cestou a uskutečnění svobodných voleb bylo sice velkým krokem vpřed, ovšem v poslední době se projevují i negativní tendence. Nová místní vláda v čele s Levanem Varšolomidzem je obviňována z porušování demokratických principů, zejména ze zavedení přísné cenzury v TV Adžárie. Pro neshody s vedením Adžárské republiky i kvůli názorovým rozdílům s vedením v Tbilisi odešlo ze strany několik poslanců. Někteří poslanci navíc Varšolomidzeho obviňují z vybudování klanové struktury a z dosazování příbuzných do důležitých funkcí.

Po změnách v Adžárii vláda soustředila své úsilí na reintegraci **Jižní Osetie**, se kterou byla v roce 1992 podepsána smlouva o zastavení bojů. V zóně konfliktu začala působit Smíšená kontrolní komise (SKK), která dohlíží na dodržování příměří. Je složená z mírových jednotek Gruzie, Jižní Osetie, Ruska a Severní Osetie – operuje zde 1500 mírotvorců, z každé země po 500 mužích (jednotky Severní Osetie působí v rámci jednotek Ruské federace).

Snahou gruzínské vlády bylo změnit status quo v Jižní Osetii. Proto na počátku června 2004 zahájila humanitární akci na obnovení důvěry – nabídla výplaty důchodů všem obyvatelům Jižní Osetie, bezplatnou zdravotní péči, bezplatnou distribuci hnojiv, otevření železničního spojení mezi Cchinvali a Tbilisi a vysílání televizních a rozhlasových zpráv v osetštině. Ovšem vláda Jižní Osetie v čele s prezidentem Eduardem Kokojtym aktivitu označila za humanitární agresi a snažila se zamezit přístupu humanitární pomoci a představitelů gruzínské vlády do Cchinvali.

Gruzínská vláda pochopila, že principy revoluce rúží zde nejsou uskutečnitelné – Osetové nejsou na rozdíl od Adžárců etnickými Gruzíny, a válka navíc v nich zanechala velkou nedůvěru. Proto se Saakašvili rozhodl pro tvrdší postup a zároveň populisticky a nerealisticky tvrdil, že oblast navrátí Gruzii v průběhu jednoho roku. Tvrdý postup spočíval ve vytvoření dodatečných kontrolních stanovišť a v rozmístění dodatečných vojenských sil v zóně konfliktu. Kontrolní stanoviště Saakašvili obhajoval tím, že v Jižní Osetii kvete nelegální obchod a že zboží se dováží z Ruska přes Jižní Osetii do Gruzie, aniž by podléhalo prohlášení o zdanění. Dodatečné vojenské jednotky o síle cca tři tisíce vojáků byly zdůvodněny potřebou ochrany gruzínských vesnic.

Na počátku července 2004, kdy dodatečné kontrolní stanoviště zadrželo ruskou kolonu nákladních vozů, která podle gruzínských zdrojů převážela zbraně a munici pro Jižní Osetii – Rusko naopak tvrdilo, že se jedná o dodávky pro ruské mírotvorce. Dne 8. července následovalo zadržení padesáti příslušníků gruzínských mírotvorců jihoosetskými jednotkami. 14. července 2004 se v Moskvě uskutečnilo jednání SKK, na němž gruzínská strana požadovala demilitarizaci zóny konfliktu a kontrolu Rokiského tunelu.³⁾ Byla uzavřena tzv. „mezidohoda“, na základě které se strany konfliktu měly zříci použití zbraní a jiných forem nátlaku. Na společné kontrole tunelu se strany nedohodly, Gruzie se však zavázala k odsunutí dodatečných vojenských sil. V srpnu došlo k obnovení ozbrojených střetů, následně byla 19. srpna uzavřena dohoda o příměří a dodatečná gruzínská vojska byla stažena.

Tříměsíční konfrontace na obou stranách přinesla několik desítek obětí, aniž by došlo k pokroku v řešení konfliktu. Nyní je

však situace v Jižní Osetii poměrně stabilizovaná. 26. ledna 2005 Saakašvili vystoupil na zasedání Rady Evropy ve Štrasburku a představil mírový návrh řešení konfliktu v Jižní Osetii. Plán nabízí Jižní Osetii širokou autonomii podobnou té, kterou má Severní Osetie v rámci Ruské federace. Autonomie by byla garantována celonárodní ústavou, což mimo jiné znamená právo na svobodné a přímé volby místní vlády, výkonné moci a parlamentu a garance kontroly v otázkách kultury, vzdělání, sociální, hospodářské a ekologické politiky. Návrh počítá se zastoupením místního obyvatelstva v celonárodním parlamentu, ve vládě a ústavním soudu.

Zřetelný je také ústup z radikálních odhadů, pokud jde o časový rámec vyřešení konfliktu – Saakašvili nyní hovoří o třech letech. Podle mírového plánu v tomto období musí dojít k vytvoření gruzínsko-osetských policejních sil a k integraci jihoosetských vojáků do gruzínské armády. Ovšem nejdůležitější bude vybudování vzájemné důvěry, na němž by se mělo podílet také mezinárodní společenství.

Vůči **Abcházii** byl postoj nové vlády opatrnější, od začátku zde byly snahy o řešení problému výlučně mírovými prostředky. V květnu 2004 vláda připravila dokument⁴⁾ o budoucím uspořádání Abcházie v rámci Gruzie, obsahující návrh na vyřešení konfliktu a formulace o federativní dohodě mezi Gruzii a Abchází. Dokument nabízí Abcházii statut federativního subjektu garantovaného ústavou, jejíž změnu nebude možné provést jednostranně. V kompetenci federativního státu by byla obrana, zahraniční politika, celní systém a boj s organizovaným zločinem, ostatní oblasti by spadaly do kompetencí Abcházie. Důležitým bodem dokumentu je to, že gruzínská vláda počítá s abcházskými ozbrojenými složkami. Dokument se zmiňuje i o vnitropolitickém uspořádání Abcházie – lze z něj vyvodit, že gruzínská vláda zde preferuje parlamentní systém, nicméně připouští, že v případě nutnosti by bylo možné vytvořit funkci prezidenta. Přesto, že Abcházové v Abcházii původně představovali menšinu,⁵⁾ abcházští poslanci by měli v místním parlamentu většinové zastoupení. V celonárodním parlamentu by Abcházové měli právo veta na otázky bezprostředně se týkající Abcházie. Obecně pozitivní na tomto dokumentu je fakt, že na rozdíl od vlády Ševardnadzeho, která s neochotou přijímala myšlenku federace, v ní nová vláda vidí široké spektrum garancí pro abcházskou stranu. Nicméně samotná vůle gruzínské strany nestačí. Abcházie stejně jako Jižní Osetie naprosto odmítá jednání o politickém statu, tvrdí, že je samostatnou republikou a nevylučuje možnost sjednocení s Ruskem.

Saakašvili se nepokusil o aktivizaci své politiky vůči Abcházii zřejmě i proto, že na začátku října v Abcházii proběhly prezidentské volby, před kterými Gruzie zauja-

la vyčkávací pozici. Favority byli premiér Raul Chadžimba a prezident energetické společnosti Černomorenergo Sergej Bagapš. Volby probíhaly velmi dramaticky a výrazně zkomplikovaly místní politickou situaci, která dosáhla krizového bodu, a Gruzie v podstatě neměla s kým jednat. Dne 3. října 2004 byl vítězem prohlášen Chadžimba, což ovšem neuznal Bagapš podpořený opozicí. Analytici nevylučovali možnost, že vypukne občanská válka. Nicméně po nekolikadenních demonstracích a násilných střetech došlo k dohodě na uspořádání nových voleb, ve kterých Bagapš kandidoval na prezidenta a Chadžimba na viceprezidenta.⁶⁾ Do těchto funkcí byli následně ve volbách 12. ledna 2005 zvoleni.

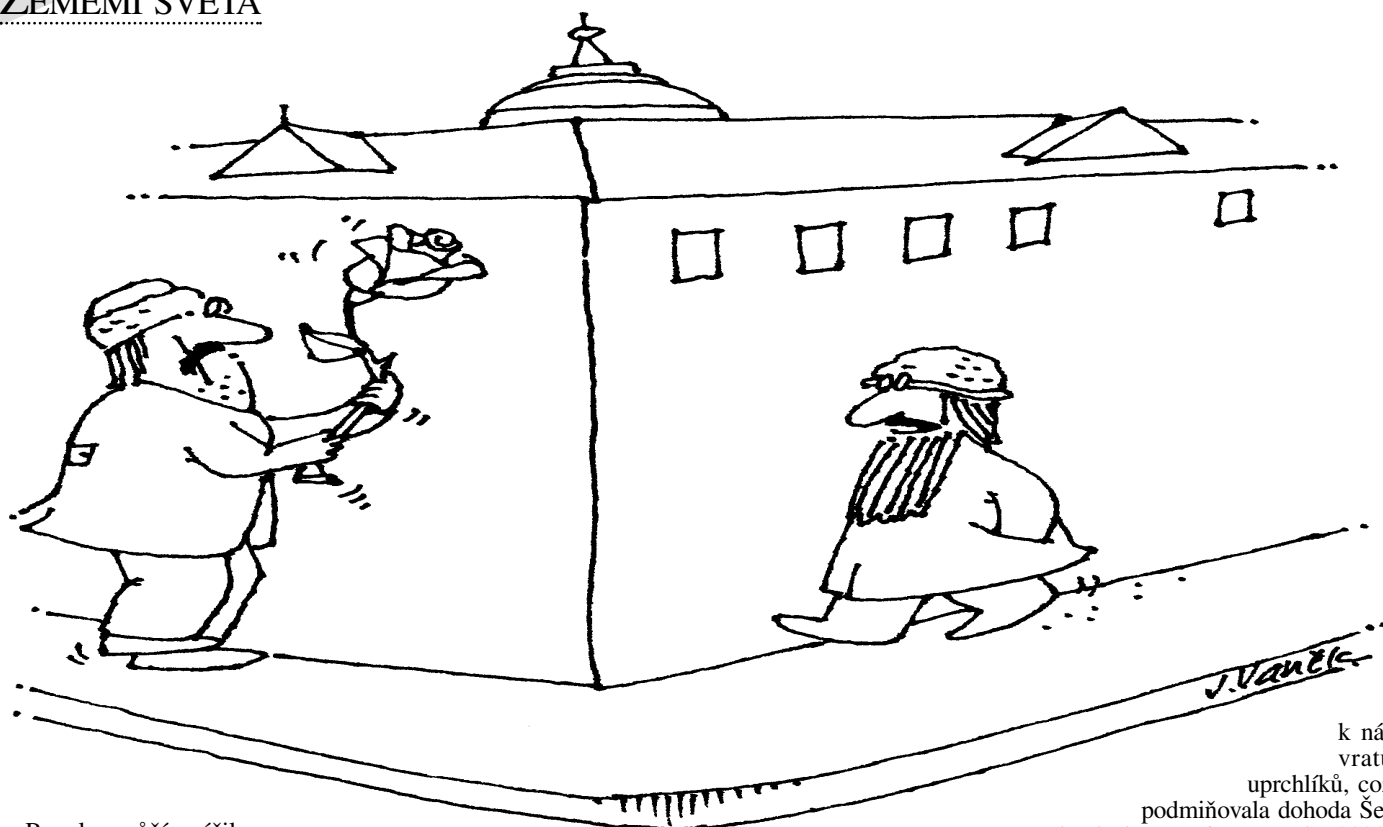
Škála otázek, na kterých se strany konfliktu nemohou dohodnout, je široká, v popředí stojí návrat uprchlíků, politický statut Abcházie a otázka působení ruských mírových jednotek. Bagapš v průběhu březnové návštěvy v Moskvě nabídl Gruzii jednání, která by měla začít v dubnu v Ženevě pod záštitou OSN. Abcházská strana ale dala najevo, že nebude jednat o politických, ale pouze o ekonomických záležitostech. Jedná se především o otevření železničního spojení z Arménie do Ruska přes Abcházii a o otázku hydroelektrárny na řece Inguri, protékající na abcházské i na gruzínské straně.⁷⁾ Gruzínská strana nabídku přijala a souhlasila s projednáváním alespoň ekonomických otázek, které mohou posílit důvěru mezi stranami konfliktu.

Ekonomický aspekt

Hospodářská obnova země je jednou z hlavních vládních priorit – mimo jiné i proto, aby Gruzie byla atraktivní pro separatistická území. V roce 2003 zde podle odhadů 54,5 procenta populace žilo pod hranicí chudoby, a přestože HDP v posledních letech vykazuje růst (v roce 2002 o 5,5 procenta, 2003 o 11,1 procenta, 2004 odhadem o 8,5 procent),⁸⁾ čísla ani zdaleka neodpovídají výkonům z konce 90. let 20. století.

Hospodářský rozvoj je zde těsně spojen s bojem proti korupci. Za minulé vlády se korupci v Gruzii dařilo na všech úrovních, proto proti ní nová vláda zahájila boj, ve kterém zaznamenává určitý úspěch. Několik čelných představitelů Ševardnadzeho vlády bylo obviněno ze zpronevření, zneužití pravomocí veřejného činitele atd., jejich majetek byl vydražen nebo zkonfiskován.⁸⁾ Státní rozpočet tím získal tolik potřebné finance.

Důležitým (i když kritizovaným) nástrojem byl zákon o finanční amnestii, podle kterého podnikatelé, kteří neplatili daně vůbec nebo měli daňové nedoplatky, měli možnost vyhnout se trestnímu řízení tím, že do konce roku 2004 zaplatili státu dlužnou částku.



Revoluce růží zvýšila důvěryhodnost vlády u mezinárodních organizací, což vede k poskytování úvěrů a finanční pomoci. Mezinárodní měnový fond, jenž téměř na dva roky přerušil činnost v Gruzii, protože Ševardnadzeho vláda nebyla schopna plnit závazky, své aktivity v zemi obnovil a poskytl ekonomickou pomoc 144 milionů USD.¹⁰⁾ V červnu 2004 v Bruselu proběhla donorská konference, kde Zurab Žvania prezentoval program ekonomických reforem a rozvoje Gruzie. Program stanovil využití finančních prostředků v energetice, na zvýšení státního rozpočtu, na boj proti korupci, překonání chudoby, zlepšení infrastruktury a zemědělství. Na konferenci byla Gruzii přislíbena miliarda USD.¹¹⁾

Gruzínské hospodářství naléhavě potřebuje příliv zahraničního kapitálu, proto vláda zahájila privatizační proces, kterého se mohou účastnit i ruské firmy – je nutné říci, že jsou velice aktivní a úspěšné. V první etapě privatizace se ruská společnost Eurasie úspěšně zúčastnila privatizace několika těžebních a průmyslových podniků, banka Vneštorgbank získala 51procentní podíl v United Georgian Bank, která je jednou z hlavních gruzínských bank.¹²⁾

Gruzínská vláda vkládá velké naděje také do ropovodu Baku – Tbilisi – Čeyhan. Podle některých údajů by Gruzie z plateb za dopravu ropy přes její území mohla ročně získat kolem 50 milionů USD.¹³⁾

Zahraněční politika

Zahraněční politika Gruzie si v podstatě zachovala směr udaný vládou Eduarda Še-

vardnadzeho. Euroatlantická integrace je hlavním zahraničněpolitickou prioritou, zlepšilo se ale vnímání Gruzie na mezinárodním poli, čímž se jí nabízí větší prostor pro těsnější spolupráci. Neméně důležité je zlepšení vztahů se sousedy, tj. zejména s **Ruskem**.

Hlavní problémy v rusko-gruzínských vztazích spočívají především v přítomnosti ruských vojenských základů v Gruzii a v ruském postoji při řešení otázky Abcházie a Jižní Osetie. Po nástupu do úřadu se Saakašvili v únoru 2004 v Moskvě setkal s Vladimírem Putinem. Zdálo se, že vzájemné vztahy směřují ke konstruktivní spolupráci. Prezidenti se dohodli na uzavření rámcové smlouvy, projednání časového harmonogramu odsunu základů a řadě ekonomických otázek. Zmíněné okruhy měly být dojednány před plánovanou Putinovou cestou do Tbilisi na podzim 2004 za účelem uzavření rámcové smlouvy. Nicméně události v Jižní Osetii a Abcházii rusko-gruzínské vztahy natolik zhoršily, že Putinův příjezd do Tbilisi a konstruktivní jednání o naléhavých otázkách nepřipadaly v úvahu. Gruzie má navíc situaci komplikovanou tím, že Rusko může zdůvodnit zásah do vnitrogruzínských záležitostí ochranou zájmů svých občanů (Rusko uděluje obyvatelstvu Abcházie a Jižní Osetie ruské občanství, aniž by k tomu mělo souhlas gruzínské vlády). Navíc je známo, že Rusko v Abcházii skupuje majetek, čímž porušuje výsledky summitu SNS z roku 1996. Ke zhoršení vztahů přispělo také otevření železničního spojení mezi Ruskem a Abcházíí, aniž by došlo

k návratu uprchlíků, což podmiňovala dohoda Ševardnadzeho s Putinem z roku 2003.

Nedořešený zůstává odsun ruských vojenských základů z Batumi a Achalkalaki. Podle výsledků istanbulského summitu OBSE v roce 1999 se Rusko již v průběhu roku 2000 mělo s Gruzii dohodnout na časovém harmonogramu odsunu základů, ovšem jednání za minulých vlád nepokročila. Ruská strana zpočátku tvrdila, že na odsun potřebuje deset let, později sedm až osm. Zároveň požaduje finanční odškodnění – podle ministra obrany Sergeje Ivanova bude odsun stát 300 milionů USD.¹⁴⁾

V kontextu rusko-gruzínských vztahů je důležitá návštěva ruského ministra zahraničí Sergeje Lavrova v Tbilisi dne 18. února 2005. Nedošlo sice k průlomům v jednáních, strany se ale dohodly na tom, že v průběhu dvou měsíců budou zintenzivněna jednání o problematice otázkách včetně rámcové smlouvy, časového harmonogramu odsunu základů, vytvoření společného protiteroristického centra, delimitace rusko-gruzínské hranice, řešení konfliktů a zjednodušení vízové povinnosti¹⁵⁾ pro občany Gruzie.¹⁶⁾ Nicméně určitým problémem může být to, že gruzínský parlament přijal 10. března 2005 usnesení, které může prohlásit ruské základny za ilegální, pokud do 15. května nedojde k rozhodnutí o harmonogramu odsunu základů, který by vyhovoval zájmům gruzínské strany. Gruzie by tak mohla přistoupit k opatřením, která by zabránila fungování základů, jako např. odmítnutí víz ruským vojákům.¹⁷⁾ Další jednání o výše zmíněných otázkách proběhnou v dubnu v Moskvě. Podle informací gruzínského ministerstva zahraničí

nyní Rusko navrhuje harmonogram odsunu na tři až čtyři roky.

Na konci roku 2004 Rusko vetem zablokovalo prodloužení mandátu pohraniční monitorovací operace OBSE, jejíž příslušníci dohlíželi na úsek hranice Gruzie s Čečenskem, Ingušskem a Dagestánem. Rozhodnutí Ruska nebylo překvapením, jeho představitelé již dříve argumentovali proti prodloužení mise nejprve její nákladností a posléze tím, že svůj účel splnila. Pro gruzínskou vládu je ovšem mezinárodní přítomnost na hranicích důležitým faktorem stability a bezpečnosti, zejména s ohledem na Ruskem proklamovanou možnost preemptivních útoků proti teroristům mimo území Ruské federace, proto usiluje o obnovení mise či o alternativní řešení. Obrátila se proto na **Evropskou unii**, která po několikátých denních jednáních rozhodla v polovině března o posílení týmu zvláštního představitele EU pro Jižní Kavkaz Heikki Talvitieho o tři experty (post zvláštního představitele pro Jižní Kavkaz byl vytvořen v červenci 2003). Vzhledem k tomu, že některé členské státy Evropské unie podporují myšlenku ustavení plnohodnotné mise ESDP v Gruzii, bude tato možnost jistě zvažována také – ovšem v dané situaci se vyslání několika expertů jeví jako nejrychlejší alternativa. Jedná se také o výcvikové mise pro gruzínské pohraničnické, ovšem i zde má ruská strana zásadní námitky týkající se financování tréninku, jeho rozsahu a lokace.

V rámci vztahů s Evropskou unií je povzbuzující zahrnutí Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu do konceptu *Evropské sousedské politiky (ESP)*, jehož cílem je spolupráce s novými sousedy po rozšíření jejich hranic. O rozšíření ESP na Jižní Kavkaz rozhodla v červnu 2004 Evropská rada na doporučení Evropské komise. Na začátku března Komise zveřejnila „country reports“ k těmto třem zemím, které obsahují ucelený přehled politické a hospodářské situace a na jejich základě bude rozhodnuto o zahájení jednání o akčních plánech – bilaterálních dokumentech „ušitých na míru“, jež budou zaměřeny na podporu politických, sociálních a hospodářských reforem a přiblížení legislativy zemí *aquis communautaire*.

Dne 6. července 2004 začala v Gruzii působit unijní Rule of Law Mission, v rámci které se desítky expertů podílí na zlepšování práce ministerstva spravedlnosti, generální prokuratury, na přípravě reformy soudnictví a souvisejících otázkách.

Slibně se rozvíjí i spolupráce s **NATO**. V rámci Partnerství pro mír se Gruzie účastní řady školení, seminářů a společných vojenských cvičení. Jelikož měla zájem na účasti v mírových operacích NATO, zapojila se v roce 1999 do Procesu plánování a hodnocení (PARP) a jejím hlavním cílem je reforma ozbrojených sil a dosažení interoperability. V říjnu 2004 Rada NATO schválila gruzínský návrh IPAPu,

dvouletého programu individuální spolupráce, který má skončit v roce 2006. V jeho rámci má Gruzie uskutečnit reformy v oblasti obrany i v oblasti politické. Gruzie má velké ambice a po vypršení IPAPu uvažuje o získání MAPu – Plánu pro zabezpečení přistoupení – mechanismu, který je navrhován pro eventuální budoucí členy NATO. Dne 2. března 2005 byla mezi NATO a Gruzii podepsána dohoda o tranzitu jednotek NATO do Afghánistánu pro podporu ISAF přes Gruzii.¹⁸⁾ Je ovšem potřeba říci, že Gruzie vidí v členství v NATO mimo jiné možnost vyřešení teritoriálních problémů, což není reálné, neboť NATO nemá v úmyslu účastnit se řešení těchto otázek.

V rámci NATO Gruzie využívá také bilaterální spolupráci. Strategickým partnerem jsou pro ni USA jako největší poskytovatel vojenské a bezpečnostní pomoci. V letech 2002–2004 probíhal v Gruzii Georgian Train and Equip Program – GTEP, do něhož USA vložily 64 milionů USD. Bylo v něm vycvičeno 2470 vojáků, což položilo základ pro gruzínskou profesionální armádu. Spojené státy navíc podporují Gruzii i na mezinárodním poli a v otázkách rusko-gruzínských vztahů.

Závěr

První rok gruzínské vlády pod vedením Micheila Saakašviliho vykazuje známky úspěchu, i když i nadále je zde řada problémů. Za největší pozitivum je možné pokládat mírovou reintegraci Adžárie, která je v postsovětském prostoru ojedinělá. Pokusy o reintegraci Jižní Osetie jsou ovšem jiného rázu. Bylo zbytečnou chybou eskalovat konflikt, důležité je však nastartování jednání v rámci SKK. V tomto formátu jednání je třeba pokračovat. Obnovení jednání mezi Abcházií a Gruzii v dubnu 2005 bude dobrým začátkem pro nastolení otázek, jež mají být řešeny alespoň ve střednědobé perspektivě. Ovšem ambiciózní plány vlády na reintegraci obou oblastí v období do tří let jsou nereálné. Gruzie je slabá ekonomicky a sociálně a na řešení politických statutů zatím čas nedozrál. Je proto nutné soustředit se na ekonomické otázky, včetně společných projektů. Ekonomický faktor může hrát důležitou roli pro získání důvěry, která je nesmírně důležitá pro řešení politických otázek.

Jeden rok není dostatečně dlouhá doba na záračné ekonomické změny. Nicméně vláda se snaží vytvářet základ například pro příznivé investiční prostředí a liberalizaci hospodářství. Boj proti korupci byl úspěšný, i když problém zatím není vyřešen. Negativní stránkou je to, že nevznikají nová pracovní místa a z hlediska sociálního je problémem výrazný růst cen (způsobený mj. omezením dovozu pašovaného zboží). Vzhledem k tomu, že platy a důchody jsou velmi nízké, většina lidí není schopna pořizovat si základní zboží

včetně potravin. Proto by se vláda měla co nejvíce soustředit na implementaci programů na snížení chudoby.

Největším úspěchem v zahraniční politice je lepší pozice Gruzie na mezinárodním poli a zvýšení její důvěryhodnosti. Vztahy s Evropskou unií a NATO, stejně jako bilaterální vztahy s jejich členskými státy, pokračují příznivě a zajišťují Gruzii podporu v přibližování se euroatlantické integraci. Problematické ovšem zůstávají vztahy s Ruskem, kde Gruzie potřebuje aktivní účast a podporu mezinárodního společenství, které mohou Rusko přimět ke kompromisům.

Pokud si gruzínská vláda zachová stejné nasazení a odhodlání řešit problémy, dá se očekávat pozitivní vývoj v politické, ale především v ekonomické oblasti. Výhodou pro Saakašviliho je prozatím podpora občanů, i když je jasné, že porevoluční euforie ustupuje, a pokud vláda nesplní základní očekávání voličů – zlepšení v sociální a ekonomické oblasti – může Saakašviliho postavení výrazně oslabit. Důležité také bude, jakými spolupracovníky se bude obklopotvat – není možné spolupracovat jen s úzkým kruhem lidí a nahrazovat staré zkušené kádry sice starým režimem a korupcí nezatíženými, na Západě vzdělanými, ale nezkušenými mladými lidmi.

Andro.K@seznam.cz

¹⁾ Národní hnutí a Burdžanadze–demokraté, kteří šli do voleb společně, získali 67,2 %. Sedmi procentní hranici pro vstup do parlamentu dále překročil jen jeden volební blok Prává opozice – průmýslníci. Voleno bylo jen 150 poslanců z celkových 235, neboť výsledky voleb většinovým systémem z listopadu 2003 zůstaly v platnosti.

²⁾ Podle oficiální verze zemřel na otravu oxidem uhelnatým.

³⁾ Tunel spojuje Jižní Osetii s Ruskem, přechází přes něj kontraband do Jižní Osetie a Gruzie.

⁴⁾ Details of Abkhazia Conflict Settlement Plan Unveiled, www.civil.ge/eng/article.php?id=6979

⁵⁾ V současnosti jsou ve většině, neboť v průběhu konfliktu z Abcházie odešlo kolem 200 000 Gruzínců. Původně tvořili asi jen 17 % obyvatelstva.

⁶⁾ Podle abcházké ústavy volby prezidenta a viceprezidenta probíhají zároveň.

⁷⁾ www.vremya.ru/print/120467.html.

⁸⁾ http://www.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/georgia_cr_0503.pdf

⁹⁾ Například majetek Aslana Abašidzeho – jeho hodnota činí několik desítek milionů USD.

¹⁰⁾ www.imf.org/external/country/GEO/index.htm

¹¹⁾ www.osw.waw.pl/en/epub/ekoment/20_05/01/050113.htm#top

¹²⁾ Eurasia Daily Monitor, Volume 2, Issue 22.

¹³⁾ www.eurasianet/russian/departments/business/articles/eav022205ru.shtml

¹⁴⁾ Svobodnaja Gruzija, no. 100 (23096), 2004.

¹⁵⁾ Rusko v roce 2000 zavedlo pro občany gruzie vízovou povinnost s odůvodněním, že chce zabránit průniku čečenských teroristů z Gruzie do Ruska. V loňském roce Gruzie jednostranně zjednodušila vízový režim pro občany RF.

¹⁶⁾ www.civi.lge/eng/article.php?id=9114

¹⁷⁾ www.civi.lge/eng/detail.php?id=9339

¹⁸⁾ www.nato.int/docu/pr/2005/p05-026e.htm

Makedonie po implementaci rámcových dohod

Na území rozpadající se Jugoslávie se v devadesátých letech 20. století rozpoutala série válečných konfliktů. Jugoslávská svazová republika Makedonie vyhlásila nezávislost na podzim roku 1991. Válečná ohniska se zemi dlouho vyhýbala. Až v předjaří roku 2001 vypukl v severozápadní Makedonii konflikt mezi dobře organizovanou skupinou etnických Albánců z NLA (Národně osvobozené armády) a makedonskými bezpečnostními silami. Ozbrojené boje trvaly přes šest měsíců a byly ukončeny až podpisem Rámcové dohody 13. srpna 2001, kterou podepsali představitelé kvarteta hlavních makedonských i albánských politických stran v Makedonii. K míru došlo za vydatné diplomatické intervence mezinárodních vyjednávačů z Evropské unie, Spojených států, NATO a OBSE.

PŘEMYSL ROSŮLEK

Makedonští politici – premiér Ljubčo Georgievski (VMRO-DPMNE) a Branko Crvenkovski (SDSM) – se zde zavázali k rozsáhlým reformám ve prospěch albánské menšiny v zemi. Představitelé hlavních albánských politických stran v zemi, Arben Xhaferi (DPA) a Imer Imeri (PDP) se pro změnu zavázali k zachování teritoriální integrity a unitárního státu. Text dohod předpokládal brzkou ratifikaci patnácti ústavních článků – včetně preambule – makedonským parlamentem, dále sčítání lidu a konání parlamentních voleb. Rámcová dohoda výslovně vyjmenovává i další zákony, které mají být v poměrně krátkém časovém horizontu projednány a schváleny: patří mezi ně decentralizace země a změna hranic jednotek samosprávy; dále zákon o ombudsmanovi a řada dalších zákonů. Významné změny se týkají užívání menšinového jazyka. Dvojazyčnost bude zavedena v těch oblastech samosprávy, v nichž počet obyvatel hovořících jazykem menšiny překročí 20 procent. Dvojazyčným se stane také makedonský parlament. Dohody dále stanoví, že místní zastupitelstva budou moci souběžně se symboly makedonské státnosti užívat rovněž symboly společenství, která tvoří v municipalitě většinu. Mírové dohody předpokládaly, že celý proces implementace bude rozvržen do několika etap a bude završen uspořádáním lokálních voleb na podzim 2004.

Součástí prvních kroků na cestě k míru se stalo rozmístění jednotek NATO v Makedonii. První pokonfliktní operace mezinárodního společenství *Essential Harvest* začala 27. srpna 2001. Tato třicetidenní mise zahrnovala vyslání cca 3500 vojáků NATO a jejím cílem se stalo odzbrojení etnických Albánců. Tato mise NATO skončila podle plánu 26. září 2001. Během ní bylo od albánských ozbrojenců vybráno 3875 zbraní. Poté vůdce albánských ozbrojenců Ali

Ahmeti rozpustil Národně osvobozenou armádu. Avšak podle odhadů makedonského ministerstva vnitra kolovalo mezi etnickými Albánci v Makedonii 60–70 tisíc zbraní, takže výběr necelých čtyř tisíc z nich považovali etničtí Makedonci za naprosto nedostatečný. Navíc etničtí Makedonci obviňovali Albánce z toho, že s podporou mezinárodního společenství neodevzdali funkční zbraně, ale pouze muzejní exponáty.

Debatu o patnácti ústavních změnách si ce parlament zahájil bezprostředně po uzavření míru, ale poslanci dlouho nemohli dosáhnout všeobecného konsenzu. Největší boj se rozpoutal o znění preambule ústavy a postavení makedonské pravoslavné církve v zemi. Makedonská strana usilovala o to, aby nebyl z preambule odstraněn odkaz na prioritní postavení „makedonského lidu“. Část makedonských poslanců protestovala proti vynechání pasáže o historickém vývoji makedonského státu.¹⁾ Pravoslavní duchovní se ostře stavěli proti demontáži výsadního postavení národní církve. Etničtí Albánci pohrozili, že v případě neschválení ústavních změn dojednaných parlamentem v Rámcové dohodě budou bojkotovat parlamentní zasedání a zorganizují vlastní referendum o autonomii na severozápadě Makedonie.²⁾ V otázkách preambule ústavy a postavení náboženských společenství v zemi byl nakonec přijat kompromis akceptovatelný i pro většinu makedonských politiků, takže nakonec nebylo zcela eliminováno ani dominantní postavení makedonského lidu ani privilegovaný status makedonské pravoslavné církve. Makedonský parlament ratifikoval všech patnáct ústavních změn s téměř dvouměsíčním zpožděním během zasedání z 16. na 17. listopadu 2001, čímž uvolnil cestu k implementaci reform.

Parlamentní volby

Podle znění Rámcové dohody se nové parlamentní volby měly uskutečnit již 27. ledna 2002, tedy již několik měsíců po podepsání textu Rámcové dohody. Vzhledem k vleklým parlamentním diskusím o ústavních změnách se však tento termín brzy ukázal jako zcela nereálný a byl nakonec posunut až na 15. září 2002.³⁾ Parlament schválil nový volební zákon, jenž se stal kompromisem mezi makedonskými a albánskými požadavky: Makedonie byla rozdělena do šesti geograficky víceméně symetrických obvodů s obdobným počtem voličů. V každém z těchto šesti obvodů se rozhodovalo o dvaceti křeslech stodvacetičlenného parlamentu.⁴⁾

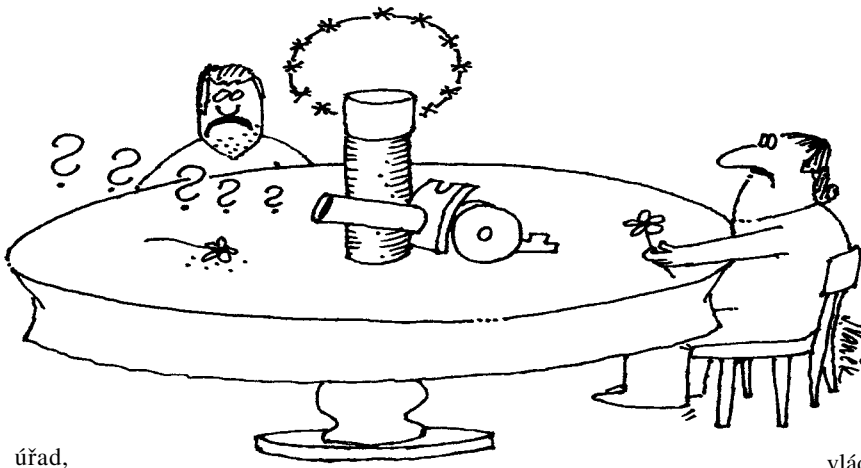
Závažné osobní antipatie mezi politickými představiteli uvnitř albánského i makedonského bloku znemožnily vytváření širokých etnických koalic. V okamžiku ztroskotání dohod o společném postupu albánských stran se bývalý vůdce albánských rebelů Ali Ahmeti rozhodl využít své popularity a pouhé tři měsíce před parlamentními volbami založil vlastní politickou stranu Demokratický svaz pro integraci (DUI).⁵⁾

Na makedonské straně vytvořila předvolební blok VMRO-DPMNE premiéra Ljubča Georgievského s menšími subjekty na pravém středu politického spektra. Tento blok zamítl společnou deklaraci jakoukoli povolební spolupráci s „teroristy“ – Ahmetiho DUI.⁶⁾ Tehdy hlavní opoziční síla SDSM vytvořila společně s liberálními demokraty a politickými subjekty nealbánských minorit žijících v Makedonii – Srbů, Bosňáků, Romů ap. širokou předvolební koalici „Společně pro Makedonii“.⁷⁾

Po volbách došlo ke střídání u moci, neboť nacionalistická VMRO-DPMNE i albánská DPA zcela propadly. Vítězná levičková koalice „Společně pro Makedonii“ Branka Crvenkovského získala polovinu parlamentních křesel (60)⁸⁾ a k nemalému zděšení makedonské veřejnosti a hysterickým reakcím nacionalistické opozice se rozhodla sestavit vládní koalici za pomoci hlavního zástupce etnických Albánců v zemi, jímž se stala právě DUI Ali Ahmetiho. Koaliční spolupráce mezi SDSM a DUI funguje na pragmatických zásadách dělby moci a kompromisů, jak se ukázalo při podpoře albánských voličů poskytnuté prezidentskému kandidátovi B. Crvenkovskému (SDSM) ve druhém kole prezidentských voleb či při vyjednávání o novém administrativně-teritoriálním rozdělení země.

Sčítání lidu

Nové sčítání lidu se podle znění mírové smlouvy mělo uskutečnit v říjnu 2001, ale nakonec proběhlo až v listopadu 2002.⁹⁾ Hlavní příčinou zdržení se stala bezpečnostní situace v západní Makedonii. Výsledky sčítání, především pak údaj o počtu etnických Albánců v zemi, byly dlouhé měsíce očekávány s napětím. Politicky motivované, avšak reálnými fakty nepodložené spekulace ukončil Makedonský statistický



úřad,
když ko-
nečně zveřejnil

1. prosince 2003 kompletní a definitivní údaje o etnické kompozici obyvatel Makedonie: Makedonci 64,18 procenta, Albánci 25,17 procenta, Turci 3,85 procenta, Romové 2,66 procenta, Srbové 1,78 procenta, Bosňáci 0,84 procenta, Vlachové 0,48 procenta, ostatní 1,04 procenta.¹⁰⁾

Více než 20 procent dosáhli etničtí Albánci v celkem 43 municipalitách z tehdejších 123. Ve 28 municipalitách pak Albánci koncipují absolutní většinu. Více práv v samosprávě získají též etničtí Turci, neboť přesáhli kvótu 20 procent v osmi municipalitách a ve dvou z nich disponují dokonce absolutní většinou. Romové kromě „své“ municipality Šuto Orizari (76,69 procenta) nikde nepřesáhli práh 20 procent. Srbové překračují mírně 20procentní hranici ve dvou municipalitách a Bosňáci v jedné. Sčítání lidu bylo první nezbytnou podmínkou pro uskutečnění decentralizace země.

Decentralizace

Prvním krokem k vytvoření decentralizované státní správy se stalo přijetí zákona o samosprávě v lednu 2002. Jako mnohem komplikovanější se ukázalo jednání o nových hranicích jednotek lokální správy. Návrh vládních stran předpokládal vytvoření dvojjazyčnosti ve městech Skopje, Struga a Kičevo. Zahrnoval snížení municipalit ze 123 na 80. Rozšířením hranic hlavního města Skopje o Saraj a Kondovo by došlo ke zvýšení počtu obyvatel města z 15 na 20 procent, takže by mohla být realizovatelná dvojjazyčnost v hlavním městě Skopji.¹¹⁾

Proti vládnímu plánu na snížení počtu municipalit ze 123 na 60–80 se zvedla vlna protestů ze strany makedonských občanů a opozice. Hlavním důvodem byly obavy etnických Makedonců z toho, že se v řadě samosprávních obcí ocitnou pod albánskou většinou.

Kontroverzní zákon o hranicích municipalit byl nakonec vládní koalicí navzdory neutuchajícím protestům opozice schválen 11. srpna 2004. Podle tohoto zákona se počet administrativních jednotek sníží ze 123 na 80 v roce 2005 a na 76 v roce 2008. Spolu s tímto zákonem byly schváleny i další zákony: zákon o financování jednotek místní správy a zákon o městě Skopje.

Ne-
vládní or-
ganizace Svě-
tový makedonský
kongres (WMC)

iniciovala proces s cílem organizace uspořádat celonárodní referendum proti teritoriální reformě vládní koalice. WMC se podařilo nasbírat a 1. září 2004 předložit parlamentu přes 180 tisíc podpisů občanů požadujících referendum proti novému zákonu o decentralizaci.¹²⁾ Předseda parlamentu Ljupčo Jordanovski vyhlásil datum konání referenda na 7. listopadu, čímž bylo de facto znemožněno konání voleb do místních zastupitelstev v původním termínu. Nově bylo datum těchto voleb stanoveno na jaro 2005.

Vlastní referendum probíhalo bez většího zájmu obyvatel. Etničtí Albánci na západě Makedonie je vesměs bojkotovali. K urnám se nakonec nedostavil potřebný počet 50 procent +1 volič. Podle oficiálních údajů Státní volební komise se referenda zúčastnilo pouze 26,24 procenta občanů,¹³⁾ takže se pro politické představitele země stalo právně bezvýznamným. Opozice neuspěla.

Lokální volby v Makedonii

Podle původního záměru signatářů mírových dohod měla být jejich implementace završena uspořádáním lokálních voleb v roce 2004. V historii makedonského státu se jednalo v pořadí o třetí pluralitní svobodné lokální volby (1996, 2000, 2005). Jednalo se však o vůbec první volby do jednotek místní správy po uzavření Rámcové dohody. Jejich význam vzrostl proto, že se konají poté, co starostové a municipality získali více pravomocí.

V prvním kole voleb byli zvoleni primátoři a starostové na základě většinového modelu a zastupitelé podle proporčního volebního systému. Druhé kolo se uskutečnilo pouze v těch obvodech, kde žádný z kandidátů na starostu, resp. primátora, nezískal přes 50 procent hlasů voličů.

V prvním kole voleb zvítězila vládní koalice „Společně pro Makedonii“. V oblastech obývaných etnickými Albánci slavila vítězství strana vládní koalice DUI, proti níž spojily své síly albánské opoziční strany DPA a PDP. Ve druhém kole zvítězila ve většině případů vládní koalice Společně pro Makedonii. Opoziční strany etnických Albánců, DPA a PDP, koordinovaly svůj postup, aby zvýšily volební vyhlídky proti

DUI. Po prvním kole voleb albánská opozice zorganizovala protesty proti údajným volebním podvodům ze strany DUI a požadovala anulování volebních výsledků. Druhé kolo voleb koalice DPA-PDP de facto bojkotovala.

Průběh prvního kola voleb kritizovaly též mezinárodní organizace (např. OBSE, EU, NATO). Bez incidentů se však neobešlo ani druhé kolo. V Prilepu vtrhla do volební místnosti skupina ozbrojenců a naplnila volební urnu hlasovacími lístky. Obdobný incident v jedné obci nedaleko Kumanova skončil rozbitím volební urny. V jedné hlasovací místnosti ve Skopje skupina občanů „unesla“ hlasovací box. A tak OBSE prohlásila i po druhém kole lokálních voleb, že nesplnily kritéria OBSE a Rady Evropy.

Další témata mírových dohod

Ke kontroverzním tématům při procesu implementace mírových dohod patřily předlohy zákonů o cestovních dokumentech a používání albánského jazyka v parlamentu. Zvláště ostré boje se vedly o legalizaci „podzemní“ tetovské univerzity, jejíž projekt schválil makedonský parlament 21. ledna 2004.

Ministerstvo vnitra zahájilo vydávání dvojjazyčných dokladů 15. května 2003.¹⁴⁾ Makedonský parlament také přijal rozhodnutí o zavedení albánštiny jako oficiálního jazyka v parlamentu i v parlamentních výborech.¹⁵⁾ Ambiciózní plány na restrukturalizaci institucí tak, aby byl počet zaměstnanců v souladu se sčítáním lidu, si však pravděpodobně vyžádají více času. Nový zákon o ombudsmanovi přijal makedonský parlament 25. června 2003 tak, aby byl v souladu se zněním textu ústavních změn dojednaného v Ochridu. Nový zákon o nabývání občanství schválil parlament 22. ledna 2004.¹⁶⁾

Závěr

Jako problematická se jeví rozdílnost interpretací o naplnění cílů Rámcové dohody. Etničtí Makedonci ztotožňují implementaci Rámcové dohody s hrou s nulovým součtem v jejich neprospěch a nekončící albánské požadavky jsou pro ně důvodem k frustraci. Naopak etničtí Albánci nemají pocit, že by byl proces implementace mírových dohod již zcela u konce. Albánci se snaží získat z Rámcové dohody maximum možného a namísto důvěry ve stát i nadále spoléhají především na diplomatický nátlak mezinárodních organizací na makedonskou vládu.

Například DUI vznesla požadavek na nové učebnice historie na základních a středních školách. Podle nich by měl jejich obsah lépe reflektovat dějiny etnických menšin. Někteří Albánci v Makedonii též požadují změnu podoby vlajky a znaku země. Terčem kritiky Albánců je též makedonská hymna, která se jim jeví jako příliš promakedonská: své místo v ní mají hrdinové makedonských dějin propagovaní makedonskou historiografií, symboly makedon-

ského národa, slunce, makedonské teritorium, makedonské lesy a boj Makedonců za svobodu.

Makedonie čelí řadě dalších problémů z kategorie závažných. Rámcová dohoda je však zcela opomíjí, i když bez jejich řešení lze sotva dosáhnout politické, ekonomické a společenské konsolidace země. Zásadním problémem je všudypřítomná korupce. Podle údajů organizace *Transparency International* (TI) se Makedonie v roce 2004 ocitla na 97. místě žebříčku korupce ze 146 zkoumaných zemí. Ze zemí SVE se v indexu korupce sestaveném TI za Makedonií ocitla už pouze Albánie.¹⁷⁾ Další překážky na cestě ke stabilizaci představuje mj. vysoká míra chudoby a čtyřicetiprocentní nezaměstnanost, přítomnost organizovaného zločinu a značné množství zbraní ve vlastnictví občanů. V neposlední řadě je nestabilita do Makedonie ve značné míře exportována ze sousedního Kosova, kde se mezinárodnímu společenství nedaří realizovat politickou a ekonomickou konsolidaci země.

Bylo by nesprávné předpokládat, že hlavním zdrojem nestability v Makedonii je krize mezietnických vztahů. Skutečné problémy země jsou však politickými představiteli často účelově transformovány do etnické roviny způsobem, jenž spouští účinnou politickou mobilizaci mas a odvádí pozornost od reálných problémů. V současnosti ještě nelze potvrdit, zda země směřuje po dalekosáhlých ústavních a legislativních reformách k prohlubování demokratických principů, posilování prvků občanské společnosti a multietnicity či zda již probíhá skrytý proces kantonizace a faktické segregace albánské entity. Po více než třech letech od podepsání Rámcové dohody jsou v makedonském společensko-politickém životě patrné obě tendence.



rosulek@kap.zcu.cz

¹⁾ „Preambulata ne treba da se menuva.“ In: www.a1.com.km.vesti/vest.asp?VestiID=3306, 30. 10. 2001.

²⁾ Fakti, 28. 9. 2001.

³⁾ MIA, 30. 4. 2002.

⁴⁾ Utrinski Vesnik, 19. 6. 2002; MIC, 17. 6. 2002.

⁵⁾ Utrinski Vesnik, 22. 5. 2002.

⁶⁾ MIA, 9. 9. 2002.

⁷⁾ Utrinski Vesnik, 27. 5. 2002.

⁸⁾ Parlamentní volby 2002, in: www.dik.mk/rezultati/izvestaj.htm.

⁹⁾ Vest, 23. 11. 2002.

¹⁰⁾ MIC, 1. 12. 2003. Državen závod za statistika, Popis na naselenieto, domačinstvata, i stanovite vo republika Makedonija, 2002 godina. Definitivni podatoci. In: www.stat.gov.mk/pdf/10-2003/2.1.3.30.pdf.

¹¹⁾ MIC, 15. 7. 04.

¹²⁾ Macedonian Nationalists Submit Pro-Referendum Signatures to Parliament. *Setimes*, 2. 9. 2004. see. oneworld.net.

¹³⁾ MIA, 11. 8. 2004.

¹⁴⁾ Utrinski Vesnik, 15. 5. 2003.

¹⁵⁾ Fakti, 16. 7. 2002.

¹⁶⁾ MIA, 22. 1. 2004.

¹⁷⁾ In: www.transparency.org.mk/Default.asp?Lang=EN

Barevné revoluce v zemích SNS: To be continued?

Během posledních šestnácti měsíců se ve třech zemích bývalého SSSR – Gruzii, Ukrajině a Kyrgyzstánu – uskutečnily změny vlád doprovázené masovými protestními akcemi připomínajícími lidová povstání. Každá z těchto událostí dostala od svých účastníků a příznivců nějaké vznešené romantizující jméno. JAROSLAV ŠIMOV

V Gruzii to byla „revoluce růží“ (viz s. 18), která katapultovala na přelomu let 2003 a 2004 do čela státu mladého a razantního opozičního předáka Micheila Saakašviliho. Na Ukrajině se na konci roku 2004 odehrála „oranžová revoluce“, jejíž vůdčími osobnostmi se stali bývalý premiér Viktor Juščenko a charismatická opoziční politička Julie Tymošenková. V březnu 2005 se svět stal svědkem další rebelie, tentokrát ve vzdáleném středoasijském Kyrgyzstánu. Tomuto převratu, v jehož důsledku přišel o moc prezident Askar Akajev, se nedostalo konkrétního názvu, což je mimochodem další okolností potvrzující roztržitost a nejednotnost kyrgyzské opozice. Jedni říkají těmto událostem „tulipánová revoluce“, jiní – „žlutá“, další pro změnu – „revoluce jurta“ (*jurta* je velký stan, v němž žijí rodiny kočovných kyrgyzských pastevců). Nás však pochopitelně nezajímají tolik názvy jako samotný fenomén „barevných“ revolucí v zemích, které byly ještě před nedávnem součástí sovětského a před rokem 1917 – carského impéria. Proč vlastně došlo k těmto událostem, co znamenají a jaké mohou mít důsledky? Lze očekávat podobné převraty v jiných zemích chřadnoucího Společenství nezávislých států, možná dokonce v Rusku, bývalé metropoli sovětské říše?

Především je třeba poznamenat, že „barevné revoluce“ nejsou pravými revolucemi, pokud budeme za revoluci považovat radikální změnu celého společenského systému, způsobu vlády, jejích sociálně ekonomických základů a pochopitelně ideologie. V každém z případů dosavadních „barevných revolucí“ došlo k vystřídaní předchozí vládnoucí garnitury konkurujícími skupinami pocházejícími ze stejné postsovětské elity. Toto „střídání stráže“ bylo doprovázeno nejrůznějšími deklaracemi vítězů snažících se přesvědčit společnost o tom, že je jejich příchod k moci skutečným historickým zlomem. Skutečnost je však poněkud jiná. V žádné ze zemí, ve kterých se „barevné“ revoluce odehrály, nedošlo (alespoň zatím) k rozsáhlým ústavním změnám. Nové režimy používají státní a politické orgány a instituce zděděné po předchůdcích. Změ-

ny ekonomických poměrů vypadají, obzvláště na Ukrajině, jako pouhé přesuny moci od bývalých vládnoucích klanů k stoupencům nové moci.

Téměř nedošlo k radikální výměně elit. Většina „revolucionářů“ pochází z prostředí politiků a podnikatelů, kteří se dostali do popředí již za předchozího režimu, s nímž se pak z různých důvodů rozešli ve zlém. Viktor Juščenko nazýval na konci 90. let tehdejšího prezidenta Leonida Kučmu svým „politickým otcem“. Micheil Saakašvili byl na začátku politické kariéry oblíbencem Eduarda Ševardnadzeho, kterého později připravil o moc. Vůdce kyrgyzské opozice jsou všichni bývalými spojenci Askara Akajeva. Felix Kulov býval v 90. letech viceprezidentem a ministrem národní bezpečnosti, Roza Otunbajevová ministryní zahraničí, Kurmanbek Bakijev předsedou vlády atd. „Revoluce“ na Ukrajině, v Gruzii a Kyrgyzstánu se nedají srovnávat se skutečnými revolučními převraty, které se odehrály například ve střední Evropě na konci 80. let.

Lze tvrdit, že k politickým změnám, které se staly výsledkem „barevných“ revolucí, by mohlo dojít mírnější cestou, pokud by politika předchozích režimů byla poněkud pružnější. Strnulost, přílišný konzervatismus a hrabivost postsovětských vládců však vedly k tomu, že se jejich soupeři museli obrátit pro podporu na „ulici“ nebo-li, jak se někdy psalo v sovětských učebnicích dějepisu, na „široké lidové masy“. Právě tato okolnost dodala „barevným“ revolucím na revolučnosti a údajném demokratismu.

Schéma, podle něhož se události vyvíjely, bylo všude stejné. Nejdříve proběhly volby, v Gruzii a Kyrgyzstánu parlamentní, na Ukrajině prezidentské, v nichž dostali vládní kandidáti podle oficiálních prohlášení údajně většinu hlasů. Opozice tyto výsledky ihned zpochybnila (na Ukrajině dokonce řekl Juščenko již před prvním kolem voleb, že je přesvědčen, že budou výsledky zfalšované) a požádala o opakování voleb. Vláda odmítla ustoupit, a tak vyšly tisíce stoupenců opozice do ulic. Vláda nedokázala čelit obrovské vlně protestů, rychle ztra-

tila zbytky popularity a buďto se podřídlila požadavkům opozice a uspořádala nové volby (Ukrajina), nebo předala za rostoucího tlaku revoluční „ulice“ moc opozičním předákům (Gruzie), anebo se úplně zhroutil (Kyrgyzstán). Střídání vládní garnitury se odehrálo bez násilností (Ukrajina, Gruzie) anebo bylo doprovázeno střety s policií, rabováním obchodů a jinými výstřelky „revolučního“ davu (Kyrgyzstán). Existují však i další rozdíly. Zatímco v Gruzii a na Ukrajině zvítězila opozice především díky podpoře obyvatel hlavního města, začaly kyrgyzské demonstrace na jihu země, kde měla opozice větší podporu, a pouze za několik dnů dorazila revoluční vlna do hlavního města Biškeku.

Popularita opozice a jejích vůdců také nebyla v těchto třech případech stejná. V Gruzii zůstávala před „revolucí růží“ politická scéna rozpolcená mezi stoupenčí a odpůrci prezidenta Ševardnadzeho. Většina společnosti, obzvláště lidé žijící mimo velká města, vykazovala známky únavy a všeobecné nedůvěry vůči politikům. K prudkému vzestupu popularity opozičních vůdců došlo již během revolučních událostí, když začali občané do opozice vkládat naději na skutečnou a rychlou změnu poměrů. Naopak na Ukrajině byl Viktor Juščenko již více než půl roku před prezidentskými volbami zdaleka nejpobulárnějším politikem. Avšak nevybíravé metody předvolebního boje, provládními médii uskutečněná informační blokáda opozičního kandidáta, a především záhadná Juščenkovina nemoc (jak se pak zjistilo vyvolaná těžkou otravou jedem), která přišla v době, kdy předvolební kampaň vrcholila, měla za následek vyrovnaný soubor mezi Juščenkem a vládním kandidátem Viktorem Janukovyčem. Pokud jde o kyrgyzskou situaci, uznávala tamější opozice, že nemá velké šance na vítězství v parlamentních volbách a počítala s tím, že dostane pouze kolem 30 procent míst v novém parlamentu. Oficiální výsledek byl však mnohem horší a podle svědectví mezinárodních pozorovatelů došlo ke zfalšování voleb ve prospěch stoupenců prezidenta Akajeva. Tato skutečnost se stala rozbouškou, která vyvolala v Kyrgyzstánu revoluční výbuch. Lze však tvrdit, že na rozdíl od Gruzie a obzvláště od Ukrajiny byla kyrgyzská revoluce dílem aktivní menšiny společnosti, které se podařilo dosáhnout úspěchu kvůli neskutečné slabosti vlády, která se zhroutil jako domek z karet.

Další rozdíly mezi událostmi na Ukrajině, v Gruzii a v Kyrgyzstánu lze spatřit v odlišné vnitropolitické situaci v těchto zemích. Všechny tři jsou mnohonárodnostními státy, avšak vztahy mezi ústředními vládami a národnostními menšinami nejsou zdaleka stejné. Gruzie přišla na začátku 90. let o autonomie, které byly ještě za sovětských časů jejími součástmi – Abcházii, Jižní Osetii a de facto také o Adžárii, kde vládl téměř nezávisle na Tbilisi místní předák Aslan Abašidze. Během krvavých střetů s Gruzii využili separatisté z Abcházie a Jižní Osetie vojenské a ekonomické pod-

pory Ruska. Obnovení jednoty Gruzie, ovšem mírovou cestou, se proto stalo jedním z populárních hesel Micheila Saakašviliho a jeho stoupenců. (Zatím se mladému prezidentovi podařilo připojit ke gruzínskému státu pouze jednu ze tří rebelujících autonomií – Adžárii).

Na Ukrajině je situace poněkud odlišná. Neexistují tam ozbrojená separatistická hnutí, avšak vystupuje zde nejvýznamnější etnická menšina – Rusové (a poruštění Ukrajinci), obývající východ a jih země. Jsou zastánci co nejtěsnější spolupráce mezi Ukrajinou a Ruskem a protivníci ukrajinského nacionalismu, jehož baštou jsou západní oblasti. Vzhledem k tomu, že ruský mluvící obyvatelstvo východní Ukrajiny považovalo „oranžovou“ opozici za výrazně nacionalistickou, téměř jednoznačně podpořilo během prezidentských voleb Janukovyče. Po Juščenkově vítězství sice nedošlo k uskutečnění prognóz o možném odtržení východních regionů, nicméně zůstává normalizace vztahů mezi západem a východem Ukrajiny jedním z nejdůležitějších a nejtěžších úkolů nové vlády. V Kyrgyzstánu se situace jak od ukrajinské, tak od gruzínské liší. Tam začaly nepokoje právě v jižních oblastech, mezi jejichž obyvatelstvo patří Uzbekové a Ujgurové.

Zahraničněpolitické faktory také působily během tří „barevných“ revolucí pokaždé jinak. Ukrajinské a gruzínské opoziční hnutí mělo výrazné protiruské a prozápadní zabarvení. V případě Gruzie bylo vyvoláno především ruskou podporou separatistům v Abcházii a Jižní Osetii, v případě Ukrajiny – nešikovným vměšováním Moskvy do ukrajinského předvolebního boje na straně Janukovyče. Kyrgyzská opozice však není v zahraničněpolitických otázkách nijak jednoznačně orientována, což může být důsledkem jak její celkové nepřipravenosti na vládní úkoly (úspěch přišel příliš rychle a nečekaně), tak toho, že Kyrgyzstán není na rozdíl od Ukrajiny a kavkazského regionu arénou geopolitického střetu mezi Ruskem a Západem. Je příznačné, že jak Rusko, tak USA disponují v této zemi vojenskými základnami. Během kyrgyzské krize zachovávaly Moskva i Západ téměř demonstrativní odstup od „tulipánové revoluce“ a tvrdily, že jejich hlavním přáním v Kyrgyzstánu je stabilita. Opatrnost ruského postoje je bezpochyby vyvolána předchozími porážkami Moskvy v SNS, především na Ukrajině. Západní země také nebyly vůči režimu prezidenta Akajeva (který vedle jiných středoasijských diktatur, například v Uzbekistánu či Turkmenistánu působil téměř liberálním dojmem) nikdy nijak zvlášť nepřátelské a vývoj událostí v Kyrgyzstánu je zaskočil stejně jako Rusy.

Hlavní příčinou porážky režimů Ševardnadzeho, Kučmy a Akajeva byla jejich politická neschopnost a zkorumpovanost. Tyto režimy sice dokázaly zastrašit „šedou zónu“, potlačit opozici a zfalšovat volby, nedokázaly si však zajistit skutečnou podporu významné části společnosti. Jakmile se opozici podařilo dosáhnout relativně jedno-

ty a nabytí útočné nálady, vláda už nebyla schopna se ubránit. Přesněji řečeno, nezůstal nikdo nebo téměř nikdo, kdo by chtěl tuto vládu bránit. Je příznačné, že Viktor Janukovyč, který byl ze začátku chráněncem odstupujícího ukrajinského prezidenta Leonida Kučmy, se začal poté, co se v zemi zvedla vlna „oranžových“ protestních akcí proti zfalšování volebních výsledků, výrazně od prezidenta distancovat, a dokonce se prohlásil za „většího opozičníka než Juščenko“. Tento manévr – jak je známo – Janukovyčovi nepomohl, znamenal však, že je Kučmův režim definitivně odepsán, pokud jej nechce bránit ani člověk, který byl určen za prezidentova nástupce.

Postsovětské země jsou prostorem tzv. „řízené demokracie“, v jejímž rámci sice existují občanská práva a svobody, politická pluralita a volební proces, jsou však pouhými stíny skutečných demokratických pravidel a institucí, poněvadž jsou kontrolovány státní mocí (přísně a tvrdě, jako v Karimovově Uzbekistánu nebo Lukašenkově Bělorusku, nebo poněkud liberálnějšími způsoby, jako v Kyrgyzstánu za Akajeva), přesněji řečeno těmi klany a skupinami, kterým se podařilo tuto moc uzurpovat. Za daných okolností není normální demokratický proces možný, protože vládnoucí elitě chybí představa o pravidelném střídání vlád jako přirozené a naprosto běžné součásti politického života. Politická moc je v zemích bývalého SSSR s výjimkou Pobaltí nadále nezdravě spojena se shromažďováním majetku všemi možnými způsoby, a to ve velkém – ve srovnání s poměry v okolí některých východoevropských a středoasijských prezidentů a premiérů je česká aféra kolem bytu Stanislava Grosse naprosto bezvýznamnou událostí.

Postsovětské režimy se zarputile brání uskutečnění férových voleb, v jejichž důsledku by mohly přijít o moc a zároveň o majetek. V některých případech, například v Turkmenistánu s jeho bizarní a brutální diktaturou Saparmurata „Turkmenbašiho“ Nijazova, se dá říct, že pokud se takový prezident vzdá moci, ocitne se v ohrožení osobní svobody, nebo dokonce i života. Proto dělá všechno pro to, aby se opozice v dohledné době nejen nedostala k moci (v zemích jako Bělorusko nebo Uzbekistán opozice zatím na to ani nemá), nýbrž aby se na té moci ani nepodílela. Odpůrcům režimu, ať už jsou to skuteční disidenti, nebo bývalí prominenti režimu odstranění od kormidla moci, nezbyvají proto jiné způsoby politického boje než masové protestní akce a „revoluční“ odpor. „Řízená demokracie“ si tak vlastně koleduje o své zhroucení, ačkoli výsledkem tohoto zhroucení nemusí být nastolení skutečné demokracie, k níž nejsou některé bývalé sovětské republiky – jak se zdá – dostatečně připraveny. Důvody k opakování „barevných“ revolucí existují proto téměř ve všech ostatních postsovětských zemích. Bylo by však omylem tvrdit, že se tyto revoluce uskuteční v nejbližší době. Situace v různých východoevropských a středoasijských zemích

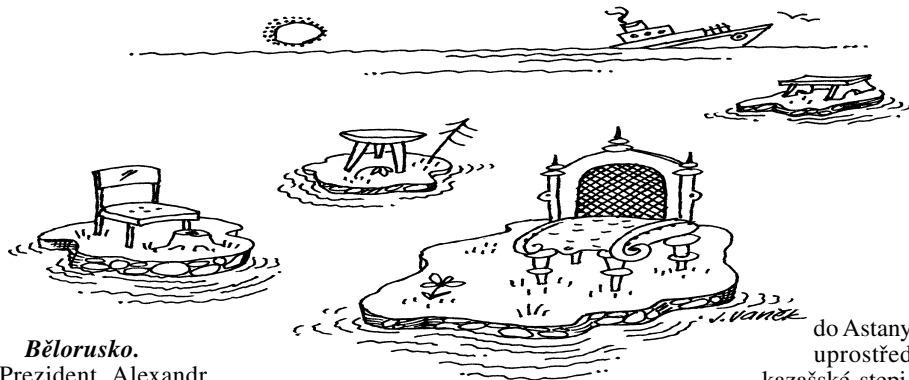
VZTAHY A PROBLÉMY

není zdaleka stejná. (Dále jsou tyto země uvedeny podle abecedy).

Ázerbájdžán. Po smrti mnohaletého komunistického vůdce a poté prezidenta nezávislého Ázerbájdžánu Gejdara Alijeva převzal na konci roku 2003 nejvyšší státní funkci jeho syn Ilcham. Letos v březnu byl zvolen předsedou vládnoucí strany „Nový Ázerbájdžán“. Oproti jejímu názvu je v Ázerbájdžánu vedeném Alijevem mladším téměř všechno jako za častů jeho otce. Nový prezident zatím ponechal ve funkcích většinu poradců svého předchůdce a pokračuje v jeho autoritářské politice.

Postavení Ilchama Alijeva je – jak se zdá – docela pevné obzvláště proto, že Ázerbájdžán v posledních letech profituje z vysokých cen ropy. Opozice sice dokázala zorganizovat po prezidentských volbách v roce 2003 nepokoje v ulicích hlavního města Baku, byly však rychle a tvrdě potlačeny. Venkov je v klidu, mezi městským obyvatelstvem, především inteligencí, to však vře. Před nedávnem oznámili předáci opozičně naladěných studentů založení „oranžového hnutí“, jehož název nápadně připomíná ukrajinskou „oranžovou revoluci“. Má toto hnutí šance na úspěch? To ukáže budoucnost. Záminkou pro další opoziční akce se mohou stát listopadové parlamentní volby. Vedení tří největších opozičních stran – Národní fronty, Demokratické strany a strany *Musavat* – již oznámilo, že v případě pokusu vlády o zfalšování výsledků voleb bude revoluce „nevyhnutelná“. To však může být pouhým zbožným přáním opozičních předáků. Nikdo vlastně neví, zda je režim „Alijeva II.“ stejně silný jako vláda jeho otce, anebo je to zchátralá konstrukce, která se pod tlakem opozice rychle rozpadne. Hodně bude záležet také na tom, jestli se ázerbájdžánské vládě podaří nějakým způsobem vyřešit mnohaletý konflikt s Arménií kvůli Náhornímu Karabachu. Porážka ve válce o tuto oblast připravila v roce 1993 o moc tehdejšího prezidenta Elčibeje, kterého vystřídal Gejdar Alijev.

Arménie. Prezident této země Robert Kočarjan je zkušenějším a podle některých svědectví také mnohem tvrdším politikem než jeho ázerbájdžánský kolega, soused a rival. Nemá to však nikterak lehké. Životní úroveň obyvatel Arménie je jedna z nejnižších v SNS a mohla by být ještě horší, nebýt podpory Ruska, hlavního spojence Arménie, a finanční pomoci početné arménské diaspory ze západních zemí. Kočarjan je nepochybně autoritářským vládcem, Arménie však měla na začátku 90. let jistou zkušenost s demokratickou politikou, přestože byla tato doba chaotická a zkomplikovaná krvavou válkou proti Ázerbájdžánu. Arménská opozice se před dvěma lety pokusila zpochybnit Kočarjanovo vítězství v prezidentských volbách, žádné velké důsledky to však nepřineslo. Politické napětí v zemi však stále existuje a je zatím těžké předpovědět, zda nevyústí v další „barevnou“ revoluci, pokud se vláda pokusí zfalšovat výsledky nadcházejících voleb, tentokrát parlamentních.



Bělorusko.

Prezident Alexandr Lukašenko – často nazývaný „posledním diktátorem Evropy“ – se zatím chová a cítí velmi sebejistě. Přesvědčivě vyhrál v loňském říjnu referendum, jehož výsledky mu dovolují kandidovat v příštím roce na prezidenta potřetí. (Opozice a mezinárodní pozorovatelé výsledky referenda zpochybnili, s tím si však Lukašenko už dávno starosti nedělá.) Volby se mají konat v září 2006 a Lukašenko je podle většiny předpokladů znovu vyhraje. Nemá totiž žádné vážné soupeře a vytvořil takový politický systém, který mu dovoluje účinně kontrolovat život celé běloruské společnosti.

Zvláštností Lukašenkova režimu je to, že nevytvořil žádné klany a vlivné skupiny, o něž by se opíral. Je to personalistický režim založený na tvrdé byrokratické disciplíně a populistické politice prezidenta, který dokáže vysvětlit voličům své záměry jednoduše a zdánlivě přímočaře. Běloruská ekonomika těží z těsné spolupráce s Ruskem, která Minsku přináší ruskou ropy a plyn za ceny mnohem nižší, než jsou na světovém trhu. (To se však může brzy změnit, neboť se ruský plynový koncern Gazprom hodlá vlastní politiku vůči zemím SNS včetně Běloruska přehodnotit.) Lukašenkův režim se vyznačuje obratnou sociální politikou, která mu zaručuje podporu chudších vrstev společnosti a starší generace zvyklé na sociální záruky ze sovětské doby. Nelze opomenout ani dynamický, ačkoliv poněkud jednostranný vývoj běloruské ekonomiky v posledních letech. Prezidentovi prospívá také slabost a nejednotnost běloruské opozice, která zatím nedokázala vytvořit přesvědčivý program ani najít silného lídra. Hlavní hrozba Lukašenkova režimu spočívá nikoli v možnosti „barevné“ revoluce, která je v Bělorusku zatím v nedohlednu, nýbrž spíše v postupném vyčerpání rezerv zestátněné ekonomiky a v únavě běloruské byrokracie z autoritářských manýrů, nevyzpytatelnosti a vrtochů všemocného prezidenta. Může však trvat 5–7 nebo i více let, než dojde v této zemi k politickým změnám.

Kazachstán. Tato země, mající obrovské zásoby nerostných surovin, si v poslední době dělá nárok na roli „středoasijského tygra“, nejmodernější a nejdynamičtější ekonomiky v tomto regionu. Kazachský prezident Nursultan Nazarbajev je znám jako ctižádostivý vládce, který má sklony k bombastickým projektům. (Přemístil například hlavní město země z jižní Alma-Aty

do Astany uprostřed kazašské stepi, což ubralo kazašskému rozpočtu několik miliard dolarů.) Nazarbajev měl donedávna pověst jednoho z nehorlivějších stoupenců integrace zemí SNS, avšak v poslední době, když se ekonomické a politické zájmy Kazachstánu začaly postupně rozcházet se zájmy Ruska, je v tomto směru poněkud zdrženlivější. Vnitřní politiku Nazarbajevova režimu popisují někteří místní politologové jako „osvícený absolutismus“. Jedná se spíše o další příklad „řízené demokracie“: opozice existuje, avšak její nejznámější vůdcové – jako bývalý premiér Kažegeldin – jsou pronásledováni, někteří i vězněni. Prezidentova rodina disponuje velkým ekonomickým a politickým vlivem, Nazarbajevova dcera Dariga má vlastní politickou stranu, která je zastoupena v parlamentu. V Kazachstánu neexistuje tak tvrdá cenzura jako v jiných středoasijských zemích. Nezávislí novináři, kteří si dovoluují vládní politiku tvrdě kritizovat, jsou však vystaveni jistému nebezpečí.

Největší opoziční strana *Děmokratičeskij vybor Kazachstana* („Demokratická volba Kazachstánu“) byla před několika měsíci zakázána kvůli údajnému porušení zákona o národní bezpečnosti. Kazachstán je jak z geografického, tak z etnického hlediska nejbližším sousedem Kyrgyzstánu, proto vyvolaly nedávné události v této zemi u kazašského vedení jisté znepokojení. Nazarbajevův režim má ovšem mnohem pevnější základy než Akajevův a je – jak se zdá – mnohem lépe připraven na případné revoluční nebezpečí. Avšak složitá klanová a politická struktura kazašské společnosti, relativně vysoká úroveň vzdělanosti a politického vědomí městské elity, velké ekonomické a sociální rozdíly mezi regiony a některé další faktory nevyklučují možnost další „barevné“ revoluce právě v Kazachstánu. Kazašské opoziční strany se pilně připravují na prezidentské volby, které jsou naplánovány na prosinec. Dokázaly to, co se zatím nedaří opozičním silám ve většině jiných postsovětských zemí, a sice zvolit společného prezidentského kandidáta, jímž se stal bývalý předseda parlamentu Žarmachan Tujakbaj.

Moldavsko. Tato země je zajímavým a pro SNS neobvyklým příkladem prudké změny zahraničněpolitické orientace, aniž by přitom došlo ke změně vládní garnitury. Od roku 2001 je v Moldavsku u moci komunistická strana, jejíž vůdce Vladimir Vo-

ronin je prezidentem této země. Začínal jako stoupenec těsné spolupráce s Ruskem a případného připojení Moldavska ke svazu Ruska a Běloruska. Avšak poté, co se s Moskvou kvůli plánu řešení krize v Podněsteří rozešel, zvolil Voronin cestu podivného „eurokomunismu“ a prohlásil vstup do Evropské unie za hlavní strategický cíl své politiky. Toto heslo na moldavské voliče platí, v březnových parlamentních volbách volilo komunistickou stranu přes 40 procent občanů. Voroninova vláda je připravena spolupracovat s „oranžovou“ Ukrajinou a Evropskou unií v podněsterské otázce a tato kombinace může být účinná, ačkoliv Rusko, jehož chráněncem separatistický podněsterský režim je, se samozřejmě svých pozic v tomto regionu jen tak nevzdá. Moldavsko je na rozdíl od ostatních zemí SNS parlamentní republikou, ačkoliv fakticky má tamější prezident mnohem větší politický vliv než například jeho středoevropský kolegové. Moldavsko je nejchudší zemí v Evropě, více než 600 tisíc ze čtyř milionů jejích obyvatel pracuje v zahraničí, aby své rodiny uživilo. Nicméně i přes obrovské sociální problémy je politické klima v této zemi pro demokratický vývoj příznivější než ve většině postsovětských států. Voroninovo obratné manévrování mu přineslo obdivovatele i mezi přesvědčenými antikomunisty. Nacionalistická, liberální a proruská opozice sice má své zástupce v novém parlamentu, nejsou však zatím schopni komunistům účinně konkurovat. Vývoj situace v Moldavsku bude ovšem do značné míry záležet na tom, co se bude dít kolem Podněsteří. Pokud se Voroninovi podaří obnovit jednotu moldavského státu, bude jeho pozice takřka neotřesitelná.

Rusko. Jisté zpomalení ekonomického růstu, nepopulární reformy, především částečné zrušení sociálních výhod pro důchodce a některé další skupiny, zahraničněpolitické neúspěchy, obzvláště ruská diplomatická blamáž na Ukrajině, do jisté míry otřáslы postavením prezidenta Vladimira Putina. Většina občanů mu stále důvěruje, jeho popularita však už rozhodně není tím nadšeným obdivem, který byl příznačný pro jeho první prezidentské období (2000–2004). „Mlčenlivá většina“ je sice vůči Putinovi loajální, avšak revoluce nedělají mlčenlivé většiny, nýbrž „hlučné“, aktivní a odhodlané menšiny. Takovéto menšiny se v Rusku pozvolna formují, ačkoliv nejsou zatím dostatečně silné ani vlivné na to, aby Putinův režim vážně ohrozily. Jejich samotná existence je však pro ruského prezidenta varováním: jeho politika se zřejmě neubírá směrem, který by mu umožnil dlouhé a bezstarostné vládnutí.

Liberálové vyčítají Putinovi potlačení občanských svobod (ačkoliv není v žádném případě natolik autoritářským vládcem jako například středoasijský despota), posílení státního vlivu v ekonomice a neúměrnou centralizaci moci, obzvláště poté, co zrušil přímé volby gubernátorů – šéfů regionálních vlád. (Teď jsou gubernátoři voleni zákonodárnými shromážděními svých

regionů, avšak jejich kandidatury jsou navrhovány prezidentem.) Pro komunisty a jiné levicově smýšlející Rusy je Putinova vláda naopak do jisté míry pokračováním nenáviděné vlády Borise Jelcina, protože bohatým moc neodebírá a chudým nepřidává, ba naopak, připravuje je o jisté sociální výhody, které přežily i Jelcinovu dobu. Pro radikální nacionalisty je Putin navzdory neoimperiální rétorice a (většinou neúspěšným) pokusům o posílení ruského vlivu v zemích SNS pouhou západní loutkou, protože se neodvažuje Západu tvrdě vzdorovat. (O tom, že dnešní Rusko na to prostě nemá síly ani prostředky, ruští nacionalisté příliš nepřemýšlejí). Pro mnoho mladých lidí je Putinův režim naprosto nevýrazný a neinspirující, nudí se, a proto se rádi přidávají k radikálním pravicovým či levicovým skupinám, například k Národně bolševické straně, jejímž vůdcem je populární spisovatel Eduard Limonov.

Ruská opozice zatím zoufale postrádá jednotu a schází jí vůdčí osobnost skutečně velkého formátu. Bývalý premiér Michail Kasjanov a známý šachista Garri Kasparov, kteří jsou občas zmiňováni jako možní vůdčové liberální opozice, rozhodně nejsou vhodnými kandidáty na tuto roli. Kyrgyzské události však ukázaly, že ani tento stav nemusí být překážkou pro vítězství, pokud se v zemi vytvoří vhodné podmínky pro rychlou politickou změnu. Tyto podmínky v Rusku mohou vzniknout, pokud Putinova vláda nedokáže přijít s novými myšlenkami a projekty, které by ruskou společnost posunuly kupředu. Zatím takovéto nápady viditelně postrádá, a proto je dnešní ruská politická realita čím dál více pouhým byrokratickým přešlapováním na místě.

Vysoké ceny ropy na světových trzích Rusko pořád drží nad vodou, to však nemusí trvat věčně. Regionální elity, ačkoliv se zdánlivě jednomyslně Putinovým pokynům podřídily, zřejmě nejsou příliš spokojené s výrazným omezením jejich moci v důsledku prezidentem prosazené centralizační reformy. Veřejnost také není z dalšího posílení vlivu moskevské byrokracie (nebo spíše petrohradské, pokud si uvědomíme, kolik je v dnešní ruské vládnoucí vrstvě lidí pocházejících z Putinova rodného města) moc nadšená. Na začátku letošního roku byl v Rusku zaznamenán výrazný vzrůst počtu protestních akcí, jejichž účastníci kritizovali nejen místní administrativy a vládu, ale také hlavu státu. To, co bylo za prvního Putinova prezidentského období naprosto neobvyklým jevem, stává se každodenní realitou.

Záminkou pro „barevnou revoluci“ nebo alespoň vážné nepokoje v Rusku se může stát tzv. „problém 2008“. Jde o poslední rok Putinova prezidentování, rok, kdy musí podle dnešní ústavy být v Kremlu vystřídán dalším prezidentem Ruské federace. Vladimir Putin nejednou říkal, že nechce ústavu měnit, aby si umožnil potřeby kandidovat. Pro ruskou politiku jsou však velmi příznačné rychlé zvraty, proto nelze vylučovat možnost, že Putin své rozhodnutí ještě změ-

ní. Důležité je, že žádnou silnou a populární „dvojku“, člověka, kterému by mohl po vypršení mandátu prezidentskou moc klidně předat, Putin zatím nemá. Pokud se přece jen rozhodne, že v roce 2008 z Kremlu opravdu odejde, bude nejspíše muset vybrat mezi nevýraznými, i když loajálními členy svého týmu – premiérem Michailem Fradkovem, předsedou Státní dumy Borisem Gryzlovem, ministrem obrany Sergejem Ivanovem a dalšími. Existuje ovšem nebezpečí, že by tato změna (obzvláště v případě, kdyby vláda musela zfalšovat výsledky voleb ve prospěch jejího kandidáta) právě mohla vyprovokovat nepokoje. Stejný výsledek by však mohlo mít také opačné Putinovo rozhodnutí – pomocí nějakého právního triku změnit ústavu a u moci zůstat. Hlavním problémem současného ruského režimu je, že neřeší problémy země, nýbrž je pouze konzervuje. Spolehá na vytvořené mechanismy „řízené demokracie“, které však mohou kdykoliv selhat, protože jejich základem není vůle společnosti, nýbrž pouhé byrokratické kombinace.

Tádžikistán. Tato chudá středoasijská země přežila na začátku 90. let krvavou občanskou válku. Má proto jistou „imunitu“ vůči násilným politickým akcím. Prezident Imomali Rachmonov, jenž se k moci dostal právě v době války v roce 1992, vytvořil politický systém brzd a protivah, v jehož rámci je moc fakticky rozdělena mezi regionálními klany. Rachmonov se dokázal domluvit s umírněnými islamisty, kteří mají své zastoupení ve vládě a parlamentu, ačkoli se v tom nemohou vyrovnat prezidentově Lidové demokratické straně. Tato stabilita je však docela křehká, obzvláště, pokud si uvědomíme, že Tádžikistán je důležitým bodem na drogové cestě vedoucí ze sousedního Afghánistánu do Ruska a Evropy. Drogoví „baroni“ nezdědka těsně spojení se státními strukturami jsou schopni situaci v zemi kdykoliv destabilizovat, pokud by se jim to z nějakého důvodu hodilo. Dalším nebezpečným faktorem je existence radikálních islamistických skupin v Tádžikistánu, ačkoliv vláda proti nim tvrdě bojuje, a dále napětí mezi tádžicko-většinou a uzbeckou menšinou na severu země. Přítomnost ruských vojsk na neklidné tádžicko-afghánské hranici je v tomto případě naopak stabilizujícím prvkem. Pokud by se Rusové rozhodli z Tádžikistánu odejít (o čemž se už jednou uvažovalo), Západ by se měl zabývat možností vlastní vojenské přítomnosti v této zemi.

Turkmenistán. Známa americká organizace Freedom House považuje turkmenský a severokorejský režim za nejrepressivnější totalitní diktatury ve světě. Má k tomu dost důvodů. V Turkmenistánu nastolil doživotní prezident Saparmurat Turkmenbaši („otec Turkmenů“) Nijazov tragikomický kult vlastní osobnosti, k jehož prvkům patří například prezidentova velká zlatá socha otáčející se během dne za sluncem nebo přejmenování dvou kalendářních měsíců (ledna a dubna) podle prezidenta a jeho matky. Nijazov, který byl komunistickým

VZTAHY A PROBLÉMY

vůdcem Turkmenistánů ještě v 80. letech, dokázal úplně rozdrtit jakoukoliv opozici. Je bezpochyby schopným, leč velmi krutým a despotickým politikem, protože se dokázal prosadit ve společnosti založené na klanovém principu, aniž by pocházel z vlivného rodu. (Vyrůstal v dětském domově poté, co jeho rodiče v roce 1948 během tragického ašchabadského zemětřesení zahynuli).

Turkmenistán disponuje velkými zásobami zemního plynu, což Nijazovovi dovolilo učinit několik populistických gest, jež mu přinesla jistou popularitu, například zrušit poplatky za plyn pro domácnosti. Na tak bohatou zemi je životní úroveň většiny Turkmenů překvapivě nízká. Jejich všemocný vládce je však všeobecně považován za miliardáře. Turkmenbašiho diktatura není ani „řízenou demokracií“, nýbrž brutálním režimem osobní moci. Turkmenistán je zemí uzavřenou před okolním světem, takže je velice těžké tamější situaci posuzovat. Zatím však nejsou žádné náznaky toho, že by v nejbližší době mohlo tam dojít k jakýmkoliv revolučním změnám. Pravděpodobnější je možnost „klasického“ *coup d'état* v důsledku spiknutí v okolí diktátora anebo zhroutil režimu po smrti Turkmenbašiho, který je – jak se zdá – osamělým despotou, jenž se neopírá o vlastní klan ani rodinu. Jediný Nijazovův syn žije v Rusku a s otcem se příliš nestýká.

Uzbekistán. Největší co do počtu obyvatel (26 milionů) středoasijské zemi vládne již 15 let tvrdou rukou prezident Islam Karimov. Brutalita jeho režimu je poněkud menší než v Turkmenistáně, ale větší než v ostatních zemích tohoto regionu, v němž je autoritářství dávnou tradicí a je mnoha lidmi vnímáno téměř jako samozřejmost. Je ovšem pravda, že se Uzbekistán v mnohem větší míře než jeho sousedé potýká s islámským radikálním. Vloni se v Taškentu odehrála řada teroristických útoků, v jejichž důsledku zahynulo téměř 20 lidí. Prezident Karimov rád zdůrazňuje sekulární povahu svého režimu a tvrdí, že pokud je u moci, nehrozí Uzbekistáně ani celé Střední Asii vzestup islámského fundamentalismu. Uzbecká vláda se v době americké operace proti afghánskému hnutí Tálibán (2001) dokázala prosadit do role důležitého spojence Spojených států v boji proti terorismu. Karimov a jeho stoupenčí však často zneužívají protiteroristických opatření pro potlačení zbytku opozice, především umírněných islamistů. Uzbecký prezident byl událostmi v sousedním Kyrgyzstánu viditelně znepokojen, dokonce zakázal státním médiím o nich podrobně psát.

Moc Karimova a jeho klanu je však zatím dost velká, proto se v nejbližší době pravděpodobně nemá čeho bát. Situace se pro Uzbekistán může viditelně změnit pouze v případě, kdyby „barevná revoluce“ zvířela nejen v Kyrgyzstánu, ale také v nějaké větší a vlivnější středoasijské zemi, například v Kazachstánu.

J.Simov@seznam.cz

Íránský jaderný program II

Jsou to již téměř tři roky, co se otázka íránského jaderného programu stala ústředním tématem

CYRIL BUMBÁLEK

jaderné diplomacie na půdě Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE) i důležitým bodem v zahraničněpolitických agendách států Evropské unie a USA. Přinese-li rok 2005 konečně dohodu, která bude rámcem pro dlouhodobé řešení této záležitosti, je předmětem aktuálně probíhajících jednání, jejichž výsledek může výrazně ovlivnit další vývoj v již tak citlivém regionu Blízkého východu.

Po sérii odhalení započatých prohlášením představitelů opoziční exilové frakce National Council of Resistance of Iran, sdružující nejvýznamnější oponenty teheránského režimu v zahraničí, v srpnu 2002, vyšlo postupně najevo, že Íránská islámská republika tajně po více než jednu dekádu rozvíjela jaderný program, i když jako signatář Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (NPT)¹⁾ byla povinna o všech svých jaderných aktivitách agenturu informovat. Informace, že íránský režim je vedle jaderné elektrárny v Búšehru, jejíž stavba začala již před islámskou revolucí a pokračuje za ruské asistence dodnes, zainteresován i v dalších aktivitách (dle tvrzení Íránců směřují výlučně k energetickým či vědeckým cílům, avšak mnozí západní odborníci tyto cíle zpochybňují a poukazují zejména na skutečnost, že orientace íránského jaderného programu umožňuje přinejmenším dvojitý využití, tedy jak pro účely mírové, tak vojenské), vzbudily v mezinárodním společenství značné znepokojení.

Mezi členskými státy MAAE získala oproti tvrdšímu postoji Spojených států větší podporu Evropany prosazovaná politika dialogu s cílem přimět vládu Islámské republiky k co nejširší součinnosti s Agenturou v procesu zjišťování skutečného rozsahu Íránci dosud utajovaných jaderných aktivit a při prověřování všech skutečností nezbytných k tomu, aby bylo možné rozhodnout, zda Írán přestoupil meze stanovené stranám Smlouvy o nešíření jaderných zbraní.

Přes pochybení, kterých se Írán dopustil zejména tím, že porušil svou povinnost řádně a včas informovat o všech jaderných aktivitách na svém území, zastánci dialogu namísto postoupení věci směrem k sankčním opatřením usilovali o to, aby byla Islámské republice poskytnuta ještě jedna šance, tedy možnost, aby věrohodně objasnila své jaderné aktivity a přijala opatření, která do budoucna vyloučí či alespoň minimalizují zneužití civilního jaderného programu k výrobě jaderných zbraní. Především bylo nutné zajistit, aby Írán poskytl

úplné a pravdivé informace, a ustavit efektivní inspekční mechanismus, což znamená zejména přimět Írán, aby umožnil inspektorům Mezinárodní agentury pro atomovou energii co nejširší přístup do všech podezřelých provozů.

Tento „měkký“ přístup reflektovala již rezoluce k implementaci Dohody o bezpečnostních opatřeních ke Smlouvě o nešíření jaderných zbraní přijatá v září 2003 Výborem guvernérů MAAE,²⁾ která Írán vyzvala, aby změnil dosavadní postoj k nevyjasněným otázkám svého jaderného programu. Požadovala, aby poskytl do konce měsíce října téhož roku plnou součinnost, aby nadále nepokračoval v experimentech souvisejících s obohacováním uranu, a především pak, aby neprodleně podepsal, ratifikoval a plně implementoval Dodatečný protokol k NPT a dále jednal v souladu s ním.

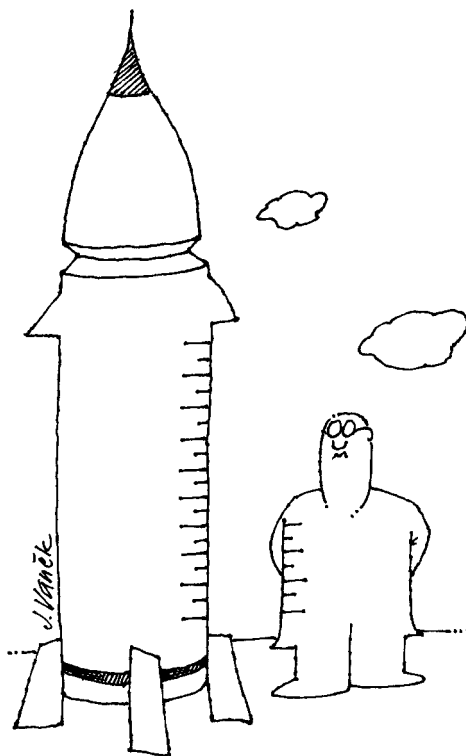
Přes počáteční značně podrážděnou a odmítavou reakci na rezoluci ze strany Íránu, kdy se uvnitř Íránu objevily i hlasy, že je třeba následovat příkladu Severní Koreje, přerušit veškerou spolupráci s MAAE a odstoupit od NPT, přiměla nakonec zřejmě obava íránských představitelů z postoupení otázky jaderného programu Radě bezpečnosti OSN k tomu, že se rozhodli požadavkům obsaženým v rezoluci vyhovět. Na evropské straně vedla naproti tomu obava z toho, že Íránci budou následovat severokorejského příkladu, k velmi intenzivní diplomatické aktivitě, jež vyvrcholila 21. října 2003, kdy ministři zahraničí tzv. evropské velké trojky (Francie, Německo a Velké Británie) společně se zástupci íránské vlády oznámili, že dosáhli vzájemné dohody ohledně sporných otázek íránského jaderného programu, a představili text společné deklarace. Íránští představitelé opakující, že jaderné zbraně nemají místo v íránské obranné doktríně a íránský jaderný program a všechny aktivity s ním spojené mají výlučně mírový charakter, se vyjádřili, že bylo rozhodnuto poskytnout MAAE plnou spolupráci pro vyřešení všech požadavků Agentury, vyjasnění otevřených otázek a nápravu zjištěných pochybení. Dále za

účelem posílení vzájemné důvěry a odstranění překážek spolupráce na poli jaderné energie se iránská vláda rozhodla podepsat Dodatečný protokol k NPT, zahájit proces ratifikace a nadále spolupracovat s MAAE, v souladu s ním a rovněž dobrovolně pozastavit obohacování uranu. Ministři zahraničí Francie, Německa a Velké Británie v memorandu uvítali iránské rozhodnutí, uznávají právo Íránu na mírové využívání jaderné energie a vyjádřili vůli k budoucí spolupráci na poli mírového využití jaderné technologie v souladu s NPT. Írán tak přijal všechny podmínky stanovené v rezoluci MAAE z 12. září 2003 a na oplátku za svůj vstřícný postoj od Evropanů očekával, že se postará o to, aby se otázka jejich jaderného programu nedostala do Rady bezpečnosti.

„Nový“ přístup Íránu následně ocenila jak zpráva generálního ředitele MAAE z 10. listopadu, tak i další rezoluce zabývající se iránským jaderným programem, jež byla přijata Výborem guvernérů MAAE již 26. 11. 2003,³⁾ o níž lze konstatovat, že nahlédě na odsouzení, jehož se iránským pochybením v textu dostává, naplnila očekávání Íránců, neboť nedeclaruje, že se Írán dopustil přestoupení NPT a že otázka jeho jaderného programu má být proto postoupena Radě bezpečnosti OSN. Spojené státy, jež nakonec podpořily kompromisní znění rezoluce, však zprávu podrobily silné kritice a například tehdejší náměstek ministra zahraničí J. Bolton označil její závěry za jednoduše neuvěřitelné a zdůraznil, že tak rozsáhlé a utajované úsilí Íránu o získání citlivé jaderné technologie má význam pouze jako součást programu vývoje jaderných zbraní.

Přes počáteční naděje, vkládané do výše zmíněného řešení, způsobily závažné neshody v interpretaci textu dohody a její následné implementaci, které se objevily již v první polovině roku 2004, její faktický pád. Íránci totiž přesto, že se v dohodě zavázali, že pozastaví obohacování uranu, oznámili úmysl pokračovat v konverzi oxidu uranu (U_3O_8)⁴⁾ na plynný UF_6 , sloučeniny, jež se vkládá do plynových centrifug za účelem zvyšování podílu izotopu U^{235} oproti izotopu U^{238} , tedy procesu nazývaného obohacování uranu, i záměr obnovit stavbu těchto centrifug. V dopise MAAE z 18. května Íránci oznámili, že se necítí být vázáni závazkem k ukončení výroby UF_6 , 23. června sdělili Agentuře, že bude obnovena výroba komponentů, montáž a zkušební provoz plynových odstředivky a 27. června odstranili pečeti MAAE z již existujících součástí a zahájili montáž nových centrifug z uskladněných dílů.⁵⁾ Dále byly v průběhu tohoto období odhaleny některé další utajované aspekty iránského jaderného programu, zejména získání technologie vyspělých centrifug P2 z Pákistánu. Zpráva generálního ředitele MAAE z 1. srpna pak přinesla informaci, že Íránci plánují zpracovat 37 tun uranu „yellowcake“ na UF_6 , Írán rovněž kritizoval Evropu za to, že není ochotna naplnit své závazky plynoucí z říjnové dohody.

Přístup iránských představitelů k dohodě se zástupci evropské velké trojky, spěšně



dojednané za účelem dosažení diplomatického řešení otázky iránského jaderného programu, a především pak kroky uskutečněné iránskou stranou v první polovině roku 2004 vyvolaly v Evropě rozhořčenou reakci. Nicméně ani v této situaci, kdy se evropský měkký postoj přiblížil tvrdé linii zastávané Spojenými státy alespoň v rovině rétorické a kdy zastánců názoru, že Írán hraje pouze o čas, rozhodně nebylo, nepřevládá během zářijového jednání MAAE postoj USA, že je třeba otázku iránského jaderného programu postoupit Radě bezpečnosti OSN či přinejmenším vtělit do projednávané rezoluce přímý iniciační mechanismus znamenající automatické předání otázky Radě bezpečnosti, nenapraví-li Írán všechna pochybení do 31. října. Výsledná rezoluce přijatá Výborem guvernérů 18. září 2004⁶⁾ tak byla kompromisem mezi návrhem Evropské unie, jež se rozhodla dát Íránu poslední příležitost k diplomatickému řešení, a ještě mírněji formulovanými požadavky zemí zastupujících Hnutí nezúčastněných států. Rezoluce žádá Írán, aby jako opatření pro posílení důvěryhodnosti pozastavil všechny aktivity související s obohacováním uranu a apeluje, aby iránský představitel dále a za stejným účelem dobrovolně přehodnotil své rozhodnutí zahájit výstavbu výzkumného těžkovodního jaderného reaktoru. Stanoví, že Výbor guvernérů MAAE rozhodne na svém následujícím zasedání v listopadu, zda je, či není v souvislosti s projednávanou otázkou nezbytné přijmout další opatření. Tím daly jak státy Evropské unie, tak USA Íránu jasné najevo, že v případě, že do listopadu uspokojícím způsobem nevyhoví požadavkům Agentury, nebude moci nadále spoléhat na nejednotu Západu a vystaví se reálnému riziku, že na něj budou Radou bezpečnosti uvaleny mezinárodní sankce.

Íránská reakce na rezoluci byla odmítavá, avšak iránský politický činitel si záhy uvědomili vážnost situace a zahájili intenzivní diplomatickou aktivitu i vnitropolitická jednání. Jako součást odmítavého postoje k obsahu rezoluce, která podle iránských představitelů neoprávněně Íránu upírá právo na mírové využití jaderné energie, tedy i výrobu paliva pro jaderné elektrárny v procesu obohacování či výzkumné aktivity, byla z úst některých činitelů opět slyšet slova o tom, že práva na obohacování uranu a dosažení soběstačnosti v oblasti jaderné energetiky se Írán nemůže za žádnou cenu vzdát, a proto je třeba tlaku mezinárodního společenství odolat a v případě nutnosti i odstoupit od Smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Jako argument pro tento postup byla uváděna i okolnost, že v situaci, kdy ceny ropy na světových trzích dosahují dlouhodobého maxima, není pravděpodobné, že by na půdě Rady bezpečnosti bylo dosaženo shody na uvalení hospodářských sankcí. Diplomaté se vedle velmi složitých jednání se státy Evropské unie, reprezentovanými opět Francií, Německem a Velkou Británií, soustředili i na bilaterální jednání, zvláště s Ruskou federací a Čínou. Především pak vůči Číně značně závislé na importu energetických surovin směřovaly velkorysé návrhy na prohloubení vzájemných vztahů a uzavření nových dohod v tomto sektoru. Průběh jednání se vzhledem k neústupnosti iránské strany v otázce obohacování uranu ukázal jako značně komplikovaný a cenou za to, že Írán byl ochoten přistoupit k dohodě navazující na ujednání s evropskou velkou trojkou z října 2003 a přjmout závazek pokračovat v přerušení všech zkoušek s obohacováním uranu a rovněž tak chemických procesů směřujících k separaci plutonia, se stal vedle odvrácení rizika mezinárodních sankcí příslib Evropanů obnovit bilaterální jednání o obchodní dohodě, podpora iránského vstupu do Světové obchodní organizace, přizvání Íránu do tzv. Expertní skupiny pro jaderný palivový cyklus a poskytnutí evropské jaderné technologie pro mírové využití, tedy jakýsi balíček opatření, jež měly z pohledu Íránu kompenzovat újmu způsobenou přerušením značné části jaderného programu.

Tato dohoda, která oproti předchozí rozšiřuje a precizuje výčet aktivit, na něž se má vztahovat závazek k přerušení, má však pouze provizorní charakter pro dobu, než dojde k vyjednání dohody konečné, dlouhodobé. V tomto smyslu se k dohodě i následující rezoluci MAAE,⁷⁾ postavili i iránský představitel. Například tajemník Nejvyšší rady národní bezpečnosti Hasan Rúhání se vyjádřil, že přerušení, resp. pozastavení zmíněných jaderných aktivit je dočasné a potrvá po dobu jednání s Evropany. Zmínil, že hovoří o měsících, nikoli letech.

Po určitém uklidnění v závěru roku 2004 se pozornost směrem k Íránu obrátila již v lednu následujícího roku, kdy se v časopisu New Yorker objevil článek Seymoura Hershe, respektovaného novináře, který ja-

ko jeden z prvních přinesl informace o týrání zadržovaných Iráčanů ve věznici Abú Ghraib. Tento článek pojednává o údajných přípravách – zejména zpravodajských operacích – americké invaze do Íránu. Uvádí, že by se zřejmě nejednalo pouze o útok zaměřený na zneškodnění zařízení íránského jaderného programu, nýbrž o rozsáhlou operaci, jejímž cílem by mělo být svržení současného vládnoucího režimu. Nehledě na věrohodnost těchto tvrzení se Írán a otázka íránského jaderného programu skutečně staly deklarovanými prioritami druhého funkčního období americké administrativy prezidenta George W. Bushe. Američtí představitelé zdůraznili přednost diplomatického řešení, ovšem nevyloučili ani alternativní postup v případě, že jednání nepovede k cíli, jímž je pro Spojené státy i Evropskou unii Írán bez jaderných zbraní. Naopak podpory se Íránu v situaci, kdy se EU snažila přesvědčit USA o nezbytnosti společného postoje k této otázce, dostalo ze strany Ruska. V únoru se prezident Vladimir Putin nechal slyšet, že současné kroky Íránu jej přesvědčily o tom, že se nesnaží získat jaderné zbraně, a na samém konci měsíce byla po dlouhých odkladech mezi Ruskem a Íránem podepsána smlouva o dodávkách jaderného paliva pro elektrárnu v Búšehru. Použití palivové články mají být vráceny do Ruska, což značně omezuje možnost zneužití elektrárny k jadernému zbrojení. Nabídku EU zajistit výstavbu výzkumného lehkovodního reaktoru namísto plánuovaného těžkovodního v Araku Íránci odmítli.

I když lze v současné fázi výsledek jednání o konečné dohodě jen obtížně předjímat, je zřejmé, že vůle jednat jak v Teheránu, tak na obou stranách Atlantiku existuje. Stále však zbývá vyřešit to nejpodstatnější: jak vyloučit či alespoň značně minimalizovat riziko, že Írán nezneužije své jaderné technologie, a především pak know how, které jak se zdá, již získal, k výrobě jaderných zbraní. Přesto, že v posledních více než dvou letech byla učiněna řada pozitivních kroků – především se podařilo přimět Íránce ke spolupráci s MAAE – mnoho pochybností se nad íránskými jadernými ambicemi stále vznášá a vyplouvají na povrch i nové. Íránem deklarovaný účel jaderného programu je rozvoj jaderné energetiky a dosažení plné soběstačnosti v této sféře, tedy i v produkci jaderného paliva. Představitelé Íránu na tomto svém legálním a zcela legitimním právu trvají a hovoří o tom, že jsou ochotni poskytnout záruky, že íránský jaderný program nebude sloužit ke zbrojním účelům. Ačkoli nebyl vznesen jednoznačný důkaz dokládající tvrzení o opaku, přetrvávají závažné indicie, které vedou mezinárodními společenstvími ke značné obezřetnosti.

Projevem této obezřetnosti a dosavadním íránským přístupem značně narušené důvěry je především požadavek EU, aby Írán trvale pozastavil veškeré aktivity dvojího užití, tedy obohacování uranu a s ním související činnosti, jež mohou sloužit jak k produkci paliva pro jaderné elektrárny, tak

i vysoce obohaceného uranu pro jaderné pumpy. Íránský představitel opakovaně prohlašuje, že vzdát se svého jaderného programu rozhodně nehodlají. Otázkou zůstává, zda proces obohacování uranu je skutečně prvkem, v němž íránský režim není ochoten ustoupit, nebo se jedná o vyjednávací taktiku. Je totiž pravděpodobné, že Evropa není schopna Íráncům nabídnout dostatečnou cenu, za niž by byli v této nanejvýš citlivé záležitosti ochotni ustoupit. Proto bude mít mimořádný význam nyní částečně se měnící stanovisko USA, jež projevily ochotu přispět k dosažení dohody nabídkou určitých ekonomických stimulů. Hodlají například neblokovat vstup Íránu do Světové obchodní organizace (WTO) a omezit embargo na dovoz náhradních dílů pro stárnoucí flotilu íránských letadel vyrobených v USA. Tuto nabídku sice íránský představitel odmítl, ovšem očividně nikoli proto, že by nechťeli s USA jednat. Přínejmenším část představitelů pragmatické politické linie v Íránu byla nakloněna dohodě zahrnující určitou formu normalizace vztahů s USA, a především pak bezpečnostní garance pro Írán. Dohoda dosažená za součinnosti USA, která by kromě ekonomických ústupků ve prospěch Íránu zahrnovala i záruky nedotknutelnosti íránského teritoria a nevměšování do vnitřních záležitostí země, by pak měla výrazně vyšší šance na úspěch.

V případě, že jednání nepovede k žádnému oboustranně přijatelnému výsledku a Íránci naplní svá slova o tom, že se závazky z listopadové dohody cítí vázání pouze po dobu jednání, se zřejmě Evropa přikloní k požadavku USA, aby byla otázka íránského jaderného programu postoupena Radě bezpečnosti a ta rozhodla o uvalení sankcí. Jak již bylo zmíněno výše, spoléhají někteří íránský představitel na to, že v Radě bezpečnosti nebude dosaženo ohledně uvalení sankcí shody. Nepříliš průhledné jsou v této věci nyní také postoje Ruska a Číny. Efektivitu mezinárodních sankcí jako nástroje, jímž by měl být Írán přinucen k upuštění od jaderného programu, značně omezuje předpoklad řady expertů, že Írán dosáhl v jaderné technologii značné soběstačnosti, a není tedy již nezbytně závislý na zahraniční asistenci.

Jako nejméně pravděpodobná se jeví alternativa silového řešení, které by mohlo mít podobu buď vzdušného útoku na íránská jaderná zařízení a klíčové vojenské cíle – základny raketového vojska, protivzdušné obrany apod. – období izraelského útoku na írácký Osirak v roce 1981, nebo dokonce mohutné invaze s cílem svržení vládnoucího islámského režimu. Úder proti jaderným zařízením by měl smysl pouze v případě, že by útočící strana, tedy USA či Izrael, měla dostatek zpravodajských informací o rozmístění cílů. Lze však předpokládat, že rozvíjí-li Írán skrytý program vývoje jaderných zbraní, jsou tyto provozy rozmístěny na řadě utajovaných míst a zřejmě ne těch, jejichž existence byla odhalena. Svou váhu má íránský argument, že i kdyby byla zneškodněna všechna jaderná zařízení,

íránské jaderné know how zůstane v hlavách stovek vědců podílejících se na programu. Vojenský útok by podobně jako sankce íránské obyvatelstvo radikalizoval a sjednotil kolem konzervativního vedení země. Měl by tedy z vnitropolitického hlediska účinek právě opačný, než je z pohledu Západu žádoucí. Lze soudit, že mnozí z oponentů současného režimu by byli připraveni k obraně své vlasti vedle svých ideologických odpůrců. Obtížné odhaditelným faktorem by v případě silového řešení byla i reakce Íránu. Zda by se uchýlil k odvetným útokům proti americkým vojenským cílům v oblasti či se například pokusil využít svého vlivu na írácké šíity a libanonský Hizballáh k destabilizaci situace v oblasti, zůstává otázkou.

Možnost, že by se USA a jejich spojenci pokusili o změnu teheránského režimu po vzoru Íráku, je v současnosti jen obtížně představitelná. Nehledě na nesrovnatelně obtížnější geografické podmínky (rozloha země a značně různorodý terén i klimatické podmínky), značně vyšší obranyschopnost íránských ozbrojených sil i postavení Íránu v rámci mezinárodního společenství by následná okupace země vyžadovala nasazení několikanásobně vyššího počtu vojáků, techniky i finančních zdrojů, které USA nejsou s velkou pravděpodobností schopny zmobilizovat.

Je však možné, že ani jedno z možných a více či méně pravděpodobných řešení íránský jaderný program nezastaví, a existuje-li v Íránu program zaměřený na vývoj a následnou produkci jaderných zbraní, z čehož je obviňován, bude toto utajované úsilí ve skrytu pokračovat a v případě optimistického scénáře může Írán během následujících čtyř až pěti let získat dostatek štěpného materiálu a zvládnout konstrukci jaderné hlavice.⁸⁾ Nelze vyloučit ani alternativu, že rozhodnutí o vybudování jaderného arzenálu dosud nepadlo a že například zmiňovaná nátlaková řešení by mohla íránské vedení k takovému kroku teprve přimět.

cyrilbumbalek@yahoo.com

¹⁾ Írán se stal stranou NPT v roce 1970.

²⁾ BG resolution on Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran (adopted 12 September 2003).

³⁾ BG resolution on Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran (adopted 26 November 2003).

⁴⁾ Sloučeniny získávané zpracováním uranové rudy, smolince – tzv. uranium yellowcake.

⁵⁾ D. Albright a C. Hinderstein: Iran: Countdown to showdown, Bulletin of the Atomic Scientists, 2004.

⁶⁾ BG resolution on Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran (adopted 18 September 2004).

⁷⁾ BG resolution on Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran (adopted 29 November 2004).

⁸⁾ D. Albright a C. Hinderstein: Iran: Countdown to showdown, Bulletin of the Atomic Scientists, 2004.

Čína a krize euroatlantické jednoty

RUDOLF FÜRST

Jako by bylo sporů mezi Spojenými státy a Evropskou unií málo, rodící se bilaterální vztahy EU s Čínskou lidovou republikou představují další nepříjemnou komplikaci s možností dalekosáhlých důsledků, zejména v případě zrušení zbrojního embarga EU vůči Číně. Současná krize euroatlantických vazeb nahrává Pekingu v několika směrech současně.

Ve vzájemném sblížení ČLR a Evropské unie je značná dávka neodvratnosti. Partnerství obou kolosů není – na rozdíl od čínsko-amerických vztahů – komplikováno žádným strategickým střetem zájmů, zato patrných výhod existuje celá řada. Obchodní výměna mezi ČLR, pyšnicí se krkolomným růstem HDP, a Evropskou unií rozšířenou o nové země – nepotřebuje zevrubné komentáře. Stačí jen připomenout, že EU v obchodní bilanci Číny přeskočila USA a Japonsko a již v tomto roce stane na prvním místě.¹⁾ V roce 2003 činil obchodní obrát Evropské unie s Čínou 135 miliard eur,²⁾ v objemu zahraničních investic nepatří zatím EU k nejdůležitějším zdrojům Číny, má však váhu co do kvality a technické úrovně realizovaných projektů.

Evropa je v Číně v kursu i intelektuálně, jak svědčí strmý nárůst zájmu čínských studentů o evropské univerzity, zatímco dřívější opojení Amerikou momentálně ochabuje. Evropská věda a technika a příslušná výzkumná a vývojová pracoviště nabízejí praktickým Číňanům poznání technologií a know-how mimo okruh USA. Evropa se navíc jeví přívětivěji ve vízové politice, ve které jsou Američané v rámci bezpečnostních opatření vůči cizincům nedůvěřivější. Podíl Evropanů na celé řadě rozvojových projektů (ekologie, vzdělání, sociální sféra, odborné poradenství v oblasti řízení a práva) je impozantní.³⁾ K nejznámějším projektům ve vědecko-technické spolupráci EU s Čínou patří například evropský satelitní navigační systém GALILEO nebo mezinárodní termonukleární experimentální reaktor ITER (International Thermonuclear Experimental Reactor) s významnou účastí Francie (pravděpodobný hostitel projektu), ale též i USA, Ruska, Japonska a Jižní Koreje.

O rostoucím oboustranném zájmu mezi Evropskou unií a ČLR svědčí výrazný nárůst vzájemné agendy a četnost a úroveň politických kontaktů. Vztah EU k Číně se

sice zkomplikoval v roce 1989, kdy Peking rázně potlačil veřejné projevy žádající liberalizaci v politice a na demonstranty poslal armádu. Vedle psychologického šoku z té doby zůstalo na Západě v platnosti embargo na prodej zbraní do ČLR, jehož existenci však Evropská unie po zhruba patnácti letech začala otevřeně považovat za anachronismus. Bilaterální politické kontakty Unie s Čínou mají zřetelně vzestupnou tendenci, danou konáním každoročních summitů na nejvyšší úrovni od roku 1998, kdy se uskutečnilo první setkání tohoto druhu v Londýně. Systematický a mnohostranný zájem obou partnerů vyjadřuje obsah oficiálních dokumentů, tzv. *policy papers*, které vydává jak Evropská komise,⁴⁾ tak i čínské ministerstvo zahraničí.⁵⁾

Peking kromě toho také udržuje velmi intenzivní bilaterální kontakty s jednotlivými státy Evropské unie, zejména s těmi politicky a ekonomicky nejvlivnějšími. Například Francie připravila čínskému prezidentovi Chu Ťin-tchaovi (Hu Jintao) v lednu 2004 v Paříži pompézní přivítání u příležitosti lunárního nového roku, v jehož scénáři nechyběla ani pouliční výzdoba v čínském stylu a červeně nasvícená Eiffelova věž. Prezident Jacques Chirac vyhlásil „rok Číny ve Francii“ ve znamení série kulturních akcí a odsoudil chystané referendum na Tchaj-wanu, týkající se vztahu ostrova k pevninské Číně. Na setkání se jednalo hlavně o obchodních záležitostech, ale také o zvláštních vízových opatřeních pro skupinovou turistiku z ČLR, která umožní přístup i do většiny z ostatních států Evropské unie. Paříž také otevřeně vyzvala k ukončení zbrojního embarga do Číny.⁶⁾

Pozadu nezůstává ani Německo, v Číně tradičně jedna z nejrespektovanějších zemí světa. Německo je nejvýznamnějším evropským obchodním partnerem ČLR; Čína je zase druhým největším neevropským partnerem Německa po USA, předstihujícím Japonsko. Německo je také nejvý-

znamnějším evropským investorem v ČLR a jeho investice patří k neúspěšnějším (BASF, Bayer, Siemens, VW, BMW, Daimler-/Chrysler/).⁷⁾ Německo-čínské kulturní a akademické styky jsou vynikající, v Evropě srovnatelné snad jen s obdobnými kontakty ČLR s Velkou Británií. Také německo-čínské politické styky na nejvyšší úrovni jsou velmi časté, německý kancléř Gerhard Schröder též podporuje ukončení zbrojního embarga do Číny.

Osa Brusel–Peking

Americký znalec mezinárodních vztahů Číny David Shambaugh spatřuje v pokračujících čínsko-evropských kontaktech vznik nové významné osy v celosvětovém měřítku.

V jejím vývoji shledává šest podstatných faktorů:

- Vztahy Evropského společenství a jeho členských států (a dalších zemí mimo EHS, EU) s ČLR byly v době studené války omezeny vazbami obou stran na SSSR a USA a reagovaly na poměr sil obou supervelmocí. S rozpadem bipolární soustavy získávají evropsko-čínské kontakty nový impuls.

- Neexistence tchajwanského problému ve vzájemných vztazích.

- Žádné vojenské a strategické zájmy Evropy na Dálném východě a v jihovýchodní Asii.

- Vzájemné sblížování v názoru na americkou zahraniční politiku, která se oběma jeví hegemonisticky.

- Komplementarita ekonomických zájmů Evropy a Číny. Evropa poskytuje, co ČLR nejvíce chybí – vyspělou techniku (např. strojírenské výrobky, elektronika), technologie, kvalitu; Čína zase nabízí levné zboží s nízkou cenou práce.

- Strategický programový rámec obou partnerů ve vzájemných vztazích vycházející z dlouhodobého a propracovaného konceptu (viz zmíněné *policy papers*).⁸⁾

Pro Peking je Evropská unie ideální partner, oplývající žádaným zbožím všeho druhu, který je současně politicky přijatelný a ve srovnání s USA málo asertivní. Zatímco Evropané nebyli schopni sami efektivně vyřešit krizi v bývalé Jugoslávii, americké vojenské velení může vyslat kdykoli letadlové lodě s doprovodnými formacemi ke břehům Tchaj-wanu a vynutit si respekt. ČLR je navíc schopna prostřednictvím svých bilaterálních vztahů s jednotlivými členskými zeměmi ovlivňovat EU jako celek tím, jak získává její klíčové státy na svou stranu.

Čínské teoretické i praktické myšlení vychází z multipolární strategie v mezinárodních vztazích. Multipolarita je v globalizovaném světě obecný trend, který vyhovuje mimo jiné všem, kteří se cítí omezeni nadvládou Spojených států. Čínský model socialismu si ponechal výrazně autoritativní rysy, ale ideologicky se transformoval směrem k nacionalismu, který očištěn od marxisticko-leninského balastu umožňuje zapojení státu do vazeb globálního společenství,

zejména v ekonomické oblasti. Číňané už dávno nestojí proti Západu, ani nemají zájem vytvářet s Ruskem protizápadně orientovanou alianci. Racionální volbou je uzavření „strategických partnerství“ jakéhokoli druhu individuálně s každým (USA, Rusko, EU), s kým je to možné. Takové uspořádání udržuje proud investic do Číny a otevřené trhy pro nadbytek levného čínského zboží (členství ve Světové obchodní organizaci – WTO). Přerušením vazeb do zahraničí by pekingský režim patrně zkolaboval, v opačném případě zdárně přetrvává a země ekonomicky roste. Čína obětovala svou ekonomickou a strategickou soběstačnost a naučila se surfovat v nejistém světě, který jí skýtá kupodivu více šancí než v minulosti preferovaná izolace.

Evropa nemá důvod k účasti na strategickém zadržování Číny. Peking může libovolně poukazovat na chování Washingtonu a jeho myšlení „zamrzlé ve stylu studené války“. Tuto rétoriku častující USA jako arogantního hegemonu s násilnickými sklony Čína vydatně využívá a zdokonaluje, jak v působení na vlastní obyvatelstvo, tak i v zahraničí, kde nachází spřízněné posluchače. Číňané vystupují jako mírotvorný a komunikativní stát, kterému je trapné uchylovat se k násilným praktikám z pochybných důvodů (válka v Iráku). Peking dokonce také vyzývá prezidenta Bushe k podepsání Kjótského protokolu.

Symbióza, či nevěsta pro vampýra?

Evropané zdůvodňují svou podporu zrušení embarga argumentem, že dnešní situace v Číně je jiná, než byla v roce 1989. Tím ovšem zásadně zpochybňují legitimitu embarga vůbec, neboť k jeho uvalení přistoupil Západ po masakru na náměstí Tchien-anmen (*Tiananmen*) a následné vlně represí. Čínská vláda od samého začátku tvrdila, že sankce Západu jsou nespravedlivé, a dnešní postoj Evropské unie jí dává implicitně za pravdu, přestože v Číně nedošlo k demokratizaci režimu ani zásadnímu pokroku v ochraně lidských práv. Peking represe v ČLR zdůvodnil nutností potlačit rozvratné a protisocialistické síly, podporované ze zahraničí. Přitom se nikdy neomluvil svým občanům za použití násilí proti neozbrojeným demonstrantům, nikdo nebyl za zneužití moci potrestán, naopak – umírněný reformní tajemník Čao C'-jang (Zhao Ziyang), komunistickou stranou a médií obviněný z destabilizace země, dožil v domácím vězení a jeho pohřeb proběhl letos jen v komorní verzi pod přísnou policejní kontrolou. Když dnes Evropa – jako součást Západu – souhlasí s koncem embarga, nepřítmo přiznává, že stejně šlo jen o záminku, a nechává Spojené státy v roli snadného terče pro

pekingskou nacionalistickou propagandu. Evropa se ústupem ze své pozice v roce 1989 vzdává stanoviska, které již bude těžké znovu obhajovat, a dává ČLR možnost kontrovat nařčením z líceměrnosti. Peking si tedy v tomto ohledu může započítat morální vítězství bez velké námahy.

Problém lidských práv bude oboustranně konzultován a lze se připravit na řadu euročínských jednání a konferencí. ČLR sice v roce 1998 podepsala Mezinárodní dohodu (OSN) o občanských a politických právech (*International Covenant on Civil and Political Rights, ICCPR*), v parlamentu (*Všečínské shromáždění lidových zástupců*) však nebyla doposud ratifikována. Zůstalo tedy u gesta, čínská strana již navenek nepovažuje dialog o lidských právech za ne-

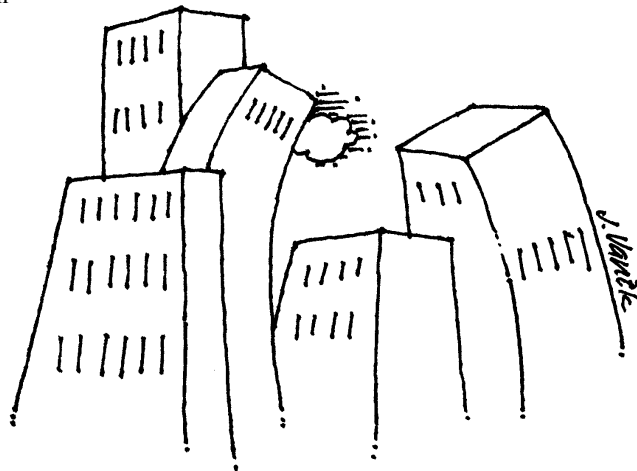
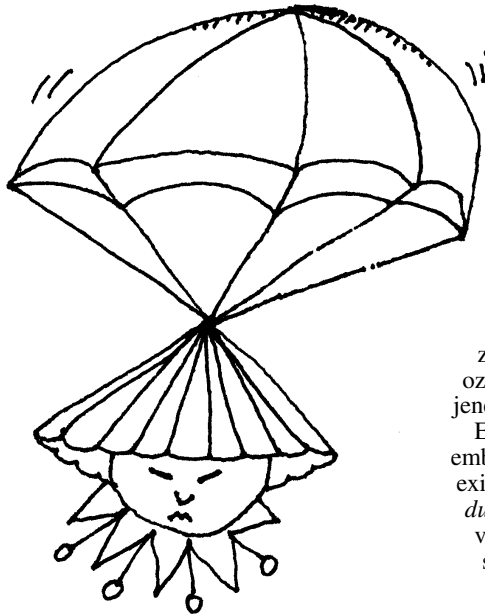
přípustný nátlak či zasahování do vnitřních záležitostí, Číňany však nemůže nikdo nutit do něčeho, co podle jejich názoru může destabilizovat čínskou společnost. Pojmu lidských práv v ČLR drtví většina obyvatelstva nerozumí a ani se o něj příliš nezajímá.

Modernizace čínské armády je pro vývozce zbraní lákadlem v řádu desítek miliard dolarů ročně, jemuž nelze odolat.⁹⁾ Po doplnění arzenálu o sofistikovanou vojenskou techniku ČLR dožene svou deseti- až dvacetiletou ztrátu na světovou špičku a její síla podle hlasů z USA dramaticky vzroste. Přitom samo Rusko, které se od 90. let stalo hlavním dodavatelem moderních zbraní do Číny (např. stíhací letouny Su, ponorky, raketová technika), si počíná selektivně a svému sousedovi neprodává své nejmodernější prostředky, případně si zachovává alespoň pozici strategického zásobovatele komponentů a poskytovatele odborného servisu.

Rychlé dozbrojení ČLR změnil nejen poměr sil vůči Spojeným státům a Rusku, ale také vůči americkým spojencům v Asii, a může podnítit další závody ve zbrojení (Tchajwan, Japonsko, Jižní Korea, Indie, některé země ASEAN). Není však také bez zajímavosti, že v současné době druhým (po Rusku) nejvýznamnějším dodavatelem pro čínské ozbrojené síly je Izrael, americký spojenec.

Evropská unie po uvolnění zbrojního embarga podmiňuje prodej zbraní do ČLR existencí souboru pravidel (*code of conduct*), jejichž dodržování je však dobrovolné a nepodléhá sankcím. Spojené státy, které na embargu trvají, nejsou samy schopny zajistit nekompromisní dodržování vlastních bezpečnostních opatření, jak dokládá tzv. *Coxova zpráva* z roku 1999,¹⁰⁾ podle níž dochází k obcházení embarga a ilegálnímu vývozu techniky s duálním využitím do ČLR a rozsáhlým aktivitám vojenské a technické špionáže. Přístup na evropský trh pak bude nepochybně novou erou čínských nákupů – přímých i zprostředkovaných, včetně ostatních metod formou civilních *joint-ventures*, nemluvě o vojenské a průmyslové špionáži.

S pořízením moderních zbrojních systémů a klasifikovaných položek se rozšiřují možnosti jejich okopírování, případně šíření do dalších zemí, nejen vůči USA, ale i Evropě ne příliš přátelsky nakloněných. Může jít i o techniku, kterou země Evropské unie z USA zakoupily, nebo dokonce společně vyvíjejí, navíc tím potenciálně vyrostou nový konkurent na světovém trhu se zbraněmi.



V úvahách Evropské unie, která ještě nemá dostatečně jednotnou a komplexní zahraniční a bezpečnostní politiku, však asi takovéto ohledy nepředstavují překážku pro jednání s čínským partnerem. Ten sám má své strategické zájmy těsněji definované, nekomplikované odlišnými názory v politickém spektru a prosazuje je diplomacií polovojenského stíhu. Evropa je svou ne soudržností, pluralitou a rostoucí lhostejností k americkým strategickým zájmům pro autoritativní pekingský režim snadným protihráčem.

Ve velkých obchodech mají Němci a Francouzi v ČLR jistě o co hrát. Model letadla A 380 firmy Airbus svádí o čínský trh tvrdý boj s americkým Boeingem, ve kterém mohou hrát roli i politické motivy. Podobně vyznívaly i snahy kancléře Schrödera o posvěcení výstavby supervlaku v Číně (zatím jen z šanghajského letiště, projekt Šanghaj–Peking prozatím stornován) a otevření továrny na výrobu Mercedesů.

Prioritám silných lobby musí ustoupit zájmy méně vlivných odvětví, k nimž patří například výrobců textilu v Evropské unii, včetně na nich závislých mimoevropských subdodavatelů. Evropská unie 31. prosincem 2004 s odvoláním na příslušnou dohodu v rámci WTO (*WTO Agreement on Textile and Clothing*) ukončila platnost kvantitativních restrikcí na dovoz čínského textilu, a čínská vláda bude na oplátku uplatňovat daň (sic) na export textilu do Evropské unie. S touto změnou evropský trh musel stejně počítat a měl téměř deset let čas na změnu strategie. Neuplynulo však po prvním lednu 2005 ještě ani první čtvrtletí a Evropská komise se dostala pod tlak textilních a oděvních lobby, protestujících proti prudkému nárůstu čínských dovozů.¹¹⁾

Obchodní deficit Evropské unie s Čínou sice nedosahuje tak astronomické výše, jako je tomu v případě USA (162 mld. USD v roce 2004; 124 mld. USD v roce 2003; 103 mld. USD v roce 2002, srv. s 34 mld. v roce 1995),¹²⁾ přesto jeho dynamika – respektive prudký nárůst – americké dimenze připomíná. Zběžný pohled na statistiku Eurostatu o obchodu EU s Čínou je v případě jednotlivých členských zemí kaleidoskopem deficitů (kromě Finska) a jejich bobtnání, celkový deficit Evropské unie zatím dosáhl 64 miliard eur, nejvíc ze všech bilaterálních bilancí EU.¹³⁾ Jiný pramen uvádí zdvojnásobení obchodního deficitu EU s Čínou za období 1999–2004 (z 33 mld. eur na 64 eur),¹⁴⁾ exportně silná Evropa však tento problém zatím zřejmě ustojí vlastním vývozem do okolního světa.

Evropští vyjednavači se nevyhnou stejným potížím jako Američané, když budou muset urgovat nekorektní obchodní politiku založenou na umělé a dlouhodobě podhodnocené *jiianu*, cenovém dumpingu, včetně porušování autorských práv a padělání ochranných značek, které čínská vláda sice postihuje, ale s nedostatečnými výsledky. Taktéž příležitosti pro zahraniční firmy menší a střední velikosti v čínském prostře-

dí dusí netransparentní a protekcionistické poměry. Vyjednané podmínky v rámci členství ve WTO bude v budoucnu nesnadné vymáhat pro přirozený odpor čínských subjektů, které se ocitnou ve znevýhodněné pozici a jimž budou nahrávat místní podnikatelské a politické lobby, nemluvě o hrozbě sociálních nepokojů. Velcí hráči, kteří se pohybují na hranici podnikatelského rizika a čínských zákonů, si však dovedou v Číně zajistit zisky, jinde ve světě těžko dosažitelné. Číňané zase vědí, co mohou v otevírající se Evropě zajímavého pořídit.

Závěr

Sledujme tedy, kdo bude mít v následujících kláních ostřejší lokty, zatímco úvahy o euro-atlantické jednotě začínají v této atmosféře vypadat jako dávné retro. Armádě Spojených států mezitím vyroste protějšek na zhruba stejné úrovni, ale ve službách mocnosti stojící na odlišných civilizačních základech než spojenec Evropa. Poměr sil v asijsko-pacifické oblasti se poněkud přeskupí a mohou se vytvořit nová ohniska napětí. Tento trend, z nějž těží autoritativní ČLR, může jít na úkor demokratického proudu v Asii, jehož bezpečnostní garance EU nic nestojí.

Uvolnění čínského trhu pro zahraniční konkurenci bude v budoucnu vytvářet tlak na pekingskou vládu a může dále podnitit již nyní rostoucí sociální nespokojenost v ČLR. Pokud by se jejím terčem staly zahraniční subjekty, dostal by čínský nacionalismus konečně věcnější, ale o to vyhocenější podobu. Dosavadní souhra obchodních a investičních zájmů nemusí trvat navěky a evropsko-čínské vztahy mohou projít i krizovými stadii, ostatně – čínsko-ruské vztahy skončily v 60. letech na pokraji války a americko-čínské strategické partnerství (1997) hned zakrátko od svého vzniku pošramotilo vzájemně demolování ambasád (1999, Bělehrad – Peking).

Číňané tradičně nemají ve světě blízké spojence, v dynastické historii, kdy se cítili být středem světa, museli a mohli spoléhat jen na sebe. Překonávání zahraničněpolitického solitérství a zažitá nedůvěra vůči cizím mocnostem v kombinaci s nezbytností vycházet v nynějším globalizovaném světě se všemi důležitými aktéry je pro čínské moderní myšlení výzvou, která může oživit i pozitivní stránky čínské povahy. Evropané se budou muset snažit, aby se Peking zase nemusel urazit – jako v dobách opiových válek a násilném vynucování koncesí na čínském území v 19. století. Svě zkušenosti si pak s odstupem mohou Evropané poměřit s kovbojsky drsnějšími Američany, ze kterých má Čína větší respekt. Momentální vzplanutí pro Čínu je vysvětlitelné počátečními sympatiemi, které později může vystřídat série partnerských hádek.

Je záhodno počítat s tím, že rozdělí vzájemně Evropskou unii od USA by v čínské strategické pozici muselo napadnout každého. Spojené státy dočasná „zrada“ Evropské unie oslabí. Washington také bude vystaven

silnějšímu tlaku průmyslových lobby pro vzdalující se trhy v ČLR, čínské straně pak variabilita možností usnadní licitaci. Pro oba západní spojence platí, že ČLR je stále autoritativní policejní režim, ovládaný lidmi vychovanými v totalitě. Peking se v budoucích krizích (jako v roce 1989) bude spíše uchylovat k silovým projevům vůči svým občanům a těm, které za ně považuje, a nelze také podcenit, že v oblastech s tradicí svého zahraničního vlivu bude vystupovat autoritativně. ČLR nemá univerzální dobyvatelskou ideologii na způsob bývalého SSSR, kterou by se Evropa mohla cítit ohrožena. Na rozdíl od kdysi totalitního SSSR je Čína schopna dosahovat svých cílů spíše nevojenskými prostředky.

furst@iir.cz

¹⁾ Murphy, David, *Best Friends, Far Eastern Economic Review*, 6. 5. 2004, str. 30.

²⁾ Materiál Evropské komise, *The EU Relations with China*, europa.eu.int/common/external_relations/china/intro/index.htm, verze z dubna 2004, únor 2005.

³⁾ Evropská komise, *Commisson Working Document, Country Strategy Paper: China* europa.eu.int, únor 2005.

⁴⁾ Evropská komise, *External relations – policy papers, aktualizace z roku 2003, A maturing partnership: shared interests and challenges in EU – China relations*. europa.eu.int/common/external_relations/china/intro/index.htm, duben 2004, únor 2005.

⁵⁾ *China's EU Policy Paper*, říjen 2003, www.fmprc.gov.cn, únor 2004.

⁶⁾ Murphy, David, *It's More Than Love*, Far Eastern Economic Review, 12. 2. 2004.

⁷⁾ Německé ministerstvo zahraničí, www.auswaertiges-amt.de, teritoriální sekce – Čína, červen 2004, přístup únor 2005.

⁸⁾ Shambaugh, David, *China and Europe: The Emerging Axis*, Current History, September 2004, str. 243–248.

⁹⁾ Pro letošní rok ČLR ohlásila nárůst výdajů na obranu o 12,6 procenta, výdaje mají v daném roce činit celkem 244,65 miliardy jüanů (1 USD = 8,27 jüanů, kurs začátkem března 2005), *Defence spending tipped to rise amid protest from Washington*, South China Morning Post, www.scmp.com, 4. 3. 2005.

¹⁰⁾ *Cox Report*, dokument zvláštní komise Kongresu zabývající se bezpečnostními zájmy státu ve vztahu s ČLR, *US National Security and Military/Commercial Concerns with the Peoples Republic of China*, 1999, www.house.gov/coxreport/, únor 2005.

¹¹⁾ Viz např. *China Anger over EU Textile Move*, BBC News, 7.4.2005. Pravidla WTO umožňují uvalení dodatečných dovozních restrikcí v případě překročení limitu 10–100 % v přírůstku dovozů. ČLR protestuje proti diskriminačnímu chování EU.

¹²⁾ Zaokrouhleno (RF) na miliardy USD, viz *Trade (Imports, Exports and Trade Balance) with China, Foreign Trade Statistics*, U. S. Census Bureau, www.census.gov/foreigntrade/balance/c5700.html, březen 2005.

¹³⁾ Materiál Evropské komise, *Bilateral Trade Relations: China*, europa.eu.int/comm/trade/bilateral/countries/china/index_en.htm, březen 2005.

¹⁴⁾ *EU – China Trade and EU Deficit – Double in Four Years*, The Epoch Times, 20. 12. 2004, english.epochtimes.com, březen 2004.

Transatlantické vztahy po znovuzvolení prezidenta Bushe

Znovuzvolení George W. Bushe americkým prezidentem v listopadu 2004 nepředstavovalo nejlepší krok k obnově silně poškozených transatlantických vztahů. Přestože si Evropa přála čerstvou kapitolu, kterou by umožňoval demokratický kandidát John Kerry v případě svého zvolení, američtí voliči se na mínění okolního světa příliš neohlíželi.

Zklamání Evropy z výsledku amerických voleb a pokračující silná nedůvěra evropské populace vůči prezidentu Bushovi a jeho vizi světa nastavily očekávání v této oblasti relativně nízko. Tento skeptický postoj je částečně založen na interpretaci americké volební kampaně a jejích výsledků. Poprvé od konce studené války se zahraniční politika stala důležitým tématem prezidentských voleb, ovšem konkrétní témata snadnému zacelení transatlantických rozporů příliš nepřispěla. Válka v Iráku a globální válka proti terorismu se staly klíčovými tématy, přičemž právě tyto otázky Evropu hluboce rozdělují.

Mnohem silnější a nezpochybnitelné vítězství (na rozdíl od r. 2002 tentokrát v počtu hlasů ve sboru volitelů i celkovém počtu hlasů) Bushe bylo navíc ihned interpretováno jako potvrzení dosavadního směru v obou těchto oblastech a jasný mandát pro její pokračování v dalších čtyřech letech.¹⁾ Evropa i Amerika se v posledním roce snažily o překlenutí rozporů z irácké krize, ale rozdíl pohledů Evropy a Ameriky na důležité otázky mezinárodní politiky přesto nadále přetrvává. Transatlantické vztahy se tedy zásadně mění, protože jim chybí nejenom sjednocující vnější hrozba z dob studené války, představovaná Sovětským svazem, ale také kompatibilní pohled na bezpečnostní prostředí a dostatečná podpora veřejnosti blízkému spolenectví na obou stranách Atlantiku. Podpora vedoucí role USA a nových priorit zahraniční politiky Bushovy administrativy je velmi slabá v celé Evropě a sílí postupně i názor, že USA mohou vzhledem ke své stávající zahraniční politice představovat pro Evropu zdroj ohrožení spíše než tradiční ochrany.²⁾

Jednostranný styl americké zahraniční politiky bude pravděpodobně pokračovat, byť se Bush může snažit ji o něco lépe prodat zbytku světa a Evropě zvláště. Tuto drobnou úpravu symbolizuje vyslání komunikační šefky jeho kampaně Karen Hughes coby nové posily State Departmentu, kde bude odpovědná za veřejnou diplomacii USA. Očekávat můžeme i vylepšení dalšího slabého místa Bushovy politiky z prvního volebního období v jednání se spojenci a partnery. Bohužel je pravděpodobné, že vyjednávání bude sice častější, jak do-

kazuje ochota nové ministryně zahraničí Condoleezy Riceové k zahraničním cestám, ale kompromisy nabídné Amerika pouze omezeně.³⁾ Dva problematické prvky Bushovy politiky se naopak příliš měnit nebudou. Prvním je instinktivní dělení na dobro a zlo vzhledem k Bushovu náboženskému přesvědčení, což vyvolává nepochopení v Evropě, která akceptuje nejednoznačnost a komplexitu světa. Druhým je pak ochota použít sílu k obraně či prosazení amerických národních zájmů i bez nutnosti širší legitimizace skrze mezinárodní instituce, pokud by ji USA nemohly snadno získat, vycházející z neochoty amerického politického systému připustit existenci jakékoli silnější vnější autority.

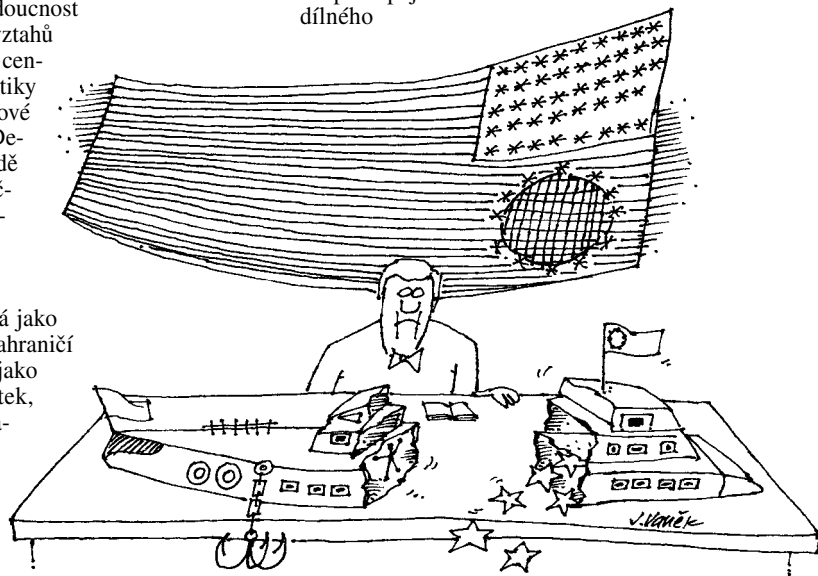
Nová administrativa a podpora šíření svobody jako nové téma

Dalším důležitým faktorem, který může ovlivnit americkou zahraniční politiku druhé Bushovy administrativy, je personální obsazení klíčových funkcí. Protože tento proces zahrnuje senátní slyšení a následné schvalování, trvá obvykle několik měsíců. Prozatím se tedy Evropané musejí smířit pouze s několika jmény, která jsou již známa. Dosavadní obrázek je pro budoucnost transatlantických vztahů a návrat NATO do centra americké politiky ambivalentní. Klíčové pozice na State Departmentu a v Radě pro národní bezpečnost (National Security Council) obsadili představitelé „realistického“ proudu (C. Riceová jako nová ministryně zahraničí a Robert Zoellick jako její první náměstek, Stephen Hadley jako nový poradce prezidenta pro otázky národní bezpečnosti). Obzvláště Riceová má

velmi blízko k prezidentu Bushovi, spoluvytvářela jeho zahraniční politiku, a dokonce v jistém smyslu i představy o okolním světě a mezinárodním systému. V tomto smyslu bude představovat skutečně „prezidentova ústa i mysl“, v každém případě mnohem věrněji nežli C. Powell v uplynulých čtyřech letech.⁴⁾ Bohužel se o tomto proudu nedá prohlásit, že by ho nutně tvořili zastánci tradiční proatlantické politiky.

Evropany jistě nepotěšilo, že své pozice bez problémů obhájili i zástupci „neokonzervativního“ proudu viceprezident Dick Cheney a ministr obrany Donald Rumsfeld. Další představitelé této skupiny byli sice přesunuti na jiné, nicméně i nadále vlivné pozice. John Bolton byl namísto náměstka ministra zahraničí navržen na velvyslance USA při OSN a Paul Wolfowitz se má stát novým prezidentem Světové banky.⁵⁾ Neokonzervativní proud nevidí v Evropě silného a spolehlivého spojence, ale spíše ji vnímá jako rezervoár spojenců, využitelných „případ o případu“ jako vhodné „nástroje“ v konkrétních krizích, se kterými ovšem Spojené státy nemusejí konzultovat důležité strategické otázky. Tento přístup k NATO coby „bedýnce na nástroje“ (NATO as a toolbox) je pochopitelně pro Evropany těžko stravitelný. Personální obsazení nové administrativy může ještě doznat dalších změn, povýšit mohou kupříkladu někteří klíčoví velvyslanci. V případě Nicholase Burnse, velvyslance USA při NATO, by to znamenalo přísun čerstvých znalostí evropského a aliančního prostředí do Washingtonu D.C.

Kromě nových (či staronových) tváří se ovšem Bush rozhodl prezentovat světu i novou ústřední myšlenkou své zahraniční politiky. Šíření svobody se stalo hlavním zahraničně-politickým tématem Bushova inauguračního projevu i zprávy o stavu Unie z ledna 2005. Tato nová grandiózní mise americké politiky ve světě by měla doplnit dlouhodobou globální válku proti terorismu.⁶⁾ Obě tato témata ovšem mají potenciál k další divergenci transatlantických vztahů. Obě témata sice Evropa vnímá jako důležitá, ale přistupuje k nim z rozdílného



pohledu. Evropané nesdílejí nadšení americké administrativy pro šíření demokracie všemi prostředky, tedy i silou, preferují spíše stabilitu a dlouhodobou podporu změn nevojenskými prostředky. Podobně i v případě boje proti terorismu nepřijímá Evropa logiku a rétoriku „války“ a použití primárně vojenských prostředků k potírání terorismu.⁷⁾

Diplomatická ofenziva

Ohledně těchto dvou klíčových programových projevů zahájila Bushova administrativa diplomatickou ofenzivu, především vůči Evropě. Do Evropy se nejprve na počátku února vydali ministři zahraničí Condoleezza Riceová a ministr obrany Donald Rumsfeld, které následoval na konci února prezident Bush na čtyřdenní (21.–24. 2.) cestě po Evropě se zastávkami v Bruselu, v Mohuči a v Bratislavě. Postupně se sešel s prezidentem Chirakem, zúčastnil se mimořádného summitu NATO, jednal s prezidenty a premiéry zemí EU a zástupci Evropské komise, s premiérem Blairem a kancléřem Schröderem a nakonec s prezidentem Putinem. Vyjádřil podporu NATO jako klíčové instituci transatlantických vztahů, byl příliš nerozváděl, zda i nadále preferuje jeho použití spíše jako základny pro budování účelových koalic. Tyto cesty přinesly spoustu úsměvů na všech stranách, vřelé přivítání veřejností na náměstí (alespoň v jednom městě – Bratislavě), přisliby korekce stylu americké politiky a detailů přesvědčování spojenců, ovšem bez zásadní změny obsahu americké politiky či připuštění možných závažných chyb v minulosti, např. během irácké krize.

Tato ofenziva částečně vychází z uznání, že Amerika Evropu potřebuje v řadě oblastí. Evropa je – jak se ukazuje od Balkánu, přes Střední východ až po Střední Asii poskytování vojáků, technických prostředků i financí – pro stabilizační operace v oblastech sdíleného strategického zájmu. Pro Spojené státy je rozhodně výhodnější, pokud ji Evropa zastoupí či doplní při prosazování demokracie a svobody tam, kde je Amerika nyní vnímána příliš nepřátelsky a kde může podpora Evropy znamenat poskytnutí legitimity pro akce USA. V ekonomické oblasti je také nezanedbatelná pokračující ochota Evropy i nadále financovat rostoucí americký rozpočtový a obchodní deficit.⁸⁾

Bužňův tým si nutnost této evropské podpory uvědomuje a ví, že taktika jasně vedení ze strany USA v očekávání rychle vytvořené jednoty spojenců může spíše přinést hluboké rozdělení Aliance a pouze několik málo spojenců jako v případě irácké krize v roce 2003.

Proto také nabídl pozitivnější rétoriku vůči multilaterální diplomacii, včetně možné shody na reformě OSN, byl omezující funkce mezinárodních institucí je nadále neakceptovatelná, především v bezpečnostní oblasti.

Výzvy k nové kapitole transatlantických vztahů

Optimisté na obou březích Atlantiku doufají, že během následujících čtyř let Bushova

druhého volebního období je možné překonat hluboké rozpory a zahájit novou kapitolu transatlantických vztahů. Jejich hlavní strategií je soustředit se na oblasti, kde již Amerika a Evropa spolupracují, nebo kde mohou úspěšně spolupracovat. Konkrétním příkladem je výzva *Transatlantic Compact*, vytvořená na půdě Brookings Institution, publikovaná krátce před Bushovou cestou do Evropy a podepsaná více než 60 respektovanými experty ze Spojených států i Evropy. Jejím ústředním mottem je výzva kromě kompromisu a společného postupu v řadě klíčových oblastí – od Iráku, přes Írán, Střední východ obecně, Čínu až po Mezinárodní trestní soud a ženevské konvence. Tento přístup zdůrazňuje, co Spojené státy a Evropa spojuje a kde již úspěšně spolupracují.

Bohužel optimistickou atmosféru kalí několik problémů a událostí, ke kterým došlo v prvních třech měsících roku 2005. Čína a její strategické postavení může představovat potenciálně závažný a symbolický rozkol v nové oblasti. Evropská unie zvažuje možnost zmírnění či zrušení embarga na vývoz zbraní do Číny, což podporují především Francie a Německo. Evropa prozatím nemá v asijsko-pacifické oblasti strategické zájmy, obranné závazky a v Číně vidí především obrovský trh a důležitou ekonomickou mocnost 21. století. Naproti tomu USA mají v této oblasti strategické zájmy i obranné závazky vůči Tchaj-wanu, Japonsku a Jižní Koreji. Podpora čínských snah o modernizaci vlastního vojenského potenciálu se tedy USA přímo dotýká a Američané vyvinuli silný tlak na EU, aby zbrojní embargo nerušila. To se jim nakonec také díky přijetí čínského antiseparačního zákona podařilo, ale závažný problém euro-amerických vztahů se tím pouze odsunul.

Druhou nečekanou ranou revitalizaci NATO se stal návrh Gerharda Schrödera na radikální reformu Aliance za pomoci „komise moudrých“, která by měla reagovat na fakt, že NATO již není hlavním transatlantickým fórem pro diskusi klíčových bezpečnostních problémů a koordinaci strategií k jejich řešení. Tento návrh i jeho premisu ihned odmítl americký ministr obrany Donald Rumsfeld i generální tajemník NATO Jaap de Hoop Scheffer.⁹⁾

Naopak pozitivním příkladem je nyní Írán jako test účinnosti evropské diplomacie. Spojené státy se rozhodly podpořit evropský přístup vyjednávání po neúspěchu vlastní tvrdé strategie. Obdobně se USA prozatím zdržely eskalace nátlaku vůči Sýrii (kde by mohla zabrat, protože Sýrie nemá prozatím odstraňující potenciál zbraní hromadného ničení) i v případě KLDK (kde naopak již minimální odstraňující potenciál funguje).

Další krize rozhodne

Podstatné rozdíly politiky Evropy a USA tedy na počátku druhého volebního období prezidenta Bushe stále přetrvávají. Rozdílný strategický přístup k hlavním bezpečnostním hrozbám současnosti je dobře symbolizován v dokumentech Národní bezpečnostní strategie USA ze září 2002 a Evropské bezpečnost-

ní strategie z prosince 2003. Zatímco analýza hlavních hrozeb je v některých bodech podobná (naléhavá hrozba terorismu a šíření zbraní hromadného ničení), v dalších se již odlišuje (darebácké státy vs. kolabující státy) a definitivně se rozchází v preferenci strategií, jak je odvracet a jaké nástroje k tomu využívat.¹⁰⁾

I přes symbolické smíření během Bushovy cesty do Evropy si obě strany do budoucna ponechaly hlouběji zakotvený jiný přístup a jiné priority. Pokud budeme vycházet z přesvědčení, že Spojené státy budou i nadále jako jediná supervelmoc určovat agendu a na ostatních (včetně Evropy) bude rozhodnutí ji buď přijmout, nebo odmítnout, je pravděpodobné, že šíření demokracie silou nebude oba břehy Atlantiku spojovat, zatímco transformace Středního východu by při kompromisním postoji mohla a boj proti šíření zbraní hromadného ničení a mezinárodnímu terorismu by měly. Skutečným testem pevnosti transatlantické vazby se ovšem nepochybně stane až další vážná krize, kdy budou přístupy Ameriky a Evropy opět jasně vyhraněné a v zásadě nekompatibilní. Bohužel další série osobních útoků mezi klíčovými státníky, vlny antiamerikanismu v Evropě a anti-europeismu v USA, obcházení struktur NATO a balancování na hraně mezinárodního práva by znamenaly konec účinného transatlantického spojení.

(psáno v dubnu 2005)

khol@ir.cz

¹⁾ Viz např. interview George Bushe pro Washington Post, „Bush Says Election Ratified Iraq Policy“, 16. 1. 2005, str. A1.

²⁾ Viz *Transatlantic Trends 2004*, dlouhodobý průzkum German Marshall Fund of the United States a Compagna di San Paolo, www.transatlantictrends.org/trends.org

³⁾ Viz Henry R. Nau, „Bush's classis conservatism“, in *IHT*, 29. 3. 2005.

⁴⁾ Pro komentáře o personálním obsazení nové Bushovy administrativy srov. např. James Lindsay: „Bush's Second Term: Major Problems, No Easy Solutions“, www.cfr.org a „Condi's Challenge“, *The Economist*, 13 January 2005.

⁵⁾ Viz např. komentář o pokračujícím vlivu neokonzervativců „Back in their pomp“, *The Economist*, 10 March 2005.

⁶⁾ Dostí odlišný plán pro úpravu zahraniční politiky USA během druhého Bushova prezidentského období nabídl John Lewis Gaddis, „Grand Strategy in the Second Term“, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 1 (January/February 2005).

⁷⁾ Pro analýzu Bushovy ústřední myšlenky šíření svobody a demokracie srov. Richard N. Haass, „Freedom Is Not a Doctrine“, *The Washington Post*, 24. 1. 2005 a James Lindsay, interview „Inauguration Speech Marks a Second 'Bush Doctrine'“, 20. 1. 2005, www.cfr.org

⁸⁾ Základní důvody spolupráce USA a Evropy rozebírá např. Dana H. Allin and Steven Simon, „America's Predicament“, in *Survival*, Vol. 46, No. 4 (Winter 2004–05), str. 7–30.

⁹⁾ Srov. Judy Dempsey „U.S. brushes off german NATO plan“, *IHT*, 14. 2. 2005 a John Vinocour „Schröder unresponsive to America's advances“, *IHT*, 15. 2. 2005.

¹⁰⁾ Viz např. Felix Sebastian Berenskoetter, „Mapping the Mind Gap: A Comparison of US and European Security Strategies“, *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 1 (March 2005), str. 71–92.

O fenoménu kavkazofobie a čečenofobie v ruské společnosti

Po skončení bipolárního rozdělení světa, když, jak se zdálo, zcela vymizel nenáviděný „dějinný nepřítel“ v podobě Spojených států, vzniklo v tomto ohledu jisté ideologické vakuum. Obraz nepřítel, ať již vnějšího, nebo vnitřního, se však v Rusku odpradáva exploatoval pro mobilizaci společnosti a přeměrování její nespokojenosti z neblahých sociálně-ekonomických poměrů směrem, který se vůdcům zrovna hodil.

EMIL SOULEIMANOV

„Je jasné, že vláda potřebuje dalšího nepřítele (nepřítel je nedílnou součástí ruského života, a dnes je tato role určena Čečencům). Bez něj totiž jen obtížně vysvětlíte, proč 60 procent Rusů žije pod úrovní bídy. Nespokojenost lidí je reálná síla. A raději ať směřuje proti Čečencům a ne na městskomy a obkomy (městské a oblastní administrace), kde teď sedí guvernéri a prefekti, ne na Kreml, který měsíce nevyplácí výplatu a zvyšuje nájemné.“¹⁾ Kromě toho to byl i „stereotyp, nepřátelského obklíčení“, který se projevil v návaznosti na rozpad SSSR a formování pocitu národního „uražení“ Rusů na bývalé sovětské „bratry“, jež nesporně vytvářel neblahodárné pozadí mezinárodních interakcí.“ Tím spíše, když se cca 25 milionů Rusů takřka přes noc ocitlo mimo hranice vlasti.²⁾ Tento jev je charakteristický pro národy s megalomanským, „imperiálním“ vědomím, pro něž bylo psychicky velmi bolestivé vypořádat se s následky náhlého a lavinovitého vývoje, během něhož přišli o hlavní zdroj sebeidentifikace – mocný stát. Podobně podmíněná krize identity se pozorovala po skončení první světové války například v posthabsburském Rakousku.³⁾

Rozdmýchání protičečenských vášní v Rusku bylo patrné s některými přestávkami a s různou mírou intenzity již na počátku 90. let a bylo podmíněno spíše domácími motivy.

Obraz nepřítel však samozřejmě nelze vytvořit na „pustém“ místě. Musí totiž zakořenit na reálném podkladě a navazovat na již přítomné negativní asociace ve společnosti. V tomto ohledu byly živnou půdou ustálené protičečenské (a širěji vzato protikavkazské) pocity, vyplývající z kontroverzních vztahů mezi Rusy a představiteli kavkazských národů v každodenním

styku. Zatímco etnické předsudky o Kavkazu a Kavkazanech měly v sovětském období pozitivní charakter, od konce 70., a zejména od 80. let začíná převládat spíše ostražitý a nedůvěřivý přístup. Romantizovaný obraz sice nebezpečného, avšak civilizací nezkaženého „svobodomyšlného horala“, vykreslený klasiky ruské literatury 19. století, byl v 50. a 60. letech minulého století definitivně nahrazen často využívaným filmovaným obrazem „mladšího bratra“. Někdy zlobivého, avšak sympatického a temperamentního „jižana“, „hrdiny-milence“ oblíbených kavkazských letovisek, jenž byl až na výjimky vnímán shovívavě a blahosklonně. O nebezpečném fenoménu lze v tomto ohledu hovořit až od konce 90. let. Důvodem byly hospodářsky motivované migrace rodáků z Kavkazu do ruských velkoměst, jež nabyly na intenzitě v 80. letech. Cizí (ruské) a neznámé (městské) prostředí, ve kterém obvykle nebyli vítáni zrovna s nadšením, kavkazské vesničany utvrzovalo v tom, že se musí nevyhnutelně spoléhat na vlastní síly. Tedy v případě, pokud si ve velké konkurenci s místními skupinami chtěli vydobýt a udržet své „místo pod sluncem“. To v nich pak ještě více posilovalo již přítomné mechanismy klanové a etnické soudržnosti a mobilizace; zanedlouho začaly mezi některými mladými Kavkazany vznikat a také prosperovat kriminální sítě, vytvářené na etnickém nebo smíšeném klanově-etnickém principu. Kriminální a obchodní činnost (obzvláště někteří rodáci ze zakavkazských republik, zejména Ázerbájdžánci a Gruzíni, kteří mohli do Moskvy a dalších ruských měst výhodně exportovat výrobky z vlastních polí – ovoce a zeleninu – zde začali monopolizovat trh, přičemž se mnohdy neštíteli udržovat uměle vysoké ceny a používat násilí k hájení svých

„práv“) ovšem nebyla nezbytnou podmínkou ke konstruování a posílení antipatií ruských obyvatel. Ty byly totiž někdy determinovány i kulturně.

Je totiž prokázáno, že v situacích (založených na reálném či nereálném základě nebo na základě etnickém či sociálně-etnickém), kdy dochází ke konfrontaci, mohou tytéž identifikační rysy, které byly původně vnímány vesměs pozitivně, nabývat výrazně negativní ráz. Hrdost se tak stává domýšlivostí, tradicionalismus zaostalostí, iniciativnost je najednou pokládána za projev drzosti, odvaha je chápána jako agrese, podnikavost jako mamonařství atd.⁴⁾ Diferenciace na etnickém základě je pak posilována zdůrazňováním skutečné či zdánlivé „různosti“ – ať se již jedná o odlišný jazyk, (vizuálně patrnou) kulturu, fyzický vzhled „cizáků“ či jejich temperament. Dokonce i výraznější gestikulace, zvýšená tonalita cizojazyčného rozhovoru a přirozená snaha cizinců držet se v cizím prostředí pohromadě je totiž považována za svým způsobem výzvu a neúctu vůči místnímu obyvatelstvu. Je smutné, že navzdory mnoha desetiletím soužití s představiteli kavkazských národů v rámci jednoho státu nedošlo k hlubšímu pochopení tradic a kultury Kavkazanů. Rusové o nich mají (stejně jako o převážně většině jiných národů bývalého SSSR) spíše povrchní a necelostvorné znalosti determinované v lepším případě patetizovaným vnímáním exotické kavkazské „symboliky“, což bylo pro sovětské období typické (hory, kinžál, krvaví msta, džigit, adat, šašlik, víno atd.), a v tom horším pak subjektivním vyprávěním o horalské „krvelačnosti“, „zákeřnosti“ a „brutaliti“.⁵⁾

Obavy ruských obyvatel posiluje i vědomí, že Kavkazani jsou „všude“ a že je jich „příliš mnoho“. „Hned obsadí celé město“, „všechno si přivlastní“ atd.⁶⁾ Tyto obavy existují i přes údaje statistik, které ukazují, že například v Moskvě, kde jsou zvláště početné komunity občanů kavkazských národů, jejich počet nepřevyšuje 1,5 procenta.⁷⁾ Tyto fobie jsou do značné míry ovlivňovány také tím, že se rodáci z Kavkazu zpravidla snaží obsazovat výnosná místa, a jsou proto často „vidět“. Navíc na nová místa prosazují své příbuzné a známé, a to i na úkor místního obyvatelstva. Na obranu svých individuálních, klanových či etnických zájmů jsou navíc nezdědka ochotni použít i hrubou sílu. Kavkazské veřejné mínění tudíž na rozdíl od toho ruského neodsuzuje úspěch a bohatství. V Rusku totiž stále platí ze sovětských dob dochovaný stereotyp, že se k bohatství nemůže nikdo dopracovat poctivou prací, což „podezřelé“ chování některých Kavkazanů v očích většiny obyvatelstva jen potvrzuje. Někdy se však fanfarónské demonstrování vlastního – reálného či zdánlivého – bohatství a majetku (u východoslovanských národů je to stále ještě spíše tabu) získaného „prá-

vem pěsti“ či vychytralým obchodováním (anebo obojím), stejně jako zdůrazňování vlastní síly a mužnosti, štedrosti hraničící s rozchazováním, tedy toho, co by se dalo označit za „džigitování“, považuje mezi rodáky z Kavkazu za prestižní záležitost a zvyšuje to jejich sociální statut. Takové chování ovšem na některé Rusy působí „drze“ a neuctivě vůči „hostitelům“. Zkrátka, podle nich Kavkazané vydělávají peníze „na jejich utrpení“, „zneužívají jejich dobrosrdečnosti“, „šidí je“, „chtějí jim poroučet“ atd. Pózování, které je pro kavkazskou kulturu (spíše tu tradiční, vesnickou) typické a je ve své podstatě neškodné, je tak místními lidmi často vykládáno zcela v jiných intencích, než bylo „původně myšleno“.⁸⁾ Lidé se rovněž chybně domnívají, že adresátem tohoto přinejmenším „divného“, přinejhorším pak „agresivního“, „urážlivého“ a „neuctivého“ chování jsou oni sami.

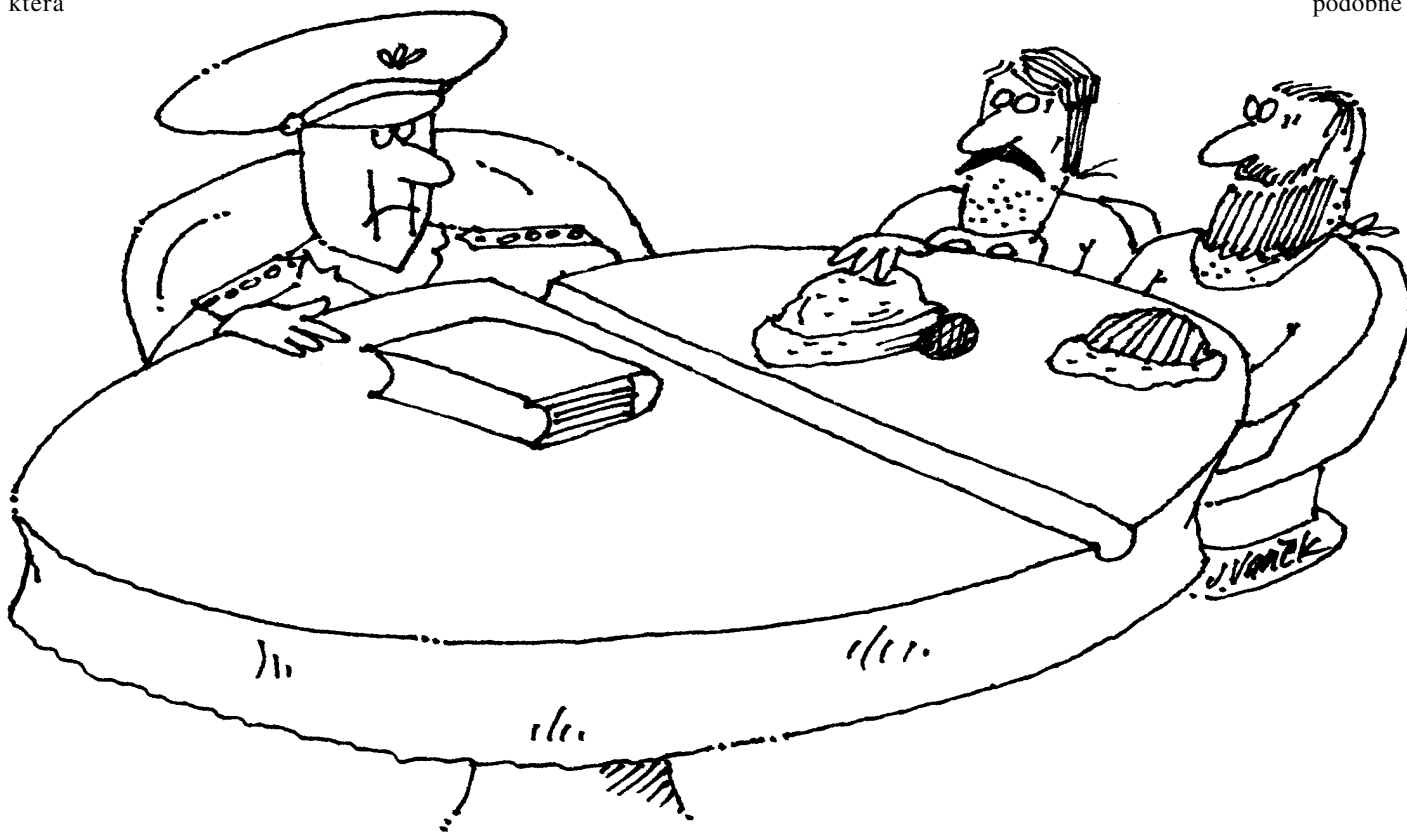
Je spíše logické, že od počátku 90. let dvacátého století to nebyly jednotlivé kavkazské národy, proti kterým byla namířena veřejná nespokojenost, ale mytologizovaná „osoba kavkazské národnosti“ (rusky *lico kavkazskoj nacionalnosti*), která kvůli záviděhodné součinnosti médií, lokálních vlád a různorodých nacionalistických uskupení získává v ruské společnosti démonické obrysy. Toto zobecňování je spíše zákonitým jevem, neboť se etnická nesnášenlivost zpravidla nesoustřeďuje na konkrétní národ, ale na některou (regionální) pospolitost, která

se liší od vlastní etnické skupiny zdánlivě stejným antropologickým vzhledem, stereotypy chování, „cizím“ a nepochopitelným jazykem atd. Socioložka Z. Sikevičová zdůrazňuje, že „obyvatelé Petrohradu si na ulici všimají nikoli Ázerbájdžánců nebo Čečenců, ale osob kavkazské národnosti, neboť rozlišovat jednotlivé příslušníky národů Kavkazu podle vzhledu je pro drtivou většinu Rusů nemožné“.⁹⁾

Výzkumy veřejného mínění ukazují, že v Rusku má xenofobie od poloviny 90. let výrazně protikavkazský rozměr, byť čas od času kolísající, zatímco podíl „tradičních“ Židů se snížil na „rekordních“ 2–4 procenta.¹⁰⁾ Xenofobie a etnofobie však – obecně vzato – představují v současném Rusku skutečný problém: na dotaz „představují nyní představitelé *neruských národů*, kteří pobývají na území Ruska, pro tento stát hrozbu?“ kladně odpovědělo cca 55 procent respondentů.¹¹⁾ Společenský vývoj druhé poloviny 90. let nakonec přivodil razantní nárůst počtu ultranacionalistických a rasistických organizací – vynořilo se i mnoho neofašistických hnutí, jejichž přítomnost začala být v Rusku teprve počátkem 90. let čímsi nemyslitelným. Terčem jejich čím dál častějších útoků se mohou teoreticky stát všichni, kteří nemají dostatečně „slovanský“ vzhled. Obvykle jsou však namířeny proti černochům, rodákům z blízkovýchodních a asijských zemí, „černým“

(jak jsou nazýváni Kavkazané), „Asiatům“ či „šikmookým“ (jak jsou nazýváni mj. obyvatelé Střední Asie) aj.¹²⁾ V postsovětských společnostech, kde došlo k redukci ustáleného „komunistického“ systému hodnot a občanské hodnoty se ještě nestabilizovaly v plné míře vyprofilovat, zůstává etnicita nejdostupnější formou skupinového sebeuvědomění. V situacích společenské nejistoty, a dokonce ohrožení pak ve všech lidech potenciálně přítomný konstatačně-diferenční princip („my“ – dělníci, chudí, Římané, Italové – „oni“ – obchodníci, bohatí, Londýňané, Angličané) získává etnický základ. Význam veškerých jiných než etnických identifikací v masovém vědomí klesá nebo za rozvinutější fáze etnické konfrontace, způsobené násilným jednáním a krveprolitím, zcela mizí. „My“ jsou Rusové a vnímají se jako „oběti“. Zatímco „oni“ jsou Čečenci, resp. Kavkazané, tedy „agresori“. Etnická identita, nikoli tedy třídní či regionální, se tak stává jediným srozumitelným mechanismem skupinového sebeuvědomění. Jedině ona vytváří v jedinci pocit jistoty, neboť mu umožňuje přimknout se k najednou zdánlivě monolitnímu uskupení „našich“. V takovém okamžiku se totiž zdá, že pouze ti „naši“ jsou schopni, ale hlavně ochotni ubránit před „nimi“ (v podstatě před každým představitelem znepráteného etnika) osamocěného jedince.

Z. Sikevičová se domnívá, že formování negativistických paradigmat v mezietnické komunikaci je pravděpodobné



a snadné zvláště „v případě systémové sociální krize, která způsobuje ztrátu psychologické odolnosti a následně vytváří pocit národní ‚poníženosti‘ a ‚urazenosti‘. Právě tyto důvody vedou ke způsobu, jakým Rusové vnímají různé etnické fobie, včetně kavkazofobie s jejím charakteristickým obrazem ‚nepřítele‘. Ten je zplozen ani ne tradičními předsudky (jako například v případě antisemitismu), jako spíše sociálně-ekonomickou neuspořádaností a sociopatií.“¹³⁾ Tento neutěšený stav dokresluje skutečnost, že negativní názory vůči rodákům z Kavkazu převládají mezi mládeží ve věkovém rozmezí 18 až 25 let (cca 70 procent), kdežto starší lidé – nad 55 let – u kterých jsou vzpomínky na staré časy ještě čerstvé, jsou vůči nim o poznání tolerantnější (méně než 40 procent). Je symptomatické, že ve stabilních společnostech tomu bývá zcela opačně: právě mladiství, nikoli starší, mají tendenci k nexenofobním reakcím. Není náhodné, že počátkem 90. let, v éře „velkých očekávání“, byla nejtolerantnější složkou ruské společnosti právě mládež. „Krizový stav společnosti a rozklad symbolického světa dezorientovaly zvláště mládež, která usiluje o zřetelné a přitažlivé ideály, jejichž absence je pak nutí volit sociální agresi.“¹⁴⁾

O vytváření protikavkazských nálad v ruské společnosti se – ať již vědomě, či nikoli – zasloužila zvláště média. Obyvatelé Ruska snad ještě dlouho nezapomenou na moskevského starostu Lužkova, který před zříceninami obytného domu na Kaširské ulici rozhodně určil viníka, aniž by počkal na rozhodnutí soudu: „To je čečenský terorismus.“ Neméně slavné je rčení Putino. Tehdejší ministerský předseda proto, aby podtrhl svou rozhodnost potrestat někoho a za jakýchkoli okolností viníky explózí v Moskvě, slíbil, že teroristé budou likvidováni všude, včetně záchodů: „Najdeme-li (teroristu) na záchodě, zlikvidujeme (ho) tam.“ Tři roky předtím byl ovšem šéf rozvědky M. Barsukov ve svém projevu ještě nekompromisnější, když před televizními kamerami „ztotožnil“ počínání S. Radujeva a jeho kumpánů s přístupem celého národa: „Všichni Čečenci jsou bandité, zloději a vrazi.“ Obdobné výroky vládních činitelů, politiků či významných osobností veřejného života nejen ve vztahu k Čečencům a Kavkazánům, ale i ve vztahu k představitelům jiných národů, jsou velmi populistické a senzacechtivá média je bez váhání šíří. Ke zlepšení beztak komplikovaných mezietnických vztahů v Rusku však bezpochyby nepřispívají. Mnohým čistě kriminálním činům, které bývají součástí všedního dne, je pak často zbytečně přikládán etnický rozměr v případě, že mezi jeho účastníky patří rodáci z Kavkazu. Tato skutečnost ještě více zesiluje pocit ohrožení u většiny obyvatelstva a legitimizuje v něm touhu po pomstě. V tomto ohledu nemůže překvapovat nevládné jednání

s představiteli kavkazských národů v práci, na ulici, ve škole, ve státních orgánech, ve sféře služeb a jinde.

Z. Sikevičová na základě obsahové analýzy zpráv o kriminálních činech v petrohradských médiích upozorňuje, že „v případech, kdy je z kriminálního činu podezřán Kavkazán, uvádí se vždy jeho národnostní příslušnost. Když se však zdá, že zločinec je někdo jiný – a nemusí to být nutně Rus, ale třeba i Ukrajinec nebo Tatar – jeho etnický původ bývá zmiňován jen zřídka.“¹⁵⁾ Emil Pain v této souvislosti hovoří o všeruském fenoménu. Pain zmiňuje údaje protidrogového oddělení při Ministerstvu vnitra Samarské oblasti, které roku 2001 referovalo o 4959 zadržených s podezřením na účast při pašování drog a obchodu s nimi. Zatímco v oficiální zprávě se poukazuje na „zvlášť“ vysoký podíl Romů, Tádžiků a Ázerbájdžánců mezi zadrženými, což přirozeně vytváří dojem, že jsou v početní převaze vzhledem k zástupcům jiných národností, po bližším prostudování materiálu se dá zjistit, že mezi zadrženými (jejichž vina není však ještě potvrzena soudem) je 50 Romů, 39 Tádžiků a 26 Ázerbájdžánců. Celkem tedy činí počet představitelů zmíněných tří etnických skupin 2,3 procenta.¹⁶⁾

Tento přístup zůstává však samozřejmě mimo pozornost většiny obyvatel, kteří i nadále pěstují představu řádění všudypřítomné „kavkazské mafie“. Je pravda, že zvýšená kriminalita v zemi se nezřídka vysvětluje protiprávní činností „osob kavkazské národnosti“ nebo se na to alespoň „takticky“ naráží. Samotný ministr vnitra Boris Gryzlov však roku 2002 zdůraznil, že z 21 etnických organizovaných kriminálních uskupení působících na ruském území funguje pouze 7 na etnickém základě (i ty nejsou tedy nutně kavkazské).¹⁷⁾

Zvláště rozšířené jsou protikavkazské nálady v ruských provinciích, kde „kavkazskou problematiku“ úspěšně používají místní gubernátoři jako „hromosvod“ pro odvedení veřejné nespokojenosti od aktivit vlastních či spřízněných (semi)kriminálních skupin, resp. od kritických sociálně-ekonomických poměrů.¹⁸⁾ Protestní nálady jsou mnohem výraznější, když se ve zprávách o kriminálních případech vyskytuje „etnický“, zpravidla kavkazský, podtext. Specifický patriotismus obyvatel někdy sahá tak daleko, že v poměrně běžných střetech mezi „slovanskými“ a „kavkazskými“ organizovanými kriminálními skupinami po celé zemi Rusové oddané fandí „svým chlapcům“, tedy gangsterům, kteří někdy bývají napojeni na oblastní či guberniální administrativu.

Podíváme-li se na to velmi zjednodušeně, dalo by se říci, že v představách průměrného ruského občana je v posledních dobách „Kavkazán“ asociován s kriminalitou a protiprávní činností obecně ve stejné míře, jako je s nimi v představách Středoev-

ropanů asociován rusky hovořící člověk (obyvatel zemí bývalého Sovětského svazu).

O spíše umělém než reálném mytologizovaném obrazu „osob kavkazské národnosti“ a o medializované nenávisti vůči nim svědčí skutečnost, že „odpor vyvolávají nikoli konkrétní národy Kavkazu, ale všechny kavkazské národy obecně. Čečence nepříznivě vnímá 8,4 procenta obyvatel Petrohradu (průzkum se prováděl na jaře 1999 – pozn. E. S.), Ázerbájdžánce 8,3 procenta, Gruzíny 3,2 procenta a Armény 3,0 procenta, celkem jsou „osoby kavkazské národnosti“ nesympatické 70,7 procenta respondentů.“¹⁹⁾ O recipročním charakteru etnických fobií svědčí i to, že představitelé nejméně tolerovaných národnostních menšin – tedy Armény, Ázerbájdžánci, Gruzínci, Osetínci, Dagestánci, Čečenci aj. – mají na chování vůči svým národům jasný názor. Mají dojem, že se k nim Rusové chovají bezdůvodně nevládně, ba dokonce agresivně.²⁰⁾ Zajímavé je rovněž to, že „rozdíl mezi ruskými a středoasijskými publikacemi na toto téma (pašování drog a obchod s nimi – pozn. E. S.) spočívá pouze v tom, že role hlavního distributora drog, která je v Rusku připisována Ázerbájdžáncům, Tádžikům nebo Romům, v jiných zemích patří naopak Rusům“. Samozřejmě se stejnou mírou pravdivosti.²¹⁾

Od poloviny 90. let obsazují čelné pozice protikavkazských nálad přirozeně Čečenci. Výše uvedené údaje však ukázaly, že v první polovině 1999 k Čečencům počítávalo odpor pouze 8,4 procenta dotázaných, což nelze zdaleka považovat za absolutní indikátor. Všeruské centrum výzkumu veřejného mínění však záhy po teroristických výbuších zaregistrovalo, že 64 procent obyvatel Moskvy se vyslovilo pro násilné vystěhování Čečenců z hlavního města, tedy fakticky pro etnickou čistku, a 68 procent souhlasilo s tvrzením, že vztah vůči Kavkazánům se podstatně zhoršil. Právním aktem, který fakticky ospravedlňuje teror vůči cizincům v Moskvě, bylo nařízení č. 1007-RM Moskevského magistrátu ze 13. září 1999 *O neodkladných opatřeních k zabezpečení pořádku registrace občanů, prozatímně pobývajících v Moskvě, zvláště pak výnos moskevské vlády č. 875 z 21. září O přijetí prozatímního řádu odsunutí osob, zlovně (!) porušujících pravidla registrace, mimo hranice Moskvy do míst jejich trvalého pobytu. Později byly podobné – mnohdy rezolutnější – direktivy vydány v řadě oblastí Ruské federace. I když k očekávaným etnickým čistkám a masovým „vendetám“ proti rodákům z Čečenska a Kavkazu po zářijových událostech nedošlo, policejní úřady a obyvatelstvo si tyto právní akty vyloženy jako zelenou pro dosud nevídanou eskalaci diskriminačního jednání a agresivní xenofobie. I dnes, kdy vášně ochlad-*

ly, představují tyto a podobné právní akty stejně jako ustálené společenské náklady jedinečnou příležitostí pro vydírání Čečenců, Kavkazanů i představitelů mnoha jiných „neruských“ národů pobývajících na území federace ze strany orgánů, které mají na starost zajišťování obecního pořádku. Salam Daujev, lídr veřejně-politické organizace Nochčimochk, v říjnu 1999 prohlásil: „V Moskvě se situace Čečenců nesmírně ztížila. Všechny nás začínají považovat za zločince... Po těch strašných explozích začaly masové prohlídky prostor, které si pronajímají Čečenci. Mnohé policejní úřady byly zavaleny příslušníky tohoto národa, jako kdyby pouhá příslušnost k této národnosti apriorně vylučovala presumpci nevinu.“²²⁾

Je známo, že hybnou silou (nejen) etnopolitické mobilizace je nenávisť vůči nepříteli a intenzivní pocit fyzického ohrožení. Jsou-li u značné části populace takové pocity přítomny, lze přinejmenším očekávat, že armáda bude ochotna bojovat, společně válku přijme a že politické vedení alespoň v této vrcholné mobilizační fázi (která se však může časově protáhnout a může se za pomoci obratných zásahů politického vedení pravidelně „aktualizovat“) získá veřejné pochopení pro „zavedení pořádku“ nejen na bitevním poli.

K různým všedním zprávám se hojně přidávaly zprávy politické. Šlo například o (nezřídka podložené) zprávy o represích proti etnickým Rusům v Čečensku v letech 1990/1991–1994, které vládní orgány účelně nadsazovaly, aby je využily pro zesílení protičečenských a militaristických nálad a ospravedlnění války. Protičečensky naladěné veřejné mínění ovlivňovaly i teroristicko-kriminální či teroristicko-diverzní útoky zločinců či diverzantů čečenské národnosti v ruských městech (1994, 1995), těžce nesená porážka v čečenské válce (1994–1996), ale i stále častější případy únosů lidí – někdy i pracovníků humanitárních organizací, stavebních dělníků, inženýrů a novinářů, kteří neměli s válkou nic společného a v meziválečném Čečensku se s nimi zacházelo brutálně. Nutno přiznat, že pro své špatné renomé v ruské společnosti udělali dost i samotní Kavkazané. A v meziválečném období totéž udělali i Čečenci. To zřejmě poskytlo lordu Russellu-Johnstonovi, předsedovi parlamentního shromáždění EU, který byl Kremlm mnohokrát obviňován z přečesčenského přístupu ke konfliktu, důvod k tomu, aby rozladěně konstatoval, že „ted jíž toho kriminálního charakteru režimu v Čečensku a o kompletním kolapsu ekonomických a sociálních struktur víme podstatně víc...“²³⁾

Synonymem pro „Čečence“ (do jisté míry i „Kavkazan“) se v postsovětském vědomí obyvatel Ruské federace stala substantiva „bandita“, „terorista“, „extremis-

ta“, „separatista“, respektive – zvláště v případě rodáků z jihokavkazských zemí – „nekalý obchodník“. Tato sémantická klišé se vyskytovala a stále ještě vyskytují v nesčetných rozhlasových a televizních pořadech, novinových článcích a knižních publikacích. To však představuje jistě nebezpečí i kvůli vysoké inerční odolnosti, která tzv. etnickým fobiím umožňuje udržovat se v masovém vědomí dokonce i po vymizení reálných politických příčin, jež stály u jejich zrodu.

emilsouleimanov@yahoo.com

(Tento text navazuje na autorovu knihu o rusko-čečenském konfliktu, která bude vydána v pražském nakladatelství Public History v květnu 2005.)

¹⁾ Minkin, A.: Žurnalisty v čečenskoj vojne: fakty, dokumenty i svidetelstva, Moskva, 1995, str. 89.

²⁾ Sikevič, Z.: Etničeskaja neprijazn' v massovom soznanii rossijan, in: Neterpimost v Rossii: staroje i novyje fobii, Moskva 1999, str. 104.

V tomto ohledu lze konflikt v Čečensku do jisté míry považovat za případ tzv. řízených konfliktů (managed/managable conflicts).

³⁾ Horowitz, D.: Ethnic Groups in Conflict, Los Angeles 1985, str. 95, str. 105–131, str. 174–157, str. 166, str. 169, str. 171–182. Viz též Hobsbawm, E.: Ethnicity and Nationalism in Europe Today, in: Anthropology Today, 1992, Vol. 8, č. 1.

⁴⁾ Je zajímavé, že existence zvýšené kriminality v Čečensku („čečenské mafie“) byla v ruském národním vědomí a indirektně i v oficiální rétorice hojně považována pro diskreditaci myšlenky čečenské nezávislosti a později pro ospravedlnění invaze. Valerij Tiškov o této skutečnosti v období Dudajevovy nadvlády v roce 1995 psal: „Nesouhlasím s představou jakéhosi „Medelinského kartelu“ neboli kriminální zóny, kterou prezidentovo [Jelcinovo] okolí vnucuje společnosti. Je to zjevná snaha ospravedlnit čečenskou válku [...] Je to ale ve skutečnosti mýtus. Kriminalita mezi Čečenci není v žádném ohledu vyšší než mezi Gruzíny a Rusy v Moskvě... I tam [v Čečensku] se páchalo hodně zločinů, to je fakt. Ale v Rusku, nebo dokonce v Moskvě, copak je to tu úplný mír a klid?“ (Citováno podle Dunlop, J.: Russia Confronts Chechnya. Roots of a Separatist Conflict, str. 133). Pravda, nikdo v Moskvě zřejmě neuvažoval vystavit koberecům náletům ruskou metropoli nebo „hlavní město ruského kriminálu“ Petrohrad.

⁵⁾ Podrobněji viz např. Karpenko, O.: Kak eksperty proizvodjat „etnofobiju“, analýza Centra sociologičeskich issledovanij, viz online verzi: www.indepsores.spb.ru/library/karpenko.doc (staženo 10. 9. 2004).

⁶⁾ Moskva v cifrach s načala veka do našich dnej (statistický sborník), Moskva 1997.

⁷⁾ Už v 60. a 70. letech minulého století se ustálily takřka folklorní obrazy kavkazských *gastar-beiterů*, hojně používané ve filmech kinematografických studií zejména jihokavkazských republik: mladý muž ze zapadlé (horské) kavkazské vesnice přijíždí do (ruského či republikového) města, ubytuje se u jíž téměř zapomenutého příbuzného, který sem přijel před 20 lety a podařilo se mu vystudovat a oženit se s místní dívkou (například s Ruskou), sehnat si práci a zabydlet se. Zajímavá je komunikace mezi tímto tradičním vesničanem a jeho modernizovaným městským příbuzným, který mu zpravidla sežene nekvalifikovanou, tedy

velmi namáhavou práci, jíž se vesničan věnuje několik měsíců, přičemž se v cizím a nezvyklém městském prostředí ocitá v nejrůznějších nesnážích, jež jsou vzhledem k jeho výbušnému, ale důvěřivému charakteru nezřídka i nepřijemné. Pokud se mu tedy podaří vyhnout se vězení, ke konci svého pobytu uspořádá na počest svých nových městských kamarádů bohatou hostinu. Po několikadenním flámování, na kterém bez váhání utratí takřka všechny své těžce vydělané úspory, se vrátí do rodné vesnice, po které se mu nesmírně stýskalo, nesmírně spokojený se svým výkonem. Mezi ruským a kavkazským vnímáním tohoto příběhu je však veliký rozdíl: zatímco Rusovi připadá chování Kavkazana, jehož navíc považuje za méněcenného, často „divné“, „nechutné“ či přinejmenším „neskromné“ a bude ho vnímat prizmatem etnicity (a i regionalistické „kavkazanství“ je v tomto ohledu bráno jako svým způsobem etnicita), obyvatel kavkazského města stejné chování ohodnotí podle škály „hory-rovina“ či „vesnice-město“. Nelze si nepovšimnout i typicky kavkazského pózování mladých Čečenců se zbraněmi, v papachách a se zelenými pásky kolem čela před objektivy televizních kamer v předvečer nebo v průběhu první rusko-čečenské války.

⁸⁾ Sikevič, Z.: O Kavkaze i „kavkazofobii“, rosbalt.ru, 1. 11. 2002.

⁹⁾ Načadžhan, A.: Etnopsichologija, Moskva 2004, str. 268–273.

¹⁰⁾ Gudkov, L.: Dynamika etnofobij v Rossii poslednego desjatiletija“, příspěvek na konferenci Národnostní menšiny v Ruské federaci, Moskva – červen 2003.

¹¹⁾ Viz například referát Human Rights Watch The Rise of Xenophobia in Russia, online verze: www.hrw.org/reports98/russia/srusstest03.htm#P113_18515. Viz tamtéž: www.hrw.org/reports98/russia/srusstest03.htm#P420_102019 (staženo 5. 11. 2004).

¹²⁾ Sikevič, Z., Etničeskaja neprijazn'..., str. 100. Další ruská specialista uvádí, že „poklesu potenciálu já“ přispívá anomie, nejistota, chaos ve společnosti. Množství slabých a nejistých v sobě „já“ začíná usilovat o silné „my“. V krizových společenských dobách se individuum ve snaze najít oporu a vyváženost pokouší přesněji vymezit sociální a psychologické hranice své existence. Dostává se tedy ven za rámec svého „já“, jelikož samo sebe ztotožňuje s nějakým společenstvím či skupinou. Rozšířením individuálních hranic ve své nové [skupinové] identičnosti se snaží dosáhnout klidu a vyváženosti. A pokud se společenost zdá jako bezmocná, etnická skupina jí poskytuje pocit jistoty. V polokulturní společnosti v krizových dobách jejího vývoje se právě etnicita stává hlavním nástrojem, jehož pomocí se skupině daří vyvrtnout si nejvíce zřetelné a spolehlivé, tedy etnické, hranice.“ Soldatova, G.: Etničeskoje samosoznanije i etničeskaja identičnost. In: Psichologija mežetničeskogo naprjažennosti, Moskva 1998, str. 58.

¹³⁾ Sikevič, Z.: O Kavkaze...

¹⁴⁾ Sikevič, Z.: Etničeskaja neprijazn'... str. 106.

¹⁵⁾ Pain, E.: Nacionalnyje osobennosti narkotorgovli v Rossii: mify i realnost, in: Družba narodov 2002, č. 12.

¹⁶⁾ Pain, E.: Etničeskaja specifika...

¹⁷⁾ Viz např. Djatlov, V., Kavkazcy v Irkutske: konfliktogennaja diaspora, in: Neterpimost v Rossii: staroje i novyje fobii, Moskva 1999.

¹⁸⁾ Sikevič, Z., Sociologija i psichologija nacionalnych otnoženij, Petrohrad 1999, str. 127.

¹⁹⁾ Načadžhan, A.: cit. op., str. 271.

²⁰⁾ Pain, E.: Nacionalnyje osobennosti...

²¹⁾ Kommersant, 7. 10. 1999.

²²⁾ Nezavisimaja gazeta, 21. 1. 2000.

²³⁾ Pain, E.: Počemu pomolodela ksenofobija. O masštabach i mehanizmach formirovanija etničeskich predrassudkov, in: Nezavisimaja gazeta, 13. 10. 2003.

Churchillova řeč ve Fultonu a její ohlas v naší společnosti

V březnu letošního roku tomu bylo přesně 59 let, co někdejší britský premiér sir Winston Leonard Spencer Churchill (1874–1965) pronesl svůj slavný projev ve Fultonu (USA).¹⁾ Stalo se tak 5. března 1946 za přítomnosti amerického prezidenta Harryho S. Trumana (1884–1972) ve Westminsterské koleji při příležitosti udělení čestného doktorátu.

MICHAL PEHR

Jeho projev bývá tradičně označován za počátek studené války.²⁾ Žádný výkladový slovník nebo encyklopedie moderních dějin, která pojednává o studené válce, neopomine zmínit tento proslav a případně ještě ocituje známý Churchillův výrok o železné oponě. Tím však zpravidla znalosti o této události končí. Cílem tohoto článku je popsat jeho projev, a hlavně se blíže zabývat tím, jak na jeho slova reagovala naše veřejnost.

Churchill hovořil ve Fultonu jako soukromá osoba, a tak si mohl dovolit říct mnohé. Bylo to navíc v době, kdy již půl roku nebyl britským premiérem. Jak známo, vyhrál totiž válku, ale prohrál volby. Ve svém projevu tak nemusel tolik hledět na diplomatický protokol a koneckonců, jak sám přiznával, chtěl podat co nejvěrnější obraz události.

Ve svém projevu se zabýval především poválečnou situací. Evropa a svět stály tehdy v mezinárodní politice před závažnou otázkou: jak dál? Spojencům (USA, SSSR, Velká Británie a další) se podařilo zvítězit, ale jejich spojení bylo jen účelové a nyní se pod vlivem ideologických rozdílů rozpádalo. Nikdo si to ovšem nechtěl připustit.

Proto Churchill ve svém až patetickém projevu vyzval k užšímu spojení mezi Velkou Británií a Spojenými státy. O americkém lidu hovořil jako o spřízněném národu. Vyzýval, aby se politika anglosaských národů napříště řídila „stálostí ducha, vytrvalostí na cestě k vytčenému cíli a vznešenou prostotou rozhodnutí“. Cílem politiky má být podle něho „bezpečnost, blahobyt, svoboda a pokrok všech domovů a rodin všech mužů a žen ve všech zemích“. Aby se tohoto stavu dosáhlo, musí mezinárodní politika „chránit před dvěma mocnými bandity – Válkou a Tyranií“. Pokud mocní bandité nemají škodit, musí se udělat několik opatření. První viděl ve zřízení Organizace spojených národů. Podle jeho soudu se mělo za-

jistit, aby její činnost přinášela výsledky a nezměnila se „v kohoutí arénu u paty babylonské věže“. Proto OSN musí mít pravomoci a vojenské jednotky k dosažení mírových cílů. Jedním dechem ovšem varoval, že USA a Velká Británie nesmějí nové organizaci svěřit vojenská tajemství. Bylo by totiž nebezpečné, kdyby se tyto informace dozvěděl „komunistický nebo neofašistický stát“. Výsledkem by podle něho mohla být nesvoboda dosud svobodných států.

Tím se dostal k druhému problému, a tím je tyranie. Ve svém projevu upozornil, že jsou státy, kde je prostým občanům vnucována nejrůznějšími formami kontrola všemocného státu. Úkolem podle Churchilla je nezasahovat do vnitřního vývoje těchto zemí, ale neohroženě hlásat „vznesené principy svobody a lidských práv“. Věřil totiž, že pokud se odstraní tyranie spolu s válkou, pak dojde k blahobytu. Cestu k jejímu odstranění viděl v anglo-americkém spojení, které podle jeho soudu není v rozporu s cíli OSN. Svůj názor odůvodňoval biblickým: „V domě mého otce je mnoho příbytků.“

Vznik spojení obhajoval myšlenkou, že prevence je lepší než léčba, a je nutné být připraven na všechno. Nikdo totiž neví, jaké jsou cíle sovětského Ruska, a pokračoval s tím, že Evropa je rozdělena železnou oponou. „Od Štetína na Baltu po Terst na Jadranu byla celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť a Sofie, všechna tato proslulá města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou, a všechna jsou vystavena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale...v mnoha případech rostoucí míře ovládnutí z Moskvy... Téměř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde s výjimkou Česko-

slovenska, neexistuje skutečná demokracie.“

Ve svém projevu připomněl i ostatní západoevropské země, kde měli komunisté silný vliv (Francie, Itálie). V takto budované Evropě nemůže nastat trvalý mír a je zapotřebí dosáhnout nové změny vztahů. V této souvislosti upozornil také na nebezpečí konfliktu. Zároveň ovšem dodal, že odmítá představu, že nová válka je nevyhnutelná. „Nevěřím, že Sovětský svaz touží po válce. Touží jen po plodech války a po neomezeném šíření vlastní moci a ideologie.“

Na základě této úvahy pak formuloval cíle mezinárodní politiky, které se vlastně držel západní svět po dlouhá desetiletí – zabránit válce a budovat podmínky pro vytvoření svobody a demokracie. Těchto dvou cílů mohly západní země podle Churchilla dosáhnout jedině tehdy, kdyby nezavíraly před problémy oči a vybudovalo se pevné vzájemné spojení, které jim zaručí neporazitelnost. Jinak by Západ čekala katastrofa. „Na základě toho, co jsem za války spatřil u našich ruských přátel, u spojenců, jsem přesvědčen, že nic neobdivují tolik jako sílu a k ničemu nechovají menší úctu než k slabosti, především vojenské.“ Jako třetí krok k tomu, aby nedošlo k válce, uvádí, že je nutné se snažit o upřímné „dorozumění s Ruskem“ pod záštitou OSN.

Jinými slovy, tady Winston Churchill řekl, že Evropa je rozdělena na dva bloky. Jeden je demokratický Západ a druhý je komunistický nesvobodný Východ. Jejich problémy se ovšem nevyřeší válkou, ale konkurencí. Raymond Aron shrnul tuto situaci ve výstižné formulaci „Mír nemožný, válka nemyšlitelná“.

Je pochopitelné, že Churchillova řeč vyvolala obrovskou pozornost. Mluvil totiž o tom, co mnozí tušili a věděli, jenže se báli o tom veřejně hovořit. Je zajímavé v této souvislosti pozorovat reakce ve světě. Nejvíce podráždění byli pochopitelně komunisté, kterým se vůbec nehodilo, že někdo takto veřejně hovoří o jejich cílech a plánech. Navíc to bylo od osoby, kterou nešlo zcela ignorovat. A tak komunisté proti této řeči protestovali, zatímco demokraté přemýšleli o jejím obsahu a mnozí měli pocit, že jeho slova jsou příliš pesimistická. Nejosťřejší na projev bývalého britského premiéra zareagoval pochopitelně Stalin a sovětská novináři. Ten se svou odpovědí delší dobu váhal, a proto uveřejnili v Moskvě zprávu o projevu se značným zpožděním. Byla to přece jenom první otevřená roztržka mezi spojenci, ale odpověď stála nakonec za to. Dne 13. března 1946 byl zveřejněn Stalinův rozhovor s redaktorem deníku Pravda, ve kterém mimo jiné řekl, „účelem této řeči bylo zasít rozkol mezi spojeneckými národy“. A dál si ještě přisadil, když prohlásil: „Churchill nyní zaujal roli podnětovatele války.“³⁾ Ostatní komunisté si také

přisazovali a někteří dokonce Churchilla srovnávali s fašisty.⁴⁾ Naopak britská oficiální politika se Churchilla zřekla a zdůrazňovala, že tento projev s nikým nekonzultoval a že hovořil jako soukromá osoba. Velmi podobné reakce byly u nás v Československu. I u nás byl svět rozdělen na dva tábory (komunisté a demokraté). Zemský odbor bezpečnosti, který byl v komunistických rukách, hlásil ministrovi vnitra Václavu Noskovi, že Churchillova řeč „působila na vzdělanější vrstvy obyvatelstva... a vytvořila zvláštní psychologický stav, kterému by mělo být obrátným novinářským způsobem čeleno“.⁵⁾ Tato řeč měla podle jejich názoru pomoci v zápase proti komunistům i v Československu. Svá tvrzení opírali o názory pražských burziánů, podle nichž je jeho řeč počátek mezinárodních opatření vůči „rozpínavosti komunistů“.⁶⁾ Je zajímavé sledovat také to, jak se naše veřejnost o Churchillově řeči dozvíдалa. Většina českých novin otiskla jen krátkou noticku o tom, že Churchill ve Fultonu promluvil, ale téměř nic víc. Navíc zprávy o projevu otiskly některé noviny se značným zpožděním – například národně socialistické Svobodné slovo otisklo první zprávu s třídním zpožděním.⁷⁾ Sociálně demokratické Právo lidu ve své krátké zprávě zdůraznilo větu, že v ČSR je demokracie.⁸⁾ Jenom z některých novin se mohl český čtenář dozvědět něco víc o tom, co že

Churchill vlastně řekl. Jistou výjimkou v tomto ohledu byl lidovecký tisk (Lidová demokracie a Obzory) a nezávislé Svobodné noviny⁹⁾ a i zde bylo zajímavé pozorovat, jak se měnily informace o projevu. Klasickým příkladem byla Lidová demokracie, kdy nejdříve informovala o projevu s titulkem „Řeč Winstona Churchilla ve Fultonu“ a tentýž den ve druhém vydání už informovala s titulkem „Rozdílný ohlas Churchillovy řeči ve Fultonu“.¹⁰⁾ Větší pozornost pak naše noviny věnovaly až sovětské reakci na projev. Nejostřeji po odmítavé reakci ze strany Sovětského svazu zareagovali sociální demokraté a komunisté. Komunisté hovořili o tom, že Churchill používá „göbbelovské techniky“, zaprodává Velkou Británii, haraší zbraněmi, snaží se zbrzdit běh historie. Zdeněk Nejedlý prohlásil jeho projev za tažení proti míru.¹¹⁾ Sociálně demokratické Právo lidu šlo v tomto ohledu ještě dál, když napsalo: „Odpověď Generalissima Stalina na fultonský projev je odpovědí státníka, který nepřikrývá svých pravých myšlenek do hezkých vět, nýbrž odpovídá jasně. Jeho slova jsou jako rána kladivem za ranou... Stalin pravil, že národy prolévaly svou krev ve válce, aby měly svobodu a nezávislost, a ne, aby panství Hitlerovo zaměnily Churchillovým. Churchillova tragedie je v tom, že jako starý konzervatívec jde směrem, který vede k válce.“¹²⁾

Tato, ale ještě celá řada dalších výroků, ukázala přesně, v jaké situaci se naše země nacházela. Čím dál tím více jsme se ocitali v komunistickém područí. Pomalu ale jistě padala železná opona a naše země zůstala součástí východního bloku. Následný vývoj mezinárodní politiky a studené války ukázal, že Churchill měl pravdu a do jisté míry platí Churchillovy teze dodnes. I když možná nevědomky – ale přesto – formuloval stále platné principy soužití demokratických systémů s diktátorskými režimy. Žádný z předních politiků zabývajících se také mezinárodním děním by na ně neměl zapomenout.

pehr@msu.cas.cz

¹⁾ Záznam jeho projevu, Winston S. Churchill, Druhá světová válka VI. Díl – triumf a tragédie, Praha 1995, s. 645–655.

²⁾ Z literatury k problematice studené války připomeňme alespoň například Vojtěch Mastný, Studená válka a sovětský pocit nejistoty, Praha 2001 a Vladimír Nálevka, Studená válka, Praha 2003.

³⁾ Svobodné slovo 14. března 1946, s. 1.

⁴⁾ Rudé právo 10. března 1946, s. 3.

⁵⁾ Archiv Ministerstva vnitra, 13820, s. 170 – zpráva z 8. března 1946.

⁶⁾ Tamtéž, s. 172 – zpráva z 11. března 1946.

⁷⁾ Svobodné slovo 8. března 1946, s. 1.

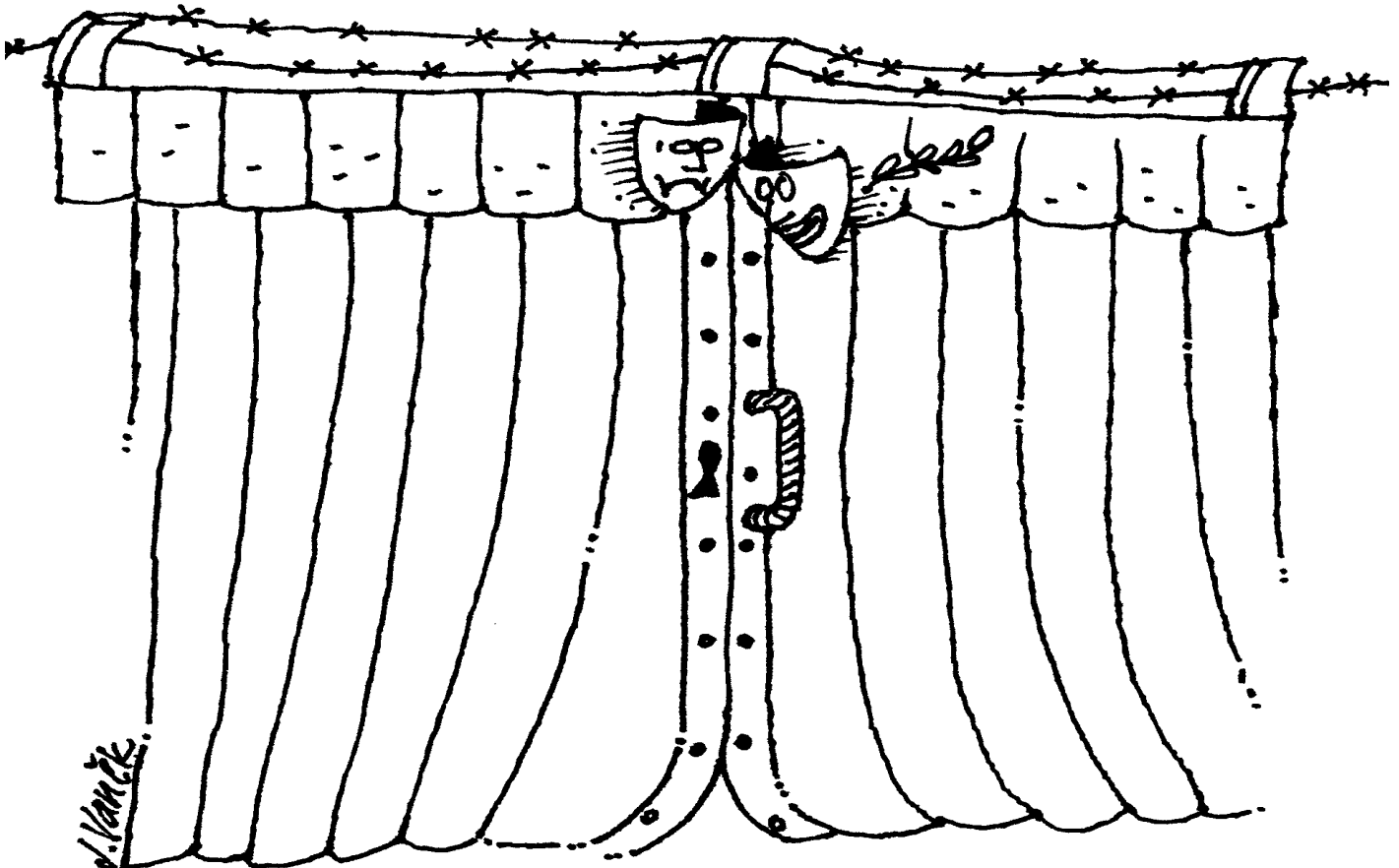
⁸⁾ Právo lidu 6. března 1946, s. 1.

⁹⁾ Srovnaj Svobodné noviny 6. března 1946, s. 1.; Lidová demokracie 7. března 1946, s. 2. a Obzory roč II, číslo 11 (16. března 1946).

¹⁰⁾ Srovnaj Lidová demokracie 7. března 1946 (I a II vydání).

¹¹⁾ Rudé právo 19. března 1946, s. 3.

¹²⁾ Právo lidu 15. března 1946, s. 1.



Demokracie v Evropě

Larry Siedentop: *Demokracie v Evropě*. Barrister & Principal, Brno, 2004, 229 stran, překlad Pavel Pšēja.

Brněnské nakladatelství Barrister & Principal vydalo v edici Evropská politika knihu Larryho Siedentopa *Demokracie v Evropě*, která v originále vyšla v roce 2000 a od té doby byla přeložena do mnoha jazyků. Čtenáři se její český překlad dostal do rukou na sklonku minulého roku.

Siedentop, profesor politické teorie na Univerzitě v Oxfordu – Keble College, se věnuje tématu vysoce aktuálnímu: stavu demokratické legitimacy v Evropě v souvislosti s akcelerující integrací Evropy konce 20. století. Východiskem jeho čtivě postaveného výkladu je mu federální uspořádání Spojených států amerických. Potenciál evropského federalismu je pro Siedentopa základním stavebním kamenem, z něhož odvozuje svůj pohled na budoucí Evropu a stav demokracie v ní. Jeho postoj lze v zásadě shrnout jeho vlastními slovy: „Pro Evropu je federalismus správným cílem – ale Evropa není na federalismus dosud připravena.“ (s. 221)

Siedentop začíná hledáním nejvhodnější možné cesty pro budoucí organizaci Evropy. Netvrdí zpočátku, že federalismus je nutně nejlepším možným uspořádáním pro starý kontinent; k tomuto závěru se snaží dopracovat pomocí představovaných argumentů. Prostřednictvím Tocquevillovy analýzy demokracie v Americe identifikuje čtyři podmínky nutné pro úspěch amerického federalismu a na jejich základě se snaží zjistit možnou aplikaci amerického modelu na uspořádání v Evropě. Zejména čtvrtou z podmínek Siedentop důkladně rozebírá a od prostě formulovaného křesťanství se dostává k mravní rovnosti a rovné svobodě, resp. morálnímu konsenzu jako základnímu faktoru amerického federalismu. Analýza dovádí Siedentopa k přesvědčení, že pro úspěch federalismu v evropském měřítku je nezbytná tzv. *kultura souhlasu* postavená na základní víře v právo.

Kapitola druhá se věnuje tomu, zda a za jakých podmínek by bylo dobré aplikovat na Evropu federální uspořádání. Siedentop má za to, že federalismus optimálně spojuje přednosti velkých i malých států bez toho, že by generoval jejich nevýhody. Stěžejní otázkou pro něj zůstává, „jak vládnout Evropě“, tedy povaha institucí, model vlády, nikoli pouze ekonomické údaje a ukazatele; v této souvislosti představuje pojem *ekonomismus*. Siedentop uvažuje, že

se do střetu dostaly dvě podoby liberalismu: na jedné straně se na jednotlivce nahlíží jako na spotřebitele, na straně druhé je pokládán za případnou stranu soudního sporu, pohled na jednotlivce jako na občana se vytrácí. Klade důraz na obnovení podstaty liberalismu, na liberální konstitucionalismus, který podle něj představuje něco, co by se dalo nazvat *občanským náboženstvím*.

Kapitola třetí nazvaná „Dilema moderní demokracie“ je postavena na analýze rozporu současných demokracií. Jde o to, do jaké míry by měly být skloubeny, a zda je to vůbec možné, společenské a politické role, soukromý a veřejný život. Východiskem naznačeného dilematu je podle Siedentopa *omezená doktrína občanství*. Obě sféry lze nejlépe sladit ve federálním uspořádání, takovém, kde se veřejná participace odehrává na úrovni blízké každému jednotlivci.

Kapitola následující, s výmluvným názvem „Jak Británie ztratila svůj vliv“ popisuje ústavní krizi britského systému a volá po jeho revizi. Ústavní pořádek založený na dobrém chování, zdravém rozumu a zvycích je podle Siedentopa neudržitelný. Povahu britského liberalismu je třeba revidovat, aby se z Británie stal opět důležitý (evropský) aktér.

V páté kapitole se Siedentop věnuje důležitosti (psaných) ústav, které jsou podle něj podstatným faktorem napomáhajícím tvorbě identity a ukotvení jednotlivce, občana. Zároveň upozorňuje, že federalismus je nejkomplikovanějším uspořádáním, které vyžaduje určitý stupeň „morální a intelektuální pokročilosti“ (s. 95). Příčina této skutečnosti podle něj tkví v tom, že federalismus minimalizuje donucovací moc a maximalizuje dobrovolnou poslušnost zákonů.

Siedentop se následně věnuje třem podobám státu: francouzské, německé a britské – modelům, mezi nimiž probíhá soutěž o to, který z nich se stane vhodným schématem pro Evropskou unii. Zdůrazňuje, že současné uspořádání Evropské unie se zcela slučuje s charakteristikami francouzské podoby státu a že Evropská unie se stává vysoce byrokratickým subjektem. Siedentop identifikuje institucionální a intelektuální tlaky, které k tomuto stavu vedou: rostoucí angažovanost vlády v ekonomice a růst úřednického aparátu, který se stává tvůrcem opatření a rozhodnutí spíše nežli volební zastupitelé.

Kapitola sedmá nazvaná „Utváření otevřené politické vrstvy“ se soustředí na ne-

zbytnost existence určité společenské vrstvy. Siedentop zprvu konstatuje stále se umocňující vzdalování (evropských) politických elit od jejich voličů. Má za to, že zvyšování participace občanů je důležitým prostředkem budování moderní demokratické společnosti – ta je v jistém smyslu povznáší a opatřuje potřebným nadhledem. Apeluje na vznik druhé komory Evropského parlamentu.

Následující kapitoly se věnují Evropě nejen z jejich vnitřních pozic, nýbrž zasazují tento region do geopolitických souvislostí. „Evropa a globální trh“ pohlíží na fenomén globalizovaného trhu z pohledu dvou protikladných pozic, které Siedentop označuje jako „kapitalistický triumfalismus“ a „teorii kapitalistické katastrofy“. Společensky předpokládané střety mezi náboženstvími, resp. střety mezi národy Siedentop transformuje do střetů rozdílů v morálce. Kapitola „Evropa a Spojené státy“ se zabývá vztahem starého a nového kontinentu. Autor analyzuje podporu Spojených států budování federální Evropy, francouzskou nedůvěru vůči Americe, stejně jako německo-americkou spolupráci, která se podle něj vyvinula na základě společného státního uspořádání. Soustředí se na moc a sílu jednotlivých evropských regionů a federální uspořádání jako nejvhodnější typ pro potlačení rozličných separatistických tendencí. Desátá kapitola „Evropa, křesťanství a islám“ se věnuje hledání vlastní evropské identity, která by se měla stát odrazem pro vlastní sebevědomí i nezbytnou *kulturu souhlasu*. Podle Siedentopa brání sestavení mozaiky evropské (kulturní) identity dva faktory: stále ještě přežívající antiklerikalismus a moderní fenomén multikulturalismu, na jehož nebezpečí upozorňuje.

Kapitola závěrečná analyzuje možnosti budoucího uspořádání Evropy. Příliš rychlá integrace by mohla být nebezpečná jak z hlediska politického, tak z hlediska společenského.

Siedentopovo dílo je bezesporu zajímavé a přináší řadu podnětů k uvažování o současné i budoucí Evropě. Obsahem, stylem i názvem je záměrně inspirováno Tocquevillovou *Demokracií v Americe* (Siedentop je autorem knihy *Tocqueville*, která vyšla v roce 1994 v Oxford University Press). Kniha je do jisté míry provokativní (Siedentopův rozbor role Francie v evropské integraci se jeví jako významně protifrancouzský, autor jej v závěru nicméně relativizuje), a to je přesně záměr, který sám autor sledoval. Je zřejmé, že některé ze Siedentopových úvah by vzhledem k mezinárodnímu politickému vývoji posledních tří let vyžadovaly jistou reflexi, jiné naopak získávají na zajímavosti; bazální polemika o stavu demokracie v Evropě zůstává nedotčena. Přechtení Siedentopovy *Demokracie v Evropě* lze rozhodně doporučit.

Hana Vykoupilová
vykoupilova@fss.muni.cz

Politické strany Ruska: hledání identity

Jan Holzer: Politické strany Ruska: hledání identity. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2004, 334 stran. ISBN 80-7325-032-2.

Dvacet let poté, co nastoupil k moci nový generální tajemník KSSS M. S. Gorbačov, který „perestrojkou odstartoval“ nejen zánik SSSR a komunistické éry, ale i novou éru ruského politického stranictví, se svým způsobem symbolicky na pultech knihkupectví objevuje kniha Jana Holzera „Politické strany Ruska: hledání identity“.

Ruské politické stranictví mělo a má stále velmi silnou dynamiku, jež je provázána ostrými politickými střety. Autor se nevyhýbá jejich charakteristice, a to ať v kontextu celkové politické situace, nebo (a to je nutně zvláště ocenit) v kontextu vzniku a vývoje jednotlivých politických stran, hnutí a uskupení. Za velmi silnou stránku celé knihy považují autorovu snahu o rozbor mnoha zásadních teoretických otázek spojených s ruským politickým stranictvím. Autor se ale zcela logicky vrací (nejen) v případě rozboru „ideologických otázek“ i před rok 1917, kdy i v carském Rusku existoval nikoli nerůznorodý stranický život (připomíná, že dva roky po revoluci v roce 1905 existovalo přibližně 100 stran a 25 svazů – s. 28) postavený na různých ideologických základech. I přes naprosto zjevnou diskontinuitu v politickém vývoji Ruska díky dlouhému období „absolutismu“ vlády komunistické strany uvnitř společnosti svým způsobem stále „doutnaly uhlíky pluralismu“. Jak autor připomíná, „stačilo několik málo měsíců perestrojkového rozvolnění a vytvořené pole pro názorovou prezentaci se rychle zaplnilo pestrým spektrem názorů, mínění a idejí, reprezentujících v podstatě všechny segmenty stále ještě sovětské společnosti.“

Autorovi se podařilo komplikovanost ruské politiky a ruskou politickou scénu postihnout v míře nebývalé. Komplexnost jeho pohledu naznačuje již název druhého oddílu monografie „Ruské strany a ideologické rodiny“. Názvy kapitol „Ruský komunismus aneb nekončící příběh“, „Ruský synergismus aneb po dlažbě kremelské“, „Ruský liberalismus aneb útok na řád“, „Ruský nacionalismus aneb národ žije“ a konečně „Ruské stranické alternativy aneb případy nespěšných snů“ jsou slibné a čtenář rozhodně nezůstane zklamán.

Autor logicky začal právě ruským komunismem. Z pochopitelných důvodů se nevěnoval detailnějšímu popisu její historie a působení (i přes pesimismus autora se snad najde některý odvaž-

ný vědec, který se pustí do zpracování skutečných dějin VKS (b), resp. KSSS) a svou hlavní pozornost zaměřil na „stále probíhající příběh Komunistické strany Ruské federace“ (KSRF), jako přímého nástupce KSSS. KSRF podle něj představuje stále pevný článek ruského politického spektra, který vyplývá z celé řady faktorů – historických (zřejmě není třeba příliš vysvětlovat), z míry krize „postsovětské“ společnosti, která nevyhnutelně vedla mnoho lidí k odmítnutí nově se formujícího režimu a v neposlední řadě organizačně-politických (KSRF „zdědila“ po KSSS jako prakticky jediná ruská politická strana fungující celostátní síť organizací strany). Vedení strany si ale v kontextu poklesu preferencí pro KSRF v posledních parlamentních volbách (2003) uvědomuje, jak autor zdůrazňuje, že již nemůže vystačit s pouhými vyprázdněnými ideologickými klišé zahleděnými do sovětské minulosti. Proto také začíná ve straně nabývat vrchu platforma tzv. „etatistického patriotismu“, která ospravedlňuje sblížení se současnými politickými elitami, ale zároveň umožňuje opoziční postoj a pokračování ve vnější kritice vlád (s. 142). Snaží se ale zároveň vytvářet nový typ levicové politické identity, primárně namířené proti západnímu globalismu a tržnímu kapitalismu. A to vše nikoli se jménem porobené sociální třídy, nýbrž se štítem vlasteneckého, náboženského a etnocentrického komunitarismu (s. 143).

Fenoménu ruského komunismu ale vznikl od doby zhroucení komunistického systému a Sovětského svazu velmi zdatný protivník. Je jím „prezidentská strana“, kterou autor označuje za subjekt „který je propojen s danou vládní (kremelskou, prezidentskou) administrativou, aniž by nutně naplňoval atributy klasické u moci se nacházející strany, jež na základě výsledků volebních klání buď disponuje majoritou v rámci parlamentu, nebo vystupuje jako součást vládní koalice“ (s. 167). Největší pozornost věnuje současnému hegemonu ruské politické scény – prezidentské straně Jednotné Rusko (Jedinaja Rossijska). Co tedy tato strana představuje? Podle autora se jedná o politickou sílu, která se primárně neprofiluje na základě standardních bodů, tvořících klasický portrét politické strany dle měřítek sociálních věd (vývojové kritérium, ideové programatické orientace, vztah k volbám, velikost, členská základna, hledisko příslušnosti určité části politického spektra, pozice ve stranickém systému), nýbrž z hlediska vztahu k politické moci s tím, že ji tato politická moc (prezident) přímo podporuje, ovlivňuje a de facto i řídí.

(s. 168). I přes „absenci“ ideově programatické orientace nicméně autor upozorňuje, že pro prezidentská strana má svou ideologii, za kterou považuje synergismus. Její podstatou je především „programový realismus (pragmatismus), projevující se skutečně mimořádnou schopností adaptovat vlastní ideové teze neměnicí se náklady ve společnosti“ (s. 184). Autor v návaznosti na taková východiska přichází se dvěma scénáři dalšího angažmá Jednotného Ruska v rámci ruské politiky. První (zastávající menšinou politologů) počítá s možností „modelu predominantní strany opakovaně získávající absolutní většinu hlasů, ovšem neporušující pluralitní rámec“ (viz Japonsko, Indie, Mexiko), která pomůže realizovat Putinovi jeho hlavní proklamovaný cíl, tj. konsolidovat politickou a ekonomickou moc, a tím dosáhnout vyšší míry politické a ekonomické stability země. Druhý (většinový) scénář vychází z toho, že působení Jednotného Ruska směřuje k další centralizaci a monopolizaci moci „již dnes přitom náchylné k vnitřním stresům a v tomto smyslu nevylučující, v reakci na případný neúspěch některého kroku Kremlu i opětovnou fragmentaci spektra“ (s. 179).

Alternativu, i když dnes slabou, v tomto směru představuje liberální část politického spektra, která byla podle autora v prvních letech následujících po rozpadu SSSR (1992–1993) v Rusku „skutečně u moci“ (symbolizovaná mj. J. Gajdarem jako premiérem ruské vlády). Od roku 1993 je ale patrný ústup od moci, což se mj. projevilo v posledních volbách do Státní dumy, kdy se zastupci hlavních protagonistů liberálního proudu – hnutí Jablko (G. Javlinskij) a Svaz pravice (I. Chakamada) – do ní dostaly pouze ve čtyřech, resp. třech jednomandátových volebních obvodech. Bylo to nejen z důvodu neschopnosti domluvit se na společném postupu, ale jistě se zde projevila „záťž minulosti“, dávější i nedávné, kterou autor v dané kapitole velmi případně charakterizuje. „Lze říci, že liberální v ruském prostředí znamená především prozápadní“ (s. 210), a je zjevné, že v současných ruských realitách mají liberálové zatím malé šance účinněji se prosadit (a to i díky minimální členské základně mimo Moskvu a Sankt Petěrburg). Autor přesto vidí jistou perspektivu ruského liberalismu – doprovázet, ovlivňovat a doplňovat jiné doktrinální proudy, a tím se pokusit prosadit alespoň něco z klasických liberálně demokratických hodnot.

Na politické scéně v Rusku – a to i díky logice historického vývoje – je v dost silné míře zastoupeno i radikální nacionalistické hnutí. Nacionalismus představuje vše prostupující prvek, který je „využíván průřezově od radikální levice po extremistickou pravici s jistým oslabením (nikoli však absencí) v liberálně orientovaném pravém středu“ (s. 236). Autor se i v tomto rámci pokusil vymezit použití nacionalismu jako prvku stranické strategie. Rozhodující podle něho z tohoto pohledu není nacionalistická „teorie“, nýbrž až konkrétní aplikace, tj. nacionalismus v praxi. V Rusku to především znamená reakci na vše podstatné, co se dotýká vnímání Ruska jako stále světové mocnosti, která musí doma (Čečensko, zvyšující se frekvence teroristických útoků čečenských teroristů mimo jeho území) i zvenčí (rozšíření NATO, válka v Jugoslávii, válka v Iráku) čelit nepřítelům usilujícím o jeho oslabení. Autor se i přes přiznanou nesnadnost takového

kroku pokusil o jistou typologizaci nacionalistických sil („Národní bolševici /postkomunističtí nacionalisté“/, „Klasičtí nacionalisté /národní patrioti“). Z někdy až těžko zapamatovatelné „změti“ stran a hnutí vystupuje do popředí fenomén Liberálně demokratické strany Ruska, kterou zařadil do druhého výše uvedeného typu nacionalistických stran. Cenným rysem kapitoly o ruských nacionalistických stranách a hnutích je i postřeh o fakticky permanentním hledání tzv. ruské ideje na pozadí historického vývoje Ruska od druhé poloviny devatenáctého století. Autor přitom dokládá, že toto hledání nezlikvidovala ani 75 let trávající komunistická moc.¹⁾

Pozornost je v knize věnována i politickým stranám a hnutím stojícím mimo hlavní proudy ruské politiky. Autor hned v počátku 11. kapitoly, příznačně nazvané „Ruské stranické alternativy aneb případy nesplněných snů“, vymezuje, kdo vlastně v ruské politice chybí z hlediska standardního západního pojetí „ideových rodin“: silné sociálně demokratické hnutí (umírněná reformní levice) a silné konzervativní hnutí (antirevoluční, neradikální pravice).

Konstatuje, že po pádu komunismu nedošlo k etablování vlivné sociálnědemokratické strany. Autor uvádí tři podstatné důvody, proč k tomu nedošlo: monopolní postavení KSRF jako reprezentanta ruské levice, existence proprezidentských stran zaštitěná privilegovanými státně administrativními strukturami a (zřejmě důvod hlavní) neexistence sociální skupiny (nižší střední třída), která by mohla vidět v sociální demokracii svého reprezentanta. Snaha o vytvoření masové sociálnědemokratické strany, což reprezentuje především existence a činnost Ruské sociálně demokratické strany, založené v roce 2001 z iniciativy M. Gorbačova a gubernátora Samarské oblasti K. Titova, má zatím své limity, i když stále nepominuly ambice strany (jejího vedení) hrát významnou roli na ruské politické scéně.²⁾

Na ruské politické scéně je na opačném pólu nezakotven i ruský konzervatismus, přičemž au-

tor případně již v první větě příslušné kapitoly klade základní otázku: Co to vlastně je ruský konzervatismus? Není jednoduché vůbec na takovou otázku odpovědět a autor musel vynaložit velké úsilí, aby čtenáře provedl doslova houštinou politických, ale hlavně filosofických koncepcí vymezujících konzervatismus v ruské politice především druhé poloviny devatenáctého století a dorevolučních let ve století dvacátém (tj. do roku 1917). Autor nicméně dochází k velmi zajímavému závěru, že budoucnost umírněného, šovinismu prostého konzervatismu na ruské stranické scéně je možné hledat v proprezidentském táboře, resp. ve „straně moci“ Jednotné Rusko. V daném případě zdůrazňuje, že je na místě uvažovat o tom, zda synergismus této strany nemá konzervativní nádech, který se mj. projevuje snahou o skloubení idejí volného obchodu a silného státu v Rusku (s. 257).³⁾ Možná, že na popis takového státu se může hodit i termín „liberální impérium“, se kterým nedávno přišel jeden z protagonistů politických, společenských a ekonomických změn v Rusku v devadesátých letech Anatolij Čubajs. Toto „liberální impérium“, které hledá odpovědi na rostoucí možnosti a požadavky ruského kapitalismu a zároveň za ním (a nad ním) stojícího státu, bude potřebovat i svou ideologii. Autor v daném případě nevyklučuje, že by taková ideologie mohla na půdě Jednotného Ruska vzniknout a že by mohla souznít s některými principy ruského konzervatismu.

Závěrem dlužno dodat, že autor ve své knize zcela záměrně a pochopitelně nechává odpověď o budoucnosti ruské politiky, resp. ruského stranického systému, otevřenou. Činí tak s vědomím jeho nedokonalostí, neukotvenosti a stále jistě nepředvídatelnosti. Není ale úplným pesimistou. Současný stav po necelých dvou dekadách velmi turbulentního vývoje není zdaleka beznadějný, a to i v kontextu nenaplnění „katastrofických scénářů“ o vývoji v Rusku na počátku devadesátých let minulého století.

Knihy Jana Holzera by rozhodně neměla chybět v knihovně lidí, kteří se odborně specializují na problematiku vývoje současného Ruska. Vzhledem k dynamice ruského vývoje by možná nebylo od věci se k monografii po čase vrátit a aktualizovat ji (doplnit např. o jmenný rejstřík, či statistický přehled výsledků ruských parlamentních voleb), případně poznatky a závěry v ní uvedené využít v dalších publikacích. Problém, který zkoumá, si o to přímo říká.

Miloš Balabán

balaban@cunifs.cuni.cz

¹⁾ Bývalý ruský prezident B. Jelcin měl na začátku svého druhého prezidentského období záměr vypracovat novou ruskou ideu, která by byla v souladu s novou demokratickou cestou ruské vlády. Pověřil tím skupinu konzultantů pod vedením svého tehdejšího poradce prezidenta Georgije Satarova. K jejímu vypracování však nedošlo. Zřejmě nejenom proto, že Jelcin své prezidentské období nedokončil, ale také proto, že je velmi těžké ji formulovat. Její podstatou je totiž odpověď na otázku, jak Rusko modernizovat a přitom neopustit tradici, na kterou se v ruských politických realitách velmi těžko odpovídá (blíže viz Balabán, M.: Hledání ruské ideje jako odraz ruské krize, *Pohledy*, č. 4/1999, s. 24–28).

²⁾ Autor recenze měl možnost se zúčastnit posledního sjezdu RSDS v září 2004 v Moskvě. Titov jako předseda strany a Gorbačov jako lídr strany odstoupili ze svých funkcí, zůstali ale členy politického výboru strany. Novým předsedou strany se stal Vladimir Kišinin a byl ohlášen strategický cíl získat v příštích volbách do Státní dumy 20 procent hlasů. Ambicióznost daného cíle vyplývá i z toho, o čem se v osobním rozhovoru s autorem recenze zmínil M. Gorbačov: podle něj ve Státní dumě existuje potenciál cca 60 poslanců majících zájem o sociální demokracii. Činitel soc. dem. strany i jiní politici – poslanci Státní dumy, s nimiž měl možnost autor recenze také hovořit, přitom uváděli, že „atraktivita“ RSDS je dána i jejím statutem pozorovatele ve vlivné Socialistické internacionále, největší mezinárodní organizaci soc. dem. a socialistických stran. V pozadí vstřícnosti vůči sociální demokracii může ovšem být i její podpora ze strany prezidentské administrativy, která může mít zájem na dalším oslabení KSRF jako dosavadního hegemonu ruské levice.

³⁾ Za zmínku stojí i v této souvislosti účast zástupců „Jednotného Ruska“ na kongresu Evropské lidové strany (EPP), který se uskutečnil v listopadu 2003 v Bruselu.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

PhDr. Miloš Balabán, Ph.D., nar. 1962; absolvent vojenské akademie, v letech 1983–2001 sloužil v armádě. V roce 2000 zakončil postgraduální doktorandské studium na Institutu mezinárodních studií FSV UK v Praze. Dlouhodobě se zabývá problematikou bezpečnostní politiky v mezinárodním i národním rámci, specializuje se na bezpečnostní politiku Ruské federace. Externí spolupracovník Centra pro sociální a ekonomické strategie FSV UK (CESES) a místopředseda Asociace pro bezpečnost, obranu a ochranu společnosti a státu (BOOSS). (str. 43)

Prof. Ing. Jiří Fárek, CSc., narozen 1937; vystudoval VŠE. Pracoval na VŠE, v EU ČSAV a v IPB. Zabývá se světovou ekonomikou a mezinárodními financemi. Je členem Světové federace studií o budoucnosti (WFSF) a edičních rad časopisů *Politická ekonomie* a *Prague Economic Papers*. V současné době vyučuje na Technické univerzitě v Liberci. Člen redakční rady MP. (str. 4)

Ing. Rudolf Fürst, nar. 1958; sinolog, absolvent Filozofické fakulty UK, vědecký pracovník UMV. Post-

graduální student oboru Mezinárodní vztahy na FSV UK, Institut politologických studií. (str.10, 31)

Mgr. Radek Khol, nar. 1972; vystudoval obor mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a obor válečná studia na King's College v Londýně. Nyní je výzkumným pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se problematikou OSN a evropské bezpečnosti, jakož i globálními problémy. (str. 34)

Mgr. Andro Kuranian, nar. 1976 v Tbilisi. Studoval Vysokou školu mezinárodních ekonomických vztahů v Tbilisi, v současnosti je doktorandem na FSV UK (politologie). Je absolventem FSV UK oboru mezinárodní vztahy. Zabývá se problematikou Jižního Kavkazu a otázkami bezpečnosti. (str. 18)

PhDr. Michal Pehr, nar. 1977; vystudoval FF UK Praha obor historie-politologie. Absolvoval studijní pobyt na Paris Lodron Universität v Salcburku. Nyní je vědeckým pracovníkem Masarykova ústavu Akademie věd ČR a interním doktorandem Ústavu politologie FF UK Praha. Specializuje se především na české politické myšlení, vývoj politických stran v Čechách a v Československu a na období třetí československé republiky 1945–48. (str. 40)

PhDr. Přemysl Rosůlek, nar. 1971; působí na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, doktorandské studium na Institutu politologických studií FSV UK v Praze na téma současných makedonsko-albánských vztahů. Vyučuje předměty *Nacionalismus*, *Tvorba identit* a *Politická filosofie*. (str. 22)

Mgr. Hana Vykoupilová, nar. 1978; interní postgraduální studentka na Fakultě sociálních studií MU v Brně a odborná vědecká pracovnice Institutu pro srovnávací politologický výzkum při FSS MU v Brně; odborně se specializuje na eurofederalismus v Evropě. (str. 42)

Ing. Eva Zamrazilová, CSc., nar. 1961; vystudovala ekonomickou statistiku na VŠE. Po studiu pracovala na VŠE, v Ekonomickém ústavu ČSAV a Výzkumném ústavu MPSV. Od roku 1994 působí jako makroekonomický analytik v týmu hlavního ekonoma Komerční banky. Zabývá se problémy vývoje české i světové ekonomiky, makroekonomickými analýzami a prognózami. (str. 15)

Údaje o ostatních autorech tohoto čísla viz MP 1–4/2005.